

11 plai 1110 40A 1.759
KÖNYVTÖRTÉNETI
MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. évfolyam

1978

1

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/1. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekktúra visszaküldésével egyidőben.

Ti. pld 73-592

50013
xv 1 759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1978.

XCIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), V. KOVÁCS SÁNDOR, MEZEY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN,
TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Borsa Gedeon</i> : A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája	303
<i>Botka Ferenc</i> : Munkáskultúra — nemzeti kultúra. A „100%” ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről	25
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : Erdélyi János könyvtára az 1840-es években	268
<i>Havasi, Zoltán</i> : The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Heverdle László</i> : Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből. (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)	144
<i>Hopp Lajos</i> : Ráday Pál, a publicista	125
<i>Jánosi Mónika</i> : A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek	225
<i>Kerényi Ferenc</i> : A kolozsvári — debreceni szintársulat könyvtára 1810-ben	255
<i>Kisasszony Éva</i> : A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871 — 1918-ig	281
<i>Kókay György</i> : Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa	11
<i>Varga Sándor</i> : A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében ...	291

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : Az első bukaresti magyar nyelvű hírlap	335
<i>Beöthy Bertalan</i> : R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében	72
<i>Boda Miklós</i> : Egy 1859-ben kiadott „Nevelési kalauz” és a könyvkereskedői pálya	332
<i>Csapodi Csaba</i> : Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznévi	157
<i>Dereky, Pál</i> : Origo Typographiae Ottomanicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Fried István</i> : Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadás	343
<i>Fried István</i> : Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777 — 1841)	55
<i>Friedrich Ildikó</i> : 18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegényeknek” szolgálatában	158
<i>Galic, Pavao</i> : Orosz Antal kölesönkönyvtára (Zára, 1840)	59
<i>Hegyi Ferenc</i> : A szenei piarista Collegium Oeconomicum könyvtára	167
<i>Kerényi Ferenc</i> : „Vitési játék” a győri csatáról (1817-ből)	51
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek	322

IV

<i>Lontai Sándor Antal</i> : Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez)	67
<i>Markovits Györgyi</i> : A bécsi „Új Világ” (1920)	349
<i>Mészáros István</i> : Napóleon-vonatkozású hazai tankönyvek a XIX. század elejéről	327
<i>Pajorin Klára</i> : David Verbec könyvtárának töredéke a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban	314
<i>Rónai Tamás</i> : Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben	180
<i>Rónai Tamás</i> : A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez	81
<i>Sonkoly István</i> : A „Huszadik Század” és a zene	346
<i>Szeglet Ildikó</i> : Az első veszprémi hetilap története	176
<i>Szilágyi Ferenc</i> : A „Dorottya” ismeretlen illusztrált kiadása	339

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Barcza József</i> : Pósházi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből	207
<i>Barcza József—Heltai János</i> : Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból	86
<i>Borsa Gedeon</i> : Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei (Graz 1598—1600)	187
<i>Fazakas József</i> : Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért	197
<i>Gömöri György</i> : Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez	93
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról	192
<i>Holl Béla</i> : Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból	99
<i>Jankovics József</i> : Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek	356
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez).....	91
<i>V. Kovács Sándor</i> : Újabb olmtützi hungarika a 16. századból	355
<i>Pavercsik Ilona</i> : Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása	359
<i>Soltész Zoltánné</i> : Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban	202
<i>Zsindely Endre</i> : Szenci Molnár Albert mint „Boeskaí Apológiájá”-nak kiadója	353

F I G Y E L Ő

<i>Dán Róbert</i> : Centenárium könyvkiállítás	211
<i>Havasi Zoltán</i> : A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma	104
<i>Indali György</i> : „A francia plakát 300 éve”-kiállítás a Nemzeti Galériában	212
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum	210
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteinek repertóriumai	106
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : Tíz évszázad cseh könyvművészete	369
<i>Kókay György</i> : Az Allgemeine Literatur Zeitung és a magyar jakobinus mozgalom ..	364
<i>Kókay György</i> : Horváth János posztumusz műve	209
<i>Kovács Zoltán</i> : Szent László emlékkiállítás Esztergomban	108

<i>Nagy Sz. Péter</i> : A Toll (1929–1938) repertóriumma	365
<i>Rezessy Zoltán</i> : Közléstudomány	370
<i>Róka Jolán</i> : Publishing History	374
<i>D. Szemző Piroška</i> : Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása	111
<i>Vámos Éva</i> : Kuriózumok a francia nem periódikus publicisztika köréből	113
<i>Vásárhelyi Judit</i> : Az angolszász XVIII. századi bibliográfia a vállalkozás folyóiratainak tükrében	375

BIBLIOGRÁFIA

<i>A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1977-ben. Összeáll.: Madas Edit, Szelestei N. László</i>	376
--	-----

S Z E M L E

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1976. (<i>Varga Imre</i>)	116
Bibliografija slovensky bibliografij 1561–1973. Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (<i>Fried István</i>)	223
A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	223
Bibliotheka aus Berufung. Szerk.: Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző Piroška</i>)	121
Bieńkowska, Barbara: Straropolski świat książek. Wrocław, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>) ..	390
Callmer, Christian: Königin Christina. Ihre Bibliothekare und Ihre Handschriften. Stockholm, 1977. (<i>Körmeny Kinga</i>)	392
Christ, Karl: Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós István</i>)	123
A Debreceni Képes Kalendárium repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901–1948). Debrecen, 1975. (<i>V. Busa Margit</i>)	220
The Gaster Papers. The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber Sándor</i>)	121
Ignaz Goldziher Tagebuch. Leiden, 1978. (<i>Dán Róbert</i>)	221
Jakó, Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Bucureşti, 1977. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	385
Komját Irén: A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Bp.) 1977. (<i>B. Juhász Erzsébet</i>)	215
Kosiński, Józef Adam: Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław–Warszawa, 1971. Radojewski, Mieczysław: Miniatury portretowe XVI–XX w. Sylwetki w zbiorack Biblioteki Ossolineum. Wrocław–Warszawa, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>)	118
Laucevičius, Edmundas: XV–XVIII. a knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	394
A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868–1975. Bp. 1977. (<i>Pelejtei Tibor</i>)	217
A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Bp. 1977. (<i>Kemény G. Gábor</i>)	383
Magyar–szovjet politikai plakátok 1917–1977. (<i>Indali György</i>)	389
Marx, A.: Bibliographical Studies and Notes on Rare Books and Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	391

VI

Mátrai László: A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. (<i>Havasi Zoltán</i>)	214
Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palancanin, Seva: Štamparija u rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rîmnic si reluarea tipăririi cărtilor sîrbesti la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas József</i>)	120
Petrov, L. V.: Masszovaja kommunikacija i iszkuszsztvo. Leningrad, 1976. (<i>Róka Jolán</i>)	390
Schunke, Ilse: Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	220
Székesfehérvári schematismus. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	388
Tatarinova, L. E.: Isztorija ruszskoj literaturi i zszurnalisztiki pervoj polovinü XVIII. veka. Moszkva, 1974. (<i>Róka Jolán</i>)	389
Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája. Bp. 1978. (<i>Varga Imre</i>)	387
Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225—1600. Bp. 1977. (<i>Körmendy Kinga</i>)	218
Wehli Tünde: Az admonti biblia. Bp. 1977. (<i>Kovách Zoltán</i>)	386
Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	216

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Ferenc 364
 Ábel Jenő 192
 Abrahamowicz, Zygmunt 377
 Ábrai Károly 288
 Ács Mihály 362
 Ács Rudolf 180
 Aczél György 104
 Aczél István 237
 Ádám (orvosprofesszor) 352
 Ádám Ottó 186
 Adler N. János 286
 Ady Endre 31, 144, 155, 210, 366, 367,
 369, 380
 Agárdi Ferenc 27, 37
 Ágoston, Szent 218, 219
 Ágoston Péter 153
 Agricola, Georgius 171
 Ahmed (szultán) 44, 45, 48, 49
 Aigner Károly 388
 Aiszkhülosz 262
 Albert (király) 234, 238, 252, 393
 Alfieri 277
 Allen, Thomas 96
 Almásy 177
 Alpári Gyula 215, 351, 352
 Alvarez, Manuel 361
 Alvinczi Péter 353
 Amann, Klaus 378
 Ambros, A. W. 347
 Ambrosius, Karl 140
 Ambrus József 34
 Ambrus Zoltán 288
 Amende, G. 190
 Amundsen Roald 73, 80
 Andersen Nexö, Martin 29
 Andics Erzsébet 294, 295
 Andrád Elek 54, 263
 II. András 231, 236
 André, François 213
 Andrásffy Gyula 34
 Andritsch, Johann 191
 Anselmus Laudunensis 218
 Antal Gábor 27
 Antal Sándor 350, 351
 Antim, Ivireanul 120
 Apáczai Tamás 357, 359
 Apafi Mihály 207
 Appleby, John H. 94
 Apponyi Sándor 202, 304
 Aranka György 260
 Arany János 68, 71, 288
 Arató Antal 377, 379, 380
 Areáh 46, 49
 Aristotelés 317
 Arnim 276
 Ashmole, Elias 96
 Asztrik, Gábrriel 218
 Attila (király) 236
 Aubry, Jean 378
 Augustinus 393
 Aylesbury, Thomas Sir 96
 Ayrenhoff 261
 Babits Mihály 31, 210, 211, 367, 368
 Băcaru, Livia 385
 Bacciarelli, M. 119
 Bach, Johann Sebastian 113
 Bacher Vilmos 121, 211, 222
 Bajazet (szultán) 234, 240
 Bajkó Mátyás 116, 117
 Bajomi-Lázár Endre 379
 Bajza József 274
 Bak János 291
 Bakách-Bessenvey György 184
 Bakith Péter 195
 Bakonyi Endre 350–352
 Bakonyi Endréné 352
 Bakonyi Miksa 147, 148
 Bal Jeromos 360
 Balassa Béla 85
 Balázs, Szent 386
 Balázs Béla 38, 350
 Balázs Ferenc 184
 Balbin, Bohuslav 369
 Bálint György 368
 Bálint Lajos 144, 145, 147–156
 Bálint Sándor 100
 Ballagi Aladár 207
 Ballagi Géza 207
 Balog István 54
 Balzac, Honoré de 114, 288
 Bán Imre 208
 Bánffi Dénes 385
 Bánffy Dezső 152
 Bánffy Miklós, Alsólendvai 236
 Banfi, Florio 59

VIII

- Bánfihunyadi Benedek (püspök) 94
 Bánfihunyadi Erzsébet 98
 Bánfihunyadi Eötvös János I. Bánfihu-
 nyadi János
 Bánfihunyadi János 93–99
 Bánfihunyadi János, ifj. 98, 99
 Banóczy Sándor 176
 Barabás Miklós 119
 Barabás Tibor 294
 Baranyai Lipót 181
 Barát (Barth), Rebek I. Weber, Rebeka
 Barbusse, Henri 351
 Barcza József 91, 208
 Barlay Ö. Szabolcs 378, 381
 Báróczy Sándor 265
 Baross-Drucker György 182–184
 Barozio Vignola, Jacob 172
 Bársony György 356, 357, 359
 Barta János 209, 210
 Bártfai Szabó László 11
 Barth-család 135
 Bartók Béla 113, 186, 348
 Bartoniek Emma 225, 226, 228, 232, 235
 Bartsai László 260, 261
 Bartsch, Conrad Dominik 21–23, 12–23
 Basch Lóránt 210, 211
 Bata Imre 380
 Batári Gyula 338, 339, 377, 379–381
 Báthori András 111
 Báthory 119
 Battény 15
 Batthyányi-család 315
 Batthyány Boldizsár 378
 Batthyány Ignác 4, 6, 228–231
 Batthyány Tivadar 290
 Bátyka János 225, 235
 Bauernfeld, Eduard von 122
 Bauhin, Caspar 319
 Baumgarten Ferenc 109
 Bayer József 51, 258, 261
 Bech Bende József 259
 Beck Judit 211
 Becker, F. 316
 Beér János 226
 Beethoven, Ludwig von 348
 Berethi Gábor 259
 Bél Mátyás 4, 176, 234, 236, 237, 240
 II. Béla 386
 III. Béla 110, 111
 Belanger, Terry 374
 Belidor, Bernard Foret de 171, 172
 Belnay György Alajos 327, 330
 Benda Kálmán 12, 126, 127, 131, 207
 Bendefy László 380
 Bendetto, Romedius 190
 Benedek, id. (fráter) 157
 Benedek, ifj. (fráter) 157
 Benedek András 381
 Beniczkiné Bajza Lenke 288
 Benjámin László 378
 Benke József 260, 262
 Benkő Sámuel (XIX. sz.) 161, 162, 164
 Benson, Elizabeth 98
 Bényei Miklós 278
 Beöthy Bertalan 80
 Beöthy Zsigmond 275
 Béranger 269, 274
 Bercsényi 125
 Berecz Béla 34
 Beregszászi Lőrinc Péter 90, 91
 Berény Róbert 365, 389
 Bergius 20
 Bergmann Ernő 282
 Berka, Jan 369
 Berkes, N. 41
 Berkov, P. N. 390
 Berlász Jenő 3, 6, 9
 Bernard, A. 169
 Bernát István 32
 Bernhardus, Fr. 169
 Bertalan László 31
 Berthold, P. 190
 Bertramus, A. 317
 Berzeviczy Albert 240
 Berzeviczy Gergely 8
 Berzsényi Dániel 57, 288
 Bessenyei György 4, 9, 55, 56, 142, 263,
 322–327
 Bethlen-család 357
 Bethlen Elek 260
 Bethlen Gábor 197–202
 Bethlen Kata 165
 Bethlen Miklós 356–359
 Beythe István 90, 250
 Bezruc, Pjotr 351
 Bianchin, Anton 323, 324
 Bick, Josef 122
 Bielski, M. 391
 Bieńkowska, Barbara 390, 391
 Bion, Nic. 171
 Biró Miklós 110, 216, 389
 Bitskey István 189
 Blagoj, D. D. 390
 Blandrata György 87, 88
 Blau Lajos 121, 212
 Bloch József 348
 Bloch Mózes 211
 Blum Tamás 186
 Blumauer 22
 Boccaccio, Giovanni 277
 Bocskai 198
 Bocskai István 353, 355
 Bocskay Péter 217
 Boczkowski, Szezesny 119
 Bod Péter 4, 165, 358
 Boda Miklós 335
 Boda Vilmos 285–287
 Bodnár István 281
 Boér Sándor 261
 Boëthius 157
 Bogdán István 377
 Bogišića, B. 316
 Bohonos, M. 118
 Boileau 274
 Boissier, Leopold 183
 Bóka László 294

- Bolgár Elek 38
 Bolléme, Geneviève 114
 Bólyai Farkas 4
 Bonfinius 119
 IX. Bonifác (pápa) 110, 228
 Bónis György 11, 12, 14, 228, 229, 254
 Bonnard 213
 Bononiensis, Johannes 393
 Booker, John 96
 Borbás Tibor 211
 Borbély Sándor 27
 Bori Imre 27
 Bornemisza Péter 90
 Borosnyai Márton 165
 Borsa Gedeon 192, 303–313, 354, 377,
 378, 393
 Borsos Miklós 211
 Borsy Károly 378
 Borzsák Endre 286, 289
 Borzsák István 376
 Bossuet Jakab 328
 Both Ödön 254
 Bothmer (báró) 184
 Botka Ferenc 25–40, 106, 108, 380
 Bourquin, Maurice 183
 Bóvári Ferenc 282
 Bowers 73
 Bölöni Farkas 273
 Brenner Domokos 131
 Brenner József 348
 Brenner, Martin 191
 Brentano 276
 Bretzner-Ginál József 259
 Brewer, Laurenz 360–363
 Brewer, Samuel 362
 Brincoveanu, Constantin (fejedelem) 120
 Brodbeck-Sandreuter, J. 316
 Bródy-család 293
 Brody Henrik 121
 Bródy Sándor 350, 365, 369
 Brozović, Ivan 61, 62
 Bruckner 113
 Brunner József 256
 Brühl 260
 Buba, Jan I. 175
 Buckhardt, Carl 183
 Buda Béla 370
 Budai Ézsaiás 271
 Budai Ferenc 268, 271
 Budai János 228, 229, 231, 253
 Budai Márk 228
 Buday György 211, 378
 Buffon 17
 Bujard, Eugene 183
 Bulovec, Štefka 223
 Burky, Charles 183
 Busa Margit, V. 220
 Buttykay 348
 Buzinkai György 166
 Buzinkay Géza 377
 Bücher 348
 Büchler Adolf 121
 Büchler Sándor 212
 Bürger 273
 Bürk, Albert von 316
 Büsching 16, 20
 Caesar, Julius 272
 Calderinus, D. 112
 Calderon 259
 Callimachus, Phillipus 394
 Callmer, Christian 392–394
 Calonius, Matthias 205
 Camerarius, Joachimus 356
 Canisius Péter 330
 Căndea, Virgil 385
 Cannabick 271
 Čapek, Josef 369
 Čapek, Karel 369
 Čaplovič, Jan 195, 363
 Caprara, Giovanni 328
 Carrara Ferenc 288
 Carrière 213
 Carter, Harry 378
 Cassandre 213
 Castelli, Franz 122
 Cenner Mihály 51
 Cepregi Turkovics Mihály 387
 Cesnaková-Michalcová, Milena 134–143
 Chacham Jonas 44
 Chateaubriand, François Auguste René
 275, 277
 Chereödy János 110
 Cheret 213
 Chimani, Leopold 112
 Cholnoky Jenő 76, 78
 Christ, Karl 123
 Chudy 265
 Ciaratesi 44
 Cicero 56, 272, 394
 Ciparin 386
 Claudianus, Claudius 272
 Clausberg, Christian von 175
 Claviger, Johann 193
 Coccejus 207
 Codin, A. 190
 Codronchi, Balthasar 319
 Cohen, G. D. 392
 Collin 261
 Colston, Dorothy 98
 Comenius 139
 Copernicus 47, 50
 Cordus, Valerius 321
 Corelli 348
 Corneille, Thomas de 262
 Cornelius Nepos 272
 Corsini, Edvardus 175
 Cörver Elek 169, 175
 Crato 319
 Crnica, Antun 62
 Crnica, Cezar 59, 62, 66
 Crnica, Dragica 59
 Crnica, Marko 62
 Cronegk 261
 Čurčić, Lazar 56, 120, 121
 Czakó Elemér 56, 57

- Czartorysky-család 119
 Czére Béla 211
 Czindery 15
 Czirfusz János 380
 Czóbel Ernő 352
 Czuczor Gergely 72
- Csajkovszkij, Pjotr Iljics 122, 348
 Csanádi Albert 219
 Csaplár Ferenc 380
 Csapláros István 131
 Csapó József 160, 166
 Csapodi Csaba 158, 393
 Csapodiné Gárdonyi Klára 376
 Császár Elemér 51, 53
 Csáth Géza 348, 349
 Csáthy Ferenc 340
 Csáthy György 271
 Csécsy Imre 349
 Cséfalvay Pál 108
 Csehi Gyula 27
 Csendes László 380
 Csepán István 166, 263
 Csepy Elemér 351
 Csikesz Sándor 201
 Csikos Béla 113
 Csizmadia Andor 226
 Csóka J. Lajos 322, 323
 Csokonai Vitéz Mihály 139, 264, 288, 339 –
 343
 Csurdi Sándor 380
 Csűrös Ferenc 207
 Csüry István 220
- Dalmatin, Jurij 315
 Dán Róbert 212, 222, 378
 Dandolo (általános providur) 66
 Dániel (próféta) 132
 Dankó 218
 Dante Alighieri 210
 Daries (Darsis), Joachim 173
 Daumier, Honoré 33, 213
 Dávid Ferenc 87, 88
 Dayka Gábor 57
 Deák Ferenc 176, 177
 Debrovits 183
 Debulay Antal 286
 Debussy, Claude Achille 349
 Decsi István 89
 Dee, Arthur 96
 De Gondola 13
 Deinhardstein, Joh. Ludwig von 122
 Dékány István 381
 Delmas, Gaetan 114
 Demeter János 263
 Demjén Géza 146
 Denis, Michael 213, 325
 Deonna, Waldemar 183
 Dercsényi Dezső 376
 Dereczkei Ambrus 90
 Deréky, Pál 50
 Derkovics Gyula 34
 Déry Tibor 186
- Descartes, René 207
 Dési Huber István 33
 Dessewffy Emil 67, 68, 71
 Devechi 59
 Dezsényi Béla 182
 Dézsi Lajos 355
 Dickens, Charles 288
 Diderot, Denis 327
 Diemitz, Au. 314, 315
 Dienes Valéria 348
 Dietrich, Wolfgang 316
 Digby, Kenelm 96, 98, 99
 Dingelstedt, Freiherr von 122
 Dinnyés Lajos 298
 Dittersdorf (zeneszerző) 265
 Divéky Imre 262
 Divéky József 343
 Długosz, J. 118
 Dobóczy Pál 344
 Dobrossy István 268, 296, 272
 Dobrowský, Joseph 325, 326
 Doderer, Heimito von 112
 Dodsworth 369
 Doll, J. 169
 Domanovszky Sándor 159, 226
 Domby Sámuel, G. 158
 Donatus, Servius 112
 Doppelmayer, J. Gabriel 171
 Dor, Milo 112
 Dosztojevskij, Fjodor Mihajlovics 288
 Doubravsky, Jan Skála I. Johannes Dubra-
 vius
 Drake, Francis 78
 Draschkoczi, Bernhardus 192, 193, 196,
 197
 Draskovich János 14, 15
 Drebber, Cornelius 96
 Drimmel, Heinrich 122
 Drzewicki, Maciej (püspök) 391
 Dubravius, Johannes 393
 Du Chesne (Iosephus Quercetanus) 319
 Dudás Lajos 380
 Dudik, B. 393, 394
 Dudith András 393
 Du Fresne 13
 Dugdál 369
 Dugonics András 262 – 264
 Dukkon Ágnes 378
 Dümmerth Dezső 377
 Dzwonkowski, Józef 119
- Ebert 20
 Eberhardt Béla 166
 Eckartshausen 265
 Ecsedy Judit 198, 378
 Éder György 50 – 55
 Eggenberger József 57
 Egri Lukács 87, 89
 Eichendorff, Josef Freiherr von 122
 Eisenfels Rudolf 67
 Elek Oszkár 51
 Éluard, Paul 369
 Elze, Th. 315, 316

- Ember Pál, Debreceni 86–91
 Emich Gusztáv 67–72, 292
 Emich Gusztáv, ifj. 70
 Endlicher, Stephanus Ladislaus 228, 231, 232, 253
 Endrődy János 261
 Engel, Johann Christian von 364, 365
 Engelbrecht 260
 Enslin, Matthaëus 316
 Enyedi Sándor 51, 258, 264
 Eötvös József 71, 72, 278, 280, 288
 Eötvös Károly 176–180, 288
 Eötvös Lajos 178, 180
 Epictetos 56
 Erasmus Roterodamus 215
 Erdei Ferenc 299
 Erdei Lajos 285
 Erdélyi Ilona, T. 268–280
 Erdélyi János 268–280
 Erdélyi Mihály 270
 Erdélyi Pál 362
 Erdődy Gábor 379
 Erdős Péter 186
 Erhard, Nikolaus 195
 Erkel Ferenc 336, 348
 Erki Edit 26–28
 Erődi Béla 78
 Ernyi Mihály 255, 256, 259, 260
 Esze Tamás (XVIII. sz.) 125
 Esze Tamás (XX. sz.) 126, 128–131, 133, 356
 Eszéki István 359
 Esztergályos János 352
 Eszterházy-család 6, 236, 251
 Eszterházy Antal (generális) 128
 Eszterházy Ferenc (főkancellár) 167, 170, 175
 Eszterházy József 140
 Etédi Soós Márton 263
 Ettiinger 16, 17
 Evans, Charles 375
 Evans, E. R. G. 80
 Ewans 73
- Fabó Irma 144, 379
 Fabricius, Paul 111
 Fabró József 100
 Faigel Péter 357, 359
 Falka 57
 Farkas László 28
 Farkasházy Hugó 152
 Faulhaber, J. 318
 Fazakas József 121, 202
 Fazekas Mihály 273
 Feather, John 374
 Fehér Géza 345
 Fehér Pál, E. 28, 380
 Fejér György 238, 259
 Fekete György 389
 Félegyházi Tamás 90
 Feleki Hugó 151
 Feleky Antoinette 81, 82
 Feleky Károly 81
- Feleky Károlyné 85
 Felvinczi György 362
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 264, 265, 327
 Fenouillot 260
 Fényes Samu 107, 351
 Fenyő István 379
 Ferdinánd (főherceg, XVII. sz.) 188, 189–191
 I. Ferdinánd 232, 235, 236–242, 244, 245
 I. Ferenc 135, 139, 140, 330
 Ferenczi Imre 185
 Ferenczi Zoltán 255, 256, 258, 264
 Ferenczy Béni 211
 Ferenczy Lajos 269
 Ferger János 282
 Fernelius 319
 Ferrari-Cupilli, Giuseppe 59, 62, 66
 Fessler Ignác 261
 Fest, Johannes 198
 Festetics-család 251
 Festetics Tasziló 251, 253
 Fichte 16
 Fiedler, Rudolf 111, 113
 Filo I. Mihályfi Ernőné Fischer Ilona
 Filo, Joze 223
 Filtsch, Johann 139
 Finkelstein, Louis 223, 276
 Finta Sándor 83
 Fitz József 82, 83, 122, 207, 315
 Flath 22
 Flaubert, Gustave 288
 Felckensteinné Cservenka Júlia 378
 Fleury 170
 Fodor József 365
 Fodor Sándor 222
 Fogarasy János 272
 Fogarassy Mihály 293, 269
 Forgách Mária 195
 Forgách Miklós 11–14, 21
 Forgách Zsuzsanna 195
 Földeák János 27
 Földi János 271
 Förster Jenő 360
 Fraknoi Vilmos 11, 81, 89, 109, 188, 234, 242, 245
 Frank László 350
 Frank Tibor 378
 Fráter Jánosné 70
 Fredro, A. M. 391
 Freude, F. 42
 Freytag, Gustav 122
 Fried István 59, 223, 346
 Friedrich Ildikó 167
 III. Frigyes 241
 Frischii, Joh. Leonh. 176
 Fück, Julius 221
 Fülöp Ferenc 104
 Fülöp Géza 379, 381
 Fürst Sándor 216
- G. M. 251
 Gábor Andor 33, 38, 350

XII

- Gábor Zoltán 294
 Gács László 295, 296
 Gadaya 196
 Gájásy Lajos 282, 285
 Gál István 99, 377, 380
 Galénosz 318
 Galić, Pavao 67
 Galgóczy Károly 332, 333
 Gálos Rezső 258, 322
 Garay János 275, 288
 Gárdonyi Albert 56
 Gárdonyi Géza 288
 Gaster, Moses 121
 Gavanti 170
 Gavarini 213
 Gebler 260, 262
 Gedeon László 54
 Gellei Mihály 160, 167
 Gelléri Andor Endre 210
 Gellért Oszkár 210, 211
 George, Henry 147
 Georgi 175
 Georgievits, Bartholomaeus 306, 307
 Gerando 276
 Gereblyés László 34, 35
 Géresi Kálmán 255
 VII. Gergely (pápa) 108
 IX. Gergely (pápa) 89
 Gergely András 379
 Gergely Pál 345
 Gergely Sándor 25, 27, 29, 33, 34
 Gergely Sámuel 357
 Gerő Nándor 152
 Gerő Ödön 154
 Gessner 273
 II. Géza 386
 Ghika György 81
 Ghika Károly 84, 336
 Gindl József 260, 264, 265
 Goda Géza 155
 Goddard, Jonathan 99
 Goethe, Johann Wolfgang von 261, 262,
 274, 277, 278
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 369
 Goldmann, Nic. 172
 Goldoni, Carlo 259
 Goldschmidt, Ernst Philipp 394
 Goldziher Ignác 211, 221, 222
 Goluchowski-család 119
 Gombáné Lábos Olga 380
 Gombos F. Albin 109, 233
 Gopcsa Katalin 380
 Gorkij, Makszim 29, 107, 210, 288, 351
 Gorove László 263
 Górska, B. 118
 Gottesmann Henrik 148
 Gottlieb Antal 271
 Gottsched, Chr. 170, 176, 261
 Gouttats, Gaspar 100
 Goya, Francisco José y Lucientes 33
 Göllerich, August 113
 Göllner, Carl 202
 Gömöri György 99
 Gömöri Jenő Tamás 107
 Görög István 264
 Grass (báróné) 322
 Grassné 325
 Gravesande, G. J. 175
 Gray, J. 16, 20
 Gratz Gusztáv 181
 Gräffer 22
 Gregoriancz Pál 233, 235, 236, 248, 251,
 253
 Grigeris 395
 Grillparzer, Franz 122
 Grósz Károly 380
 Grotius, H. 393
 Gryneus, S. 86
 Guggenheim, Paul 183
 Gukovszkij, G. A. 390
 Gulyás Pál 178, 315
 Gusztáv Adolf 392
 Guthrie, W. 16
 Gvadányi József 141
 Gyarmati Miklós 90
 Gyáros László 380
 Gyergyai Albert 186
 Gyöngyösi Gergely 218, 219
 Györfly István 383, 384
 György Lajos 360, 361
 Gyulai Pál 31, 344
 Gyürki Mihály 110
 Hafter 265
 Hahn-Hahn, Ida 122
 Haiman György 378, 387
 Hain, Caspar 360
 Hajdu Géza 381
 Hajnóczy József 4, 11–24, 364
 Hajnóczy R. József 13
 Halász Gyula 73, 76, 80
 Halévi, Juda 212, 392
 Haller László 264
 Halmágyi László 255, 256
 Halmi József 350
 Hammer-Purgstall, Joseph 122
 Hámosi Ottó 379
 Handel, Georg 355, 356
 Hankiss János 180
 Hanslick, E. 347
 Harkó Viola, R. 314
 Harmatta János 377
 Harsányi András 157
 Harsányi István 362
 Hašek, Jaroslav 369
 Hatvani István 262
 Hatvany Lajos 365, 367
 Hausegger, F. 347
 Havasi Zoltán 1–10, 106, 215, 376
 Havenzweig, Martinus 190, 191
 Hawenreuter, C. 317
 Hawenreuter, Johann Ludwig 315
 Házy Gyula 186
 Haydn, Joseph 113, 265, 266
 Hebbel, Friedrich 122
 Hebenstreit, J.-B. 318

- Heckenast Gusztáv 67, 293
 Hederich, Benjamin 176
 Hegyi András 379
 Hegyi Ferenc 171, 176
 Heine, Heinrich 274, 369
 Heinrich Gusztáv 379
 Hellebrant Árpád 18, 188, 304
 Heller Bernát 121, 212, 221
 Helmezy Mihály 57
 Hellopoeus Bálint 90
 Heltai Gáspár 86, 88
 Heltai János 91
 Heltai Jenő 186
 Helvetius 16, 17
 Henrik Collin 122
 Henszlmann Imre 276
 Herceg István 350, 351
 Herczeg Ferenc 288
 Herder, Johann Gottfried 5, 6, 268, 274,
 278, 364
 Herepei János 93, 94, 199
 Hermann Egyed 166
 Hermann Lipót 211
 Herttwig, Christoph 171
 Hervay Ferenc 197
 Heverdle László 144–156, 380
 Hevesi András 365, 368
 Heyrenbach 325
 Hildanus, Fabricius 318, 319
 Himmel Károly 282
 Hincz Gyula 343
 Hinterholzer, Michael 321
 Hippokratész 318
 Hitler, Adolf 215
 Hochmuth Ábrahám 179
 Hodászi Lukács 90
 Hoffmann Edit 110
 Hohenegger Lőrinc 52
 Holberg 265
 Holl Béla 103, 197, 378
 Hollar, Václav 369
 Homérosz 272, 369
 Honterus János 205, 238
 Honti Ferenc 184
 Hopp Lajos 119, 125–133, 377, 391
 Horányi Elek 175, 325
 Horatius Flaccus, Quintus 272, 273
 Horstus, Gregorius 319
 Horthy Miklós 184
 Horvát András 331
 Horvát István 8
 Horvát Károly 343
 Horvát Mihály 99, 100
 Horváth (főhadnagy) 53
 Horváth Gergely 195, 196
 Horváth György 389
 Horváth Ignác 363
 Horváth János 209, 210
 Horváth János (XVIII. sz.) 259
 Horváth János (XX. sz.) 376
 Horváth József 265
 Horváth Károly 345
 Horváth Márton 25, 294, 299
 Horváth Mihály 288
 Horváth, Ödön von 112
 Horváth Pál 381
 Horváth Zoltán 295, 349
 Houwald 262
 Hörlig 22
 Hrenkó Pál 380
 Hubay Ilona 202
 Hubay Miklós 180, 185, 186
 Hubert Emil 348
 Hufeland, Christoph 162
 Hugó (saint-gillesi apát) 109
 Hugo, Victor 274
 Hume 327
 Hunfalvy Pál 70, 121
 Hunyadi János 53, 96, 235, 238
 Hunyadi János (nagybányai) 93
 Hunyadi László 141, 143
 Hunyadi Mátyás 5, 7, 105, 115, 231, 234,
 236–242, 252, 253, 394
 Husner, Fritz 316, 319
 Huszti Péter 362
 Huxley, Leonard 73
 Hübner 56
 Hüttner, Karl Joseph 119
 Ibráhim (basa) 41, 44
 Ignác, Szent (Loyolai) 111
 Ignotus Pál 107, 151, 349, 365, 367
 Iházi Imre 262, 263
 Illei János 259
 Illés Ignác 282
 Illés Ilona 107, 108
 Illés László 26–29, 37
 Illéssy János 57, 201
 Illyés Gyula 107, 186, 210, 292, 365, 366,
 368
 Ilosvai 235
 Imberl Ferenc 282
 Imre, Szent 110, 237
 Indali György 213, 389
 Irinyi Károly 207
 Ismil (Hamedí fia) 45, 48
 István (esztergomi plébános, 1428.) 110
 István, Szent 109–111, 225–254
 I. István 229, 233, 237, 252
 Istvánfi-család 15
 Istvanovici, Mihai 121
 Iváncsi János 355
 Ivanov, V. 389
 Iványi Béla 56, 225, 250, 254
 Iwankano 196, 197
 Jabłońska, W. 118
 Jablonski 127
 Jahn, J. Fr. 169
 I. Jakab 93, 95
 Jakó Zsigmond 385–387
 Jakus Lajos 378
 Jámbor Pál 288
 Janez, Tanko 315
 Jankovich József 357–359
 János (angol király) 69

- Jánosi Gusztáv 178
 Jánosi Mónika 225–254
 Jánosy Dénes 81
 Janus Pannonius 19, 306
 Járdányi Pál 347
 Jasperschen 276
 Jászay Valerie 78
 Jászi Oszkár 31, 151–155, 349
 Jean Paul 273, 274, 279
 Jernei János 336
 Jessenius, Johannes 319
 Jeszenszky Géza 380
 Jóboru Magda 104
 Johannes (kulcsár) 196
 Jókai Mór 67, 288, 344, 369
 Jósika Miklós 288
 Josten, C. H. 98
 József (főherceg) 139, 140
 József (nádor) 7
 I. József (császár) 129
 II. József 12, 14, 16, 21, 23, 57, 134, 135, 158, 167, 236, 322, 327
 József Attila 107, 210, 365, 366, 368
 Jöcher, Christian Gottlieb 314, 317, 319, 355
 Jörg, Wolfgang 112
 Jørgensen, Arne 205
 Jügelt, Karl-Heinz 364
 Juhász Erzsébet, B. 108, 211, 216, 370
 Juhász Géza 341, 346
 Juhász Gyula 84, 210
 Junker 18
 Justi, Johann Christian 171, 173, 175
 Justus de Palma Florentius (álnév) 356, 358, 359

 Kaczér Vilmos 365
 Kaffka Margit 210, 369
 Kajtár Mária 380
 Kalchberg 262
 Kalenszkij, V. 389
 Kállai Gyula 295
 Kálmán (király) 229–231, 233, 237
 Kálmán Lászlóné 107, 108
 Kalmár Lajos 376, 392
 Kannitz 231
 Kant, Immanuel 16, 138
 Kántor Lajos 380
 Karácson Imre 40, 41
 Karácsonyi Béla 254
 Kardos Tibor 219, 394
 Karig Sára 315
 Karinthy Ferenc 186
 Karinthy Frigyes 211, 369
 Kármán József 167
 Karner Károly 381
 Károly (főherceg) 188, 315
 V. Károly 243
 Károlyi-család 54, 162, 255
 Károlyi Antal 162
 Károlyi Ferenc 162, 260
 Károlyi Gáspár 87
 Károlyi György (herceg) 119

 Károlyi Gyula 336
 Károlyi Mihály 290, 351
 Károlyi Péter 89, 90
 Károlyi Sándor 162
 Kassák Lajos 25, 30–32, 34, 107, 186
 Kathona Géza 87, 88, 200, 201
 Katona József 369
 Kaufmann Aurél 360
 Kaufmann Dávid 121, 211, 222
 Kaunitz 327
 Kawecka-Gryczowa, A. 390
 Kazinczy Ferenc 4, 57, 259, 261, 262, 264, 277
 Kazinczy Gábor 275
 Kazinczy Miklós 260
 Kázmér (lengyel király) 394
 Käfer István 377
 Keér Dezső 35
 Keglevich 15
 Keglevich János 175
 Kehr, W. 122
 Kékesdi Gyula 394
 Kéki Béla 376
 Kelemen Ferencné 389
 Kelemen László 31, 257, 259, 261, 264
 Keleti Károly 281
 Keller, Juliane 188, 189, 191
 Kemény G. Gábor 379, 381, 385
 Kemény István 380
 Kemény László 389
 Kemény Zsigmond 273, 288
 Kempler, Kurt 379
 Kende István 294
 Kendéné Palágyi Erzsébet 107, 108
 Kepler, Johann 355
 Kerekes Tibor 83
 Kerényi Ferenc 55, 255–267
 Keresszegi H. István 363
 Keresztury Dezső 185
 Kereszty István 339
 Kerkápoly Károly 177, 179
 Kerner, Arnold 319
 Kertész Gyula 377
 Kertész István 212
 Keserői Dajka János 201
 Keszi Imre 186, 294, 298
 Kilián István 378
 Kilian, Lucas 316
 King, H. G. R. 78
 Király László 220
 Király Pál 200
 Kis 338
 Kisasszony Éva 280–290
 Kisfaludy Károly 55, 261, 345
 Kisfaludy Sándor 53, 278
 Kiss Adorján 169, 172
 Kiss András 385
 Kiss Áron 207
 Kiss István, R. 51
 Kiss János 282
 Kiss József 166, 365
 Klebelsberg Kunó 30, 181
 Klein, Heinrich 139, 140

- Kleiner, Salomon 112
 Klement 131
 Klohammer János 172
 Klopstock 20, 273
 Klöss, Jakob 192, 193, 196, 197, 353, 354
 Knauz Nándor 233
 Kneidl, Pravoslav 369
 Kniewald 218
 Kober, Marcin 119
 Koberger, Anton 112
 Kocowski, B. 390
 Kocsis József 351
 Kodolányi János 31, 33
 Kodály Zoltán 348
 Kodejš, Milan 369
 Kohn Sámuel 121, 222
 Kohut George Alexander 121
 Kókay György 7, 11–24, 107, 210, 327, 365, 379
 Kollányi Ferenc 4, 7, 8, 228
 Kollar, Adam 4, 228, 229, 231, 241, 253, 323, 325, 327
 Kollár, Ján 58, 59
 Kollin Ferenc 378
 Kollisz 265
 Kollonich Lipót 100
 Kollwitz, Käthe 33
 Kolombusz Kristóf 115
 Kolosvári Sándor 225, 226, 229, 230
 Kolosy-család 270
 Komáromi István 207
 Komját Aladár 33, 38, 215
 Komját Irén 215, 216
 Komjáthy Miklósné 377
 Komlós Aladár 186, 365–368
 Komlós Ottó 212
 Komlóssy Artur 341
 Konarski, Stanisław 391
 Konarski, Szaniszló 175
 Kondor Viktória, M. 380
 Konecni 389
 I. Konrád (salzburgi érsek) 386
 Koós Ferenc 335–339
 Koós János 336
 Konstantinos (császár) 329
 Kontz József 260
 Konya Kristóf 167, 169, 170, 175
 Kónyi János 259
 Kopitar, B. 55, 57
 Korabinsky, Johann Matthias 137
 Korbuly György 159
 Koré Zsigmond 260
 Kornfeld Móríc 32
 Kornis Gyula 347
 Koroda Pál 344
 Koroknay Éva, Sz. 381
 Korompai H. János 209
 Korompainé I. Szalacsi Rác Mária
 Kościński Tádé 175
 Kosiński, Józef Adam 118, 119
 Kosnyai Sámuel 256
 Kossuth Ferenc 286
 Kossuth Lajos 81, 83, 119, 130, 280, 281, 284, 286, 289, 338
 Kosztolányi Dezső 210, 211, 366, 368
 Kótsi Patkó János 255, 260, 261, 263
 Kotzebue, August 256, 260, 265, 341
 Kovách Zoltán 111, 387
 Kovachich József Miklós 225, 226, 229, 230, 232, 233, 235–237, 239, 242, 246, 248, 251–253
 Kovachich György Márton 4, 14, 233, 234, 244
 Kovács Ferenc 262
 Kovács Gábor 268
 Kovács I. Gábor 728
 Kovács Ilona 132
 Kovács István 34
 Kovács Jenő 380
 Kovács József 341, 380
 Kovács József László 378, 379
 Kovács Kálmán 380
 Kovács Máté 177, 280, 333
 Kovács Mihály 282
 Kovács Sándor 349
 V. Kovács Sándor 91, 217, 356, 389
 Kováts István 309
 Kováts Mihály 83, 162, 166
 Kozocsa Sándor 377, 378
 Kő Pál 211
 Kölcsey Ferenc 270, 272, 273, 278
 Köleséri Sámuel 165, 385
 Kömlei János 160, 166
 Könyves Máté 264
 Köpeczi Béla 130–132, 356
 Körmendy Kinga 219, 394
 Közeghy Péter 378
 Köteles Sámuel 271
 Kővér Gusztáv 182
 Köves Rózsa 35
 Kövy Sándor 272
 Krancz 158
 Krasicki, Ignacy 119, 391
 Kratter 260
 Krauss Sámuel 212
 Krisánics 338
 Kristó Gyula 254
 Krisztina (királyné) 392–394
 Kropf 93, 98, 99
 Krúdy Gyula 210, 211
 Krupszkája 352
 Krusiňsky 43
 Krüchten, Josef 169, 173
 Krünz 20
 Kulcsár Margit 376
 Kulcsár Péter 376
 Kun Béla 25, 38, 351
 Kun Béláné 351
 Kun-Szabó Sándor 261
 Kunfi Zsigmond 349
 Kuntz, Johann Christoph 142
 Kurbély György 166
 Kurschat, Alexander 395
 Kurzböck 111
 Kuthy István 388

XVI

- Kuthy Lajos 269
 Kuun Géza 222
 Kürti Hedvig 295

 Lackner, Christoph 306
 Lackó Miklós 30–32, 36
 Lada, Josef 369
 Ladányi Sándor 216
 I. Lajos 233, 236, 237, 244
 II. Lajos 244
 XIV. Lajos 132
 XV. Lajos 170
 Lajos Fülöp (király) 213
 Lakatos Éva 106–108, 365
 Lakos János 263
 Laky (miniszter) 183
 La Langue János 159
 Lamartine 274
 Lamberg, Johann Georg von 316
 Lampe, Friedrich 86, 97, 89
 Lampel Róbert 73, 76
 Lanckoroński 119
 Landerer-család 135
 Landerer, Johann Michael 135, 137, 138, 272
 Landerer, Ludwig 135
 Landerer, Michael 135
 Landeszman György 212
 Lándor Béla 38
 Láng Ádám 259, 260, 262, 265
 Lang, Mauritz 100
 Láng Péter 217
 Lange Márton 162
 Láni, Eliás 195
 Landinus, Chr. 112
 Lányi Kamilla 27
 Laotse 351
 La Porte 173
 Lasalle 31
 Laskai Oszvát 110
 I. László 108–111, 229–231, 233, 237, 252
 V. László 234, 238, 242
 Laube, Heinrich 122
 Lauček 138
 Laucevičius, Edmundas 394, 395
 Lauschmann Ferenc 282
 Lázár Mária 351
 Le Clerk, Sebastian 172
 Léderer Emma 226
 Lehmann, Joh. Gottlob 171
 Lehooky 138
 Lehotai János 350, 351
 Leibniz, Gottfried 175, 327
 Lékai László 108, 111
 Le Moine 15
 Lenau, Nikolaus 113
 Lengyel András 377, 381
 Lengyel Imre 220
 Lengyel József 38, 350, 351
 Lenin, Vlagyimir Iljics 38, 39, 215, 216, 351, 352, 389
 Lesseur-Lesserowicz, W. 119

 Lessing, G. E. 16, 259, 273
 Leupold, Jacob 173
 Liba, Péter 344
 Ligeti Lajos 381
 Lillyn, William 96, 98
 Limberger, Anna Katharina 136
 Limberger, Eva Rosina 136
 Limberger, Johann Michael 136
 Linberger I. Limberger
 Linde, Samuel Bogumit 119
 Lingueti 20
 Linka Károly 287
 Linné, Carolus 271
 I. Lipót 357
 II. Lipót 135, 138
 Liszt Ferenc 113
 Litván György 381
 Littke Aurél 78
 Livius, Titus 272
 Lóczy Lajos, id. 72, 76, 77
 Lóczy Lajos, ifj. 75–78, 80
 London, Jack 29
 Lontai Sándor Antal 72
 Lorm, Hieronymus 122
 Losonczy Géza 299
 Loubier, Jean 394
 Lovászy Márton 351
 Löhneiss, G. E. 171
 Lów Immanuel 212, 222
 Löwe, Anton 137
 Lubomirski-család 119
 Lucius, Ludwig 353–355
 Ludeckius, Joannes 188–191
 Luens 20
 Lugaesus, Johannes 319
 Lugosi Döme 258
 Lukács György 29–33, 38, 107, 294
 Lukács Imre 25
 Lukácsy Sándor 297
 Lukáts János 106
 Lukijanov, M. 389
 Lukinich Imre 357
 Luther Márton 112, 216
 Luxemburgi Zsigmond 234, 237–239, 242

 Mácha, Karel Hynek 369
 Machat 269
 Madas Edit 377
 Madrutius, Carolus 190, 191
 Madzsar József 35
 Magyary-Kossa Gyula 93, 96, 98, 99
 Magyary László 171
 IV. Mahomet (szultán) 44, 47
 V. Mahomet (szultán) 47
 Maier, Michael 96
 Maimonides, Moses 212
 Maior, Petru 58
 Majakovszkij 369
 Májmúni 392
 Majoros András 272
 Makkai 109
 Makkai Ernő 208
 Maksay Ferenc 126, 127

- Malche, Albert 183
 Malevics, Kazimir 33
 Mályusz Elemér 238
 Mályuszné Császár Edit 377
 Malus, Paulus 192, 195–197
 Mandron, (Ubul) Robert 114, 115
 Mánes, Josef 369
 Manet 213
 Mangetus, I. I. 315
 Manlius János 315
 Mann, Thomas 210
 Márai Sándor 186, 365
 Marcinkevičius, Justinas 394
 Marczibányi-család 7
 Margit Miklós 351
 Mária (királyné) 231, 233, 243
 Maria Ludovika (királyné) 140
 Mária Terézia 134, 136, 141, 158, 162, 167,
 169, 171, 173, 175, 292, 307, 322–327
 Máriássy-család 270
 Máriássy Béla 268
 Máriássy Zsigmondné 268
 Marikowski Márton 160–162
 Marinoni, Joh. Jac. 171
 Markham, Clement 73
 Markovits Györgyi 27, 352, 380
 Márkus Dezső 225
 Márkus László 377, 379
 Markusovszky Lajos 300
 Marmontel 265
 Maróthy János 32, 37, 238
 Martines 323–325
 Martini 265
 Martini (jogtörténész) 13
 Martinovics Ignác 364
 Martinus (seckau püspök) 191
 Márton, Szent 109, 306
 Márton József 343
 Marx, Alexander 391, 392
 Massilion, Johannes 170
 Maszkowski, Jan 118, 119
 Máté György 380
 Máthé Elek 82, 83
 Máthé László 153
 Mátrai László 214, 215
 Matthäus Collin 122
 Matthisson 273
 Mátyás (mester) 112
 II. Mátyás (császár) 319
 Mattyasovszky László 110
 Mátyus István (orvos) 162, 166
 Maupassant 288
 Mayerne, Theodore 99
 Mazer Hector 109
 Medgyes Simon 153
 Medgyesi Pál 93
 Medgyessy Ferenc 211
 Mehillus, Petrus 189
 Mehmed 45, 48, 50
 Méhner Vilmos 344, 345
 Mehring 31
 Mehrwerth Ignác 282
 Méhul 265
 Melantrich 369
 Meldai (püspök) 328
 Mélius Juhász Péter 89, 90, 160
 Mendelsohn 20
 Meninsky 45
 Menzel, Wolfgang 274
 Menzini, Benedetto 393
 Mérey Sándor 262
 Merva Mária 377
 Mészáros Ignác 264
 Mészáros István 332
 Meszéna Sándor 255, 256
 Metastasio 138, 261, 262, 264
 Meusel 173
 Mezey László 109, 111, 218, 376
 Michaud, Stelling 183
 Mickiewicz, Władysław 119, 390
 Mihalkovich Tivadar 151
 Mihalovich 348
 Mihályfi Ernőné Fischer Ilona 389
 Miklós (esztergomi plébános) 110
 Miklós (provinciális) 157
 Miklós Róbert 211
 Miksa (bajor herceg) 319
 Miksa (császár) 236
 Mikszáth Kálmán 288, 292, 344, 369
 Mikulski, T. 118
 Miller Jakab Ferdinánd 7, 8
 Milotai Nyilas István 197, 199–202
 Minadoi, Tommaso 319
 Minderer, Raymund 318, 319
 Mirabeau 23
 Mirecki, Franciszek 119
 Miskoltzi Ferenc 166
 Miticzky, Michael 236
 Mittermayer 277
 Moholy Nagy László 33
 Mojzer Miklós 171
 Molière 258, 259, 275
 Mollay Károly 376
 Moller Károly 162, 163
 Molnár Aladár 288
 Molnár Antal 347, 348
 Molnár Farkas 33
 Molnár Ferenc 104, 350, 365
 Molnár Erik 30, 37, 107
 Molnár János 34
 Molnár János (apát) 347
 Moos, P. 347
 Montaigne 138
 Montesquieu 17, 273, 275, 327
 Montfaucon 393
 Morawska, E. 119
 Móric (hesseni herceg) 95
 Móricz Zsigmond 29, 33, 210, 211, 367
 Morkunas 395
 Morsius, Joachim 96
 Mossóczy Zakariás 225, 235, 254
 Möller 259, 260
 Mucha 213
 Muffet 319
 Mundt, Theodor 274
 Munkácsy Mihály 344

XVIII

- Murányi Lajos 379
 Muratori 327
 Mušicki, Lukijan 56
 Musil, Robert 112
 Musztafa Narmizade 46, 49
 Mühsam, Erich 32
 Müller 265
 Müller, Nikolaus 198
 Müller, Wenzel 139
 Mütferrika, Ibrahim 40–45

 Nádasdy 253
 Nádasdy Ferenc 236
 Nádasdy Tamás 235
 Nádaskay Antal 271
 Nádaskay András 272
 Nagy Antal (budai cenzor) 54
 Nagy Barna 362, 363
 Nagy Gyula 225
 Nagy Ignác 275
 Nagy Iván 195, 242, 393
 Nagy Lajos (író, XX. sz.) 186, 365
 Nagy László 176
 Nagy Magda, K. 28, 32, 380
 Nagy Péter 259
 Nagy Sz. Péter 368
 Nagy Sándor, K. 51, 54
 Náményi Lajos 51, 54
 Nánási István 362
 Napóleon 51, 52, 54, 327–332
 Nashe, Thomas 96
 Naumann, Ch. 205
 Nedeczky Pál 171
 Nedelicz Váli Mihály 166
 Némedi Lajosné 158
 Nemes Dezső 294, 295
 Németh Andor 350, 351, 366, 368
 Németh G. Béla 379
 Németh Lajos 31, 32
 Németh László 211, 292
 Németh Mária 381
 Nenadich, Gregorius 189
 Nenadović, Pavle 121
 Nerval, Gérard de 114
 Netoliczka, Oscar 238
 Neubauer Adolf 121
 Neubauer, K. W. 122
 Neubrand Ferenc 350
 Neukirch, Benjamin 175
 Newton 175, 327
 Nicolai 327
 Nikica, Brumen 223
 Nógrádi Sándor 294
 Nordau Max 121
 Nordenskiöld, A. E. 77, 80, 205
 Novak, Grga 59
 Novák László 176
 Nyári Albert, B. 242

 Oates 73
 Obradović, Dositej 56
 Oláh Károly 341
 Oláh Miklós 237

 Olar, Cornelia 120, 121
 Olszewicz, B. 118
 Opazky, Johannes 190
 Oppel, Friedrich Wilhelm 171
 Oravetz István 292
 Orbán György 282
 Orbán László 104, 294
 Ormis, Ján V. 58
 Orosz Antal 59, 61, 62, 66, 67
 Oroszhegyi Józsa 337, 339
 Ossoliński, J. M. (herceg) 118, 119
 Osvald Zsigmond 260
 Osvát Ernő 210
 Ottlik Géza 186
 Óvári Kelemen 225
 Óvári Miklós 104
 Óváry Lipót 240
 Óry Miklós 188–191

 Paál Ferenc 350
 Pačić, Jovan 56
 Padányi Biró Márton 176
 Paikert Géza 82, 84, 181
 Paisiello 265
 Pajkossy György 381
 Pajorin Klára, T. 231, 314, 381
 Pákozdy Ferenc 34
 Palančanin, Sava 120, 121
 Palkovič, Juraj 138
 Palma, F. C. 271
 Pálmai Magda 107, 108
 Palmarius, Iulius 319
 Pálóczi Horváth Ádám 273
 Pálóczy György 110
 Palotai Erzsébet 186
 Pándi Pál 51, 379
 Pankert, Wiktorio 119
 Pankl, Mattheus 272
 Paoli, Betty 122
 Pap Gábor 177, 178
 Pap István (tipográfus) 162
 Pap László 126
 Pápai János 125
 Pápai Páriz Ferenc 166
 Papler, Servatius 320, 321
 Papp János 379
 Papp Károly 80
 Paracelsus 318, 319
 Pareus, D. 86
 Párniczky Mihály 225, 235
 Pascal, Blaise 275
 II. Paschalis (pápa) 109
 Pastinszky Miklós 378, 381
 Paštrić, Ivan 59
 Pásztor Árpád 81, 82
 Pásztor József, M. 380
 Pataky Dénes 100
 Patin, M. 276
 Patzko, Franz Augustin 135, 137, 138
 Pauer János 389
 Pauler (hadititkár) 62
 Pavel Ágoston 223
 Pavercsik Ilona 363, 378

- Pázmány Péter 11, 187–189, 191, 192, 307, 312
 Peary, R. E. 77, 80
 Péchy Mihály 51, 52
 Péczeli József 138, 262, 278
 Pelejtei Tibor 218
 Pelényi János 82
 Penckler 42, 44
 Pénteki Sámuel 205
 Penther, Joh. Friedr. 171, 172
 Perinet 265
 Perl Gyula 153, 154
 Perles József 121
 Perliczi János 162, 163
 Perlitzi János Dániel 166
 Pernesz Gyula 378
 Pernet József 336
 Pertz 225
 I. Péter (cár) 120, 260
 Péter László 381
 Péterffy Ida 379
 Péterfy Sándor 300
 Pethe Márton 355
 Petőfi Sándor 31, 67, 344, 346, 369
 Petrás Ince 336
 Petrasch, Joseph von 41, 42
 Petrik Géza 271, 311, 312, 340
 Petrov, L. V. 390
 Petrović, Mojsej 120
 Petzwal Ottó 70
 Pfeffel, Johannes Andreas 113
 Pfeiffer Miklós 157
 Piaget, Jean 183
 Pichler, Karoline 122
 Pikler Gyula 349
 Pillitz Ernő 179
 Piotrowski, Stanisław 119
 Pirnát Antal 88
 II. Pius (pápa) 241, 393
 VII. Pius (pápa) 328, 330
 Plautus 259, 272
 Plechanov 31, 33
 Plenck 158
 Pleyel, Ignaz Joseph 266
 Pogány József 155
 Pongrácz Ignác 172, 176
 Pór György 27
 Pósházi János 207, 208, 356–359
 Posch Jenő 347, 348
 Potocki 119
 Powell, Anthony 98
 Pozsarello, J. B. 190
 Pozzo, Andrea 172
 Práth Károly 34
 II. Přemysl Ottokár 369
 Preimayer József 282
 Prešeren 223
 Prohászka Ottokár 350
 Prokopovics Teofan 120, 121
 Prokopp Gyula 111
 Pruno, Ján 216
 Ptolemaiosz 47, 50, 205, 393
 Purjesz Lajos 146, 151, 156
 Puskás Júlia 83
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 369
 Puteus, Andreas l. Pozzo, Andrea
 Pyrker János László 122
 Racine, Jean 262
 Rác Béla 39, 350
 Ráczkeői l. Eötvös Károly
 Ráczkevi l. Eötvös Lajos
 Ráday Gedeon 6
 Ráday Pál 125–133
 Radek 352
 Radnóti Miklós 210, 369
 Radó Polikárp 218
 Radojewski, Mieczyslaw 118, 119
 Rafikov 41
 Raith Tivadar 107
 Rajcsányi 231
 II. Rákóczi Ferenc 41, 125–133, 269
 Rákos Ferenc 352
 Rakovszky Dániel 256
 Ramazetter Károly 176–180
 Ranganathan, S. R. 122
 Ranolder János 177
 Ransanus, Petrus 13
 Rappard, William 183
 Ráth György 192, 195, 197, 259, 357
 Rávay-család 192
 Raymond, Marcel 183
 Reed, John 29
 Regis, Franciscus 103
 Rehm, Georg 354
 Reiman Antal l. Reymann Ferenc
 Reiner János 80
 Reiner, Václav Vavrinec 369
 Reiser, A. 318
 Remellay Gusztáv 268, 275
 Remete László 381
 Renodaeus l. Renou
 Renou 319
 Rentz, Michael Jindřich 369
 Rényi Edit 350, 351
 Répássy-család 270
 Repéák, Josef 136
 Réti László 25, 26
 Révai József 30, 38, 299
 Révai Lajos (jogász) 147
 Révai Miklós 4
 Révai Sámuel 147
 Révész Ferenc 294
 Révész Imre 90, 207
 Révész Kálmán 353
 Révész Mihály 352
 Révay-család 195
 Révay Ferenc 192–197
 Révay Ferencné l. Forgách Zsuzsanna
 Révay Gábor 31, 195
 Révay Péter 195
 Révay Péterné l. Forgách Mária
 Reymann Ferenc 264
 Rezessy Zoltán 370, 374
 Rheda Péter 201, 202
 Richter, Szvjatoszlav 122

- Richtmann Mózes 212
 Riemann, H. 347
 Rimbaud, Arthur 369
 Rippl Rónai 211
 Risinger Özséb 173
 Ritoók Zsigmondné 87, 381
 Ritter, Anton 276
 Ritzer, Walter 122
 Rochadius, Melchior 192—194, 196, 197
 Róka Jolán 374, 390
 Rollin 56
 Romedius Benedetto 191
 Romhányi Károly 99
 Rosello, Pedro 183
 Rossius, Petrus M. 319
 Rosegger, Peter 122
 Rosén, Miklós 158
 Rosta Endre 294, 298
 Rónai Tamás 85, 181, 186
 Rottenberg Jenő 155
 Rousseau, J. J. 16, 17, 273—275, 327
 Royers, Johann Paul 135, 137
 Rozsondai Marianne 381, 395
 Rössler-Rosetti, Franz Anton 266
 Rudolf (magyer király) 393
 II. Rudolf 119
 Rue, Carl de la 170
 Ruheili 46, 49
 Ruland János Dávid 314
 Ruland, Martin 319
 Romy Tamás 100
 Runge, Fritz 352
 Rupp Jakab 236
 Ruttkay Emil 275
 Rückert 274
 Rüsck, Gerhard 354
 Rzepa, Z. 118
- Sággy Ferenc 57
 Said (efendi) 45
 Sallai Imre 216
 Sallai István 381
 Salle, H. 190
 Sallustius 272
 Sándor István 7, 360, 383—385
 Sándor Pál 37
 Sánta József 176
 Sántha István 282
 Sárdi Margit, S. 377
 Sarosáczy György 381
 Sárosi Bálint 266
 Sartorius, J. 205
 Sass Ervin 378
 Saussure, César de 41
 Savoyai Jenő 113
 Sawicka, F. 118
 Schedel Ferenc I. Toldy Ferenc
 Scheiber Sándor 121, 211, 212, 222, 223, 392
 Schenk 265
 Scheurel, Johann 318, 319
 Schidlof, L. R. 119
 Schier, Xystus 13
- Schikaneder 265
 Schilke (ismeretlen fordító) 259
 Schiller, Friedrich 261, 274, 278
 Schind-Schener György 259
 Schlegel, Au. W. 274
 Schlegel, Friedrich 122
 Schlözer 55, 364
 Schmelzer Kornél 212
 Schmelzer, M. H. 223, 391, 392
 Schmidt 265
 Schmidt-Künsemüller, F. A. 221
 Schmidt, Matthias Andreas 136
 Schneider János 282, 285—287, 289
 Schneider, Johann Daniel 321
 Scholem, Gerhard 222
 Scholtz, Franciscus 190, 191
 Schopffius, Abrahamus 319
 Schöning, Erich 112
 Schönmann László 37
 Schönstein Sándor 31, 37
 Schreiber 394
 Schreiber, Alois 138
 Schrottenbach, C. 189
 Schrök 22
 Schröder-Sághy Ferenc 259—261
 Schultetus, Henricus 191
 Schultheisz Emil 98
 Schultz, Daniel 198
 Schuman, Johann 91
 Schunke, Ilse 220, 221
 Schübler, Joh. Jac. 172
 Schücking, Levin Ludwig 374
 Schwandner, Johann Georg 228
 Schwarz Adolf 121
 Schweizer József 212
 Scott Keltie 77, 78
 Scott, Robert Falcon 72—80
 Scultetus, H. 190, 191
 Sebestyén György 112
 Seelmann Károly 260
 Seguin, Jean-Pierre 114, 115
 Seidl, Johann Gabriel 122
 Seipp, Christoph Ludwig 141
 Selim (szultán) 46, 49
 Seltzer János 256, 257, 266
 Sélyei Nagy Ignác 389
 Seneca, Thomas 56, 393
 Sennowitz Adolf 67, 315
 Sennert 319
 Serechius, W. 86
 Severini 13
 Seyfried 265
 Shackleton, Ernest 77, 78, 80
 Shakespeare, William 259, 261, 262, 269, 275, 279, 369
 Shvoy Lajos (püspök) 388, 389
 Sierczyński, F. 118
 Sieniawska (hercegnő) 128
 Sik Sándor 188
 Silberschein, Fanny 185, 186
 Simai Kristóf 258, 259
 Simonffi Sámuel 256
 Simoni Márton 165

- Sinka Mátyás 389
 Sinkó Ervin 350, 351
 Sipos Ferenc 379
 Sipos György 378
 Smith, Reginald 74—76
 Smotricki, Meletije 121
 Smyth, Richard 99
 Snižek, Karel Kašpar 135
 Soden 263
 Solger 273, 274
 Solohov, Mihail 292
 Solt Andor 343, 345
 Soltész Zoltánné 199, 207, 221, 381
 Somkuti Gabriella 4, 12
 Somlyó Zoltán 365
 Sommervogel, Carlos 188
 Somogyi Agnes, D. 211
 Somogyi Agnes, W. 369
 Somogyi István László 217
 Somogyi Tóth Sándor 369
 Somosi Mihály 341
 Somosy János 271
 Sonkoly István 349
 Sonnenfels, Josef 173
 Soós István 123
 Soós Márton 263
 Sós Éva 389
 Sötér István 186
 Spach, Israel 316, 319
 Spencer 349
 Srpska, Matica 57
 Staël, Mme de 275, 277
 Stahl, Georg Ernest 320
 Stann Jakab 282
 Stegmayer 265
 Steidele János 161, 167
 Stein 271
 Stein Aurél 76
 Steinbeck 292
 Steiner Fülöp 389
 Steinlein 213
 Stessel Lajos 314
 Stifter, Adalbert 122
 Stimson, Dorothy 98
 Stock, Joseph Dominik 324
 Stoichitescu, Luminița 385
 Stoll Béla 379
 Stolzenburg, J. 122
 Störck Antal 158, 164
 Stratik (püspök) 59
 Strauss, Richard 113, 348
 Štréka, Karel 369
 Stuller Ferenc 268, 269
 Stummvoll, Josef 111, 121, 122
 Sturm, Leonhard Chr. 172
 Suetonius 394
 Sugár Andor 33
 Sugár István 381
 Sulyok János 388
 Susits Imre 378
 Sváby Lajos 211
 Svéd László 217
 Swaim, Elizabeth 374
 Sygert, Jozef 119
 Szabad György 332
 Szabó Dezső 368
 Szabó Endre 344
 Szabó Ervin 349
 Szabó Ferenc 32
 Szabó, J. 137
 Szabó József 71
 Szabó Károly 187, 205, 304, 306, 311, 353,
 356, 357, 360, 361
 Szabó László, Cs. 186
 Szabó Lőrinc 210, 211
 Szabó Magda 369
 Szabolcsi Miklós 26, 36, 380
 Szakáll Lajos 275
 Szalacsi Rác Mária 220
 Szalai Sándor 186
 Szalkay Antal 265
 Szállási Árpád 378
 Szántó (Arator) István 86
 Szántó Tibor 377
 Szapáry 253
 Szapolyai Imre 239, 240
 Szárászi Ferenc 362
 Szarvasi Margit 166
 Szász Andrásné 377
 Szász Ferenc 380
 Szászky 176
 Szathmári Pap Károly 336, 338, 344
 Szatmárnémeti Mihály 356, 359
 Szauder József 131
 Szczepaniec, J. 118
 Széchényi Ferenc 1—16, 18—21, 23, 104—
 106
 Széchenyi István 281, 336
 Szecskó Károly 380
 Szegedi Benedek 111
 Szegleti Ildikó 180
 Székács József 59
 Székely Béla 35
 Székely József 256, 257, 263
 Székely Júlia Anna 381
 Székely Lajos 34, 37
 Szekfű Gyula 31, 198, 215
 Szelestei N. László 376, 377, 382
 Széll Farkas 340
 Szemző Piroska, D. 113, 122, 123
 Szenci Molnár Albert 90, 91, 95, 96, 353—
 355, 362, 363
 Szende Pál 153
 Szentgyörgyi Horváth Ágoston 179
 Szentiványi Dezső 332
 Szentjóni Szabó László 263
 Szentkirályi József 82, 84
 Szentkirályi Mihály 285
 Szentmihályi János 187, 384
 Szentmihályi Mihály (plébános) 160, 167
 Szentpétery Imre 233
 Szép Ernő 211
 Szepes Erika 133
 Szerelemhegyi András 265
 Szigligeti Ede 275

- Sziklay János 176, 177
 Sziklay László 55, 59
 Szilágyi Béla 255
 Szilágyi Benjámin István 87, 89
 Szilágyi Ferenc 343, 379
 Szilágyi János 211
 Szilágyi Károly 256
 Szilágyi Loránd 226
 Szilágyi Mihály 234, 239
 Szilágyi Sándor 89, 93
 Szily Kálmán 362
 Szinai Miklós 377
 Szinyei Ferenc 343
 Szinyei József 61, 177, 178, 188, 195, 309, 310
 Szófer Mózes 392
 Szontagh Gusztáv 274
 Szógi László 382
 Sztójay 184
 Sztrahov, A. 389
 Sztripszky Hiador 304, 312, 363
 Szurjanyinov, V. 389
 Szurmay Ernő 377
- Tabara Mária 382
 Tacitus, Publius Cornelius 272
 Tagányi Károly 228
 Takács Anna 382
 Takács Miklós 382
 Takáts István 68, 71
 Takler József 282
 Tállyay, Dániel 138
 Tamás Aladár 25—28, 31, 34, 35, 38, 380
 Tamási Áron 186
 Tamerlan 46, 49
 Táncsics Mihály 107
 Tapolcainé Sárai-Szabó Éva 381
 Tapoltsányi Gergely 169
 Tardy Lajos 98
 Tarnai Andor 131
 Tasi József 28, 379, 380
 Tasso, Torquato 277
 Tatarinova, L. E. 389, 390
 Taylor, F. Sherwood 98
 Teczyński, Stanisław 391
 Tekelija-Popović, Sava 57
 Telegdi Kovács Lajos 339—341
 Telegdi Miklós 90, 225, 235, 292
 Teleki Ádám 262
 Teleki Géza 211
 Teleki Mihály 357, 358
 Teleki Sámuel 6
 Telkes László 81—85
 Tennyson, Alfred 80
 Terentius Afer, Publius 272
 Térey (Terray) Károly 274
 Terjék József 382
 Tertullianus 329
 Tessedik Sámuel 273
 Thaisz András 59
 Thaly Kálmán 41, 128
 Theisz Lőrinc 288
 Thieme, U. 316
- Thuróczi János 230, 232, 253
 Thurzó Szaniszló 392
 Timur I. Tamerlan
 Tissot (svájci orvos) 158, 161, 162, 164
 Toderini 40, 41
 Toldy Ferenc 67, 340, 345
 Tolnai Fabricius Balázs 196
 Tolnai Gábor 378, 387, 388
 Tolnai István 86
 Tolnai Simon 293
 Tolnai Lajos 344
 Tolnay Lajos 288
 Tolsztoj, Lev 31, 33, 288, 351
 Tompa Mihály 288
 Tomka 176
 Tost, Franz 139, 143
 Tót Pál 331
 Tótfalusi Kis Miklós 378, 387
 Tóth Árpád 211
 Tóth Béla 208, 378
 Tóth Dezső 343, 345
 Tóth Ferencné 220
 Tóth Lőrinc 69, 275
 Tóth Mihály 250
 Toulouse-Lautrec Henri de 213
 Töltési István 207
 Török István 54
 Török József 218, 219
 Török Mihály 87
 Trafler 16
 Trattner János Tamás 56, 58, 137, 169
 Trattner Mátyás 328
 Trausch, Joseph 135, 136
 Trautmann Rezső 104
 Tremaine, Marie 375
 Trenczker, Johann 91
 Trócsányi Zsolt 261
 Troppauer 16
 Trubar, Primož 223, 315
 Trzynadlowski, J. 118, 390
 Tuczek 265
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 288
 Turner, Michael L. 374
 Turóczi-Trostler József 343
 Tutsek József 144—149, 151—153
 Twain, Mark 288
- Uhland, Ludwig 122, 274, 276
 Uhlendahl, Heinrich 122
 Uitz Béla 33, 34, 389
 Uj Albert 269
 Ujfalvi Katona István (bodrogkeresztúri
 lelkész) 86
 II. Ulászló 231, 232, 234, 239, 240—242,
 252, 254
 Ulrich Adolf 336
 Unwerth, Emanuel von 141
 Ursinus, Benjamin 355
- Váczy János 4
 Váczy Péter 226
 Vadas József 33, 34, 36, 37
 Vágh Mária 383

- Vahtang (király) 120
 Vajay Szaboles 376
 Vajda György 212
 Vajda János 344
 Vajda Julianna 340
 Vajda Péter 117, 275
 Valvasor, J. W. 314–316, 320, 321
 Vámbéry Armin 222
 Vámos Éva 115
 Van Swieten, Gerhard 134, 323–325, 327
 Váradi Adám 335
 Váradi Farkas Gergely 355
 Várady Pál 172
 Varga Imre 117, 356, 378, 388
 Varga László 378
 Varga Sándor 291–302
 Vargha Balázs 340
 Vargha Gyula 367
 Varju Elemér 99
 Várossy Gyula 389
 Varsányi Ferenc 260
 Vas Gereben 288
 Vas István 132
 Vas Zoltán 294
 Vásárhelyi Judit 365, 378, 386
 Vásárhelyi Miklós 377
 Vaska Gyula 183, 184
 Vass Henrik 28, 36
 Vass István 261
 Vay Adám 129
 Véber János 166
 Vedres István 263
 Végh Oszkár 379
 Veleslavin 369
 Veliky János 379
 Vendel István 282
 Veracius Constantinus I. Ráday Pál
 Verbezius, Alexander 317
 Verbezius, David 314–321
 Verbezius, Lucas 315, 316
 Verbezius, Michael 315
 Veres András 349
 Veres Péter 211
 Veress Gézáné 220
 Vergilius Maro, Publius 112, 238, 272, 273, 393
 Vergilius Polidorus 391
 Verseghy 57, 260–262
 Vértes György 294–296, 298, 299, 301, 302
 Vértesné B. Éva 217
 Vértesy Miklós 376, 377, 379, 381, 384
 Vész Armin 70
 Vészi József 147
 Vetsey István 176
 Vida László, Fegyverneki 264, 265
 Vida Tivadar 314
 Vidaković, Milovan 56
 Vidliczkay 268
 Vilcea, Rîmnicul 120
 Virág Benedek 57, 59
 Vitkovics 57
 Vitruvius 393
 Vizaknay Bereck György 388
 Vladár Ervin 185
 Voigtel, Nic. 171
 Voit Krisztina 378
 Volger 271
 Volney 275
 Voltaire, François-Marie 17, 18, 138, 175, 262, 274, 327
 Vozári Dezső 350, 351
 Völgyessy Pál 332
 Vörösmarty Mihály 142, 288, 343–346
 Vratislav (cseh király) 369
 Vyvíjalová, Mária 138
 Wackernagel, Hans Georg 316, 353
 Wagner József 348, 349
 Waldapfel József 51, 56, 57, 262
 Waldstein Ferenc 166
 Wallaschek, R. 347, 348
 Walter, John 374
 Walter, Willigan L. 83
 Wándza Mihály 256
 Wankijff, Niclas 203
 Wattenbach, Wilhelm 226
 Weber, Georg 135, 136
 Weber, Peter Daniel 137
 Weber, Rebeka 135, 136
 Weber, Simon Ludwig 134, 135, 138
 Weber, Simon Peter 134–143, 271
 Webster, John 98
 Wehberg, Hans 183
 Wehe, Z. 318
 Wehli Tünde 376, 386
 Weidmann 263, 265
 Weingardt 169
 Weinmüller, Valentin 137
 Weis István 32
 Weisse 261, 262
 Wellesz Gyula 212
 Wells 351
 Weörös Gyula 203
 Werbóczy 272
 Werthesz Kelemen 263
 Wesselényi Miklós, id. 255, 256
 Wesselényi Miklós 261, 263, 269
 Weszprémi István 93, 161
 Weyermann, Albrecht 316
 Widmann, Hans 16
 Widmanstadius, Georgius 189–191
 Wieger, Fr. 319
 Wieland 262, 273
 Wienbarg, Ludolf 268, 274, 278
 Wieselgren 392
 Wieser, Walter G. 121, 122
 Wigand Ottó 271, 293
 Wille, Wilhelm 316
 Willer, Thomas 354
 Wilmart 393
 Wilson 73
 Winckelmann 273, 274, 277
 Wincklern, Johann Jacob 321
 Windisch, Karl Gottlieb von 13, 20
 Windisch Éva, V. 356
 Winipfer (százados) 62

- Wischnowszky Ignác 152
 Wlassics Gyula 347
 Wolff, Christian 19, 170, 172, 173, 175,
 193–195, 197, 265
 Wolffinus I. Wolff
 Wondrák, E. 41
 Wood, Anthony A. 96
 Wurzbach, Constant von 228

 Xántus János 384
 Xenophon 272

 Yartin (Nyitrai) József 144, 145, 151, 152

 Zádor Elek 271
 Zala Imre 298
 Zaluski, J. A. 391
 Zapadov, A. V. 390
 Zara, Antonius 189
 Zathureczky Ede 186
 Závodszky Levente 225, 226, 228, 230, 232,
 233, 235, 254
 Zechenter Antal 262
 Zehery Éva, Sz. 378
 Zeller 171
 Želtjakov 41

 Zemplényi Klára 350, 351
 Zeyk Adél 182, 183
 Zibolen Endre 381
 Ziegler 260
 Zilahy Lajos 186
 Ziller, Heinrich 33
 Zinovjev 352
 Zinzendorf (főszámvevő) 167
 Živanović, Sinesije 121
 Zola, Emile 288
 Zoltay Lajos 255
 Zorić, Mate 59
 Zoványi Jenő 195, 199, 208, 216, 217, 356
 Zrínyi-család 307
 Zrínyi Miklós 125, 130
 Zrzavý, Jan
 Zschokke 262
 Zsarnay Lajos 278
 Zsigmond (magyar király) 231, 393
 Zsigmond Agost (lengyel király) 395
 Zsigmond János 282
 III. Zsigmond Waza 119
 Zsindely Endre 355
 Zsindely Ferenc 353
 Zsitvai Ferenc 260
 Zsolt Béla 365, 367

ZOLTÁN HAVASI

The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country

At the 175th anniversary of the founding of the National Széchényi Library

1.

If we should move back in time to 1802 and linger for a while and, knowing what we know today, have a look around, we would as certain that, viewed even from the perspective of the entire social development of Hungary, we were standing at a particularly important turning point in the history of Hungarian culture.

The date, of course, is symbolic. Its symbolism is conferred by the date of a deed of foundation. The deed of foundation was the result of a decision by Count Ferenc Széchényi to lay the foundations for the institution and later the system of institutions that would develop, prepare and propagate the riches of Hungarian culture. He established national library but "the collection placed at the disposal of his dear country" included other kinds of objects besides books and manuscripts. Thus, Hungarian museums and public collections can trace their descent back to this endowment.

Today, we know, although the recognition is still spotty, that economy, politics and culture form an indivisible dialectic whole. That is to say, culture, especially public education, not only conforms to economic-political demands but can also be regarded as one of the conditions necessary for solving the problems imposed by these demands.

If we should stand at the threshold of the year 1802 (or more generally, the dawn of the 19th century) and we should take a look at the state of consciousness in Hungary (which did not differ much from the general situation in Eastern Europe), it would strike us that it tells us more about national culture than about economics. During the period of national revival, only outstanding personalities saw what lay behind national development, the economic and social questions, the necessity of changing to a capitalistic system, the need to achieve "bourgeois status". Thus, the trend of the social function of culture was thrown intermittently but increasingly into relief on the Hungarian map of consciousness at the end of the 18th century and beginning of the 19th.

The historical role of reconciling certain kinds of social activities fell to culture. Put more exactly, the struggle for cultural development could, from time to time, make the most headway among economic, political and cultural pursuits. The interchange of the various main branches of activities can be observed even the lives of certain personalities. Ferenc Széchényi, who at a young age attained public office and assumed political roles, withdrew after ten years of service. He voluntarily retired from public life and for a while focussed his energies on cultural life. That is to say, during this time, other activities in his life were organized around this area.

This coordinating role of culture is realized in the horizontal system of interconnected social development. However, since the philosophical meaning of culture can be understood only in its historical perspective, it not only has a vertical interconnected system in conformity to its social function, but also, within its relations of time and space, it is realized more fully in time and likewise, its supporting and critical role of general conditions predominates. That is how it becomes the guardian of traditions and the creator of the future.

Here, we have arrived at the significance of Ferenc Széchenyi's act of laying the foundations of the library, the national collection, at the turning point in Hungarian cultural history at the beginning of the 19th century. At the beginning of the national rebirth, stimulated by the enlightenment, it was possible to take action to ensure the continuity of cultural development which had often been interrupted due to the till then fragmented nature of Hungarian economic, social and political development. This was the point at which a way was opened to systematically look back, retrospectively develop culture, change the given cultural situation and strive for long-range cultural development and shaping of the future.

We would like to demonstrate, though sketchily, that Ferenc Széchenyi worked hard not only to collect cultural possessions, he did not want to set himself up as a generous patron of the arts, but he wanted to stimulate public activity, raise the cultural level of the society, expand the circle of creative artists, and participate in shaping the future.

We should not consider him merely as a generous founder, we should not see only the gesture in his donation, we should think of him as a man who longed to create, who often had to struggle and spend many anguished moments during his career. When he could, he used his office for noble causes, when he saw unavoidable obstacles, he preferred to retreat from public life. Many times he was forced to compromise. Often he failed, at other times he was lauded to the skies. Near the end, he thought back on his life and achievements with both dissatisfaction and a calm mind yearning for peace. One of his achievements proved lasting.

2.

We will compare the initiative of 175 years ago with our efforts today in the interests of our present work of rebuilding the future and strengthening our scientific and cultural goals. We can draw a few lessons in cultural history and cultural policy from the partial results achieved by the work of our library historians.

One of the lessons is that there is a much closer connection between science and libraries and museums, that is, between research and the national collection, both in terms of historical development and the current functions of these institutions, than is generally known or practiced in the organization of research. Summaries of cultural and scientific history to this day give scant attention to the role the founding of the national library and national museum played in shaping Hungarian scientific life and in helping to establish the Hungarian Academy of Sciences. The summary, published for orientation at home and abroad, which appeared under the title of *Hazánk Magyarországa* in Hungarian and *Information Hungary* for foreigners, states

in its chapter on scientific life: "At the beginning of the nineteenth century it was not without reason, that critical spirits complained of the indifference manifested by feudal society and of the insufficiency of conditions necessary for scientific work. It was nevertheless in this period that Ferenc Széchenyi in 1802 created the new centre of future scientific life by founding the Hungarian National Museum and together with in the National Library." By this statement, in which logical fragmentation and ambiguous historical information is perceptible, it is not clear that for two decades the Museum performed the functions of the Academy of Sciences which did not yet exist.

It is even more surprising that, while the monograph, published at the occasion of the 150th year anniversary of the Academy (*The Century and a Half of the Hungarian Academy of Sciences. 1825—1975*. Bp. Akad. Kiad. 1975.), in many respects discusses the efforts at establishing the scientific society before 1825 remarkably well and concisely, it exaggerates precisely the decade before the national assembly of 1825, thus, the events directly preceding the institution of the Hungarian Academy of Sciences. Though it mentions endowments and competitions and also that the committee setting up and judging the competitions worked in the National Museum. Indeed, it does not refrain from stating: "in 1812, the national assembly declared that the National Museum was incomplete without the Scientific Society". Still we feel that the irreplaceable role the founding of the first Hungarian national public collection played in the development of scientific life, and its significance in the history of science has been up to now unjustly forgotten. Furthermore, the summaries to date did not include those partial research results which convincingly present Ferenc Széchenyi's promotion of science.

Without a doubt, the political movements which emerged after 1790 favourable to the scientific pursuits of the enlightenment soon succumbed; thus, interest in establishing the scientific academy also declined. It was also true that, although the national assembly of 1790 charged a literary committee with establishing the Scientific Society, the matter was never discussed because of the armed attacks by the French. Moreover, it is undeniable that most of the gentry, alarmed at news of the French Revolution and its consequences, backed off from scientific progress for a time.

Under these circumstances, the activities of those who belonged to the slowly emerging intelligentsia and bourgeois literateurs who remained steadfast in their social and cultural pursuits or the actions of those public figures who could direct their attention to fostering the sciences and developing public education were all the more praiseworthy. The latter included Ferenc Széchenyi. In the deed of foundation of the national library, he devoted himself to disseminating a printed catalogue of the collection donated to the nation. He personally directed the publishing of the catalogue series for a decade and a half (1799—1815). The carefully compiled volumes demonstrate that "Széchenyi intended the State Library to be not only a museum but primarily a workroom for the scholars and scientists of the nation."¹

Széchenyi's decision to found the collection, develop it in a certain direction, which made possible the publication of the catalogue of the national collection

¹ BERLÁSZ, Jenő: *Hogyan propagálta Széchenyi Ferenc az Országos Könyvtárt?* (How Ferenc Széchenyi propagated the State Library?) = *Az OSZK Évkönyve 1968—1969*. 57. p.

and which enabled his endeavours to take root in national and international consciousness must be considered to be of scientific historical significance and in a certain sense a standard achievement in this area. It is undeniable that the counsel of the best minds of the country (József Hajnóczy, Márton György Kovachich and others) influenced him, but we believe that, for the most part everyone concentrated on his own scientific pursuits. Széchényi, on the other hand, had one kind of totality in mind concerning the collection which "included literature, the humanistic and natural sciences, works concerning religion, politics and economy, etc. often even booklets of ephemeral value; thus, everything that was ever published in Hungary or in foreign countries written by Hungarian authors. To this was added foreign literature about Hungary. (This included not only published works but also manuscripts.) These principles essentially meet the standards of modern conceptions of the national library. Such an early example of the achievement in practice of these conceptions is worthy of note."²

Many plans, programmes and proclamations to establish a national scientific centre were produced during the 18th century. Mátyás Bél (1735), Péter Bod (1756), Adam Kollar (1763), György Bessenyei (1778), Ignác Batthyány (1786), Miklós Révai (1790) and many others wanted a Scientific Society whose goals would be, in the words of Farkas Bólyai (1806), "to become familiar with our nation's past, present and future."

Széchényi also strived to bring about the Hungarian Scientific Society. "When, in 1790, the idea of establishing a Hungarian Scientific Society has engaged the attention of many people, a distinguished company of nobles and writers discusses the matter in this house", wrote Ferenc Kollányi in 1905, citing the correspondence of Ferenc Kazinczy published in 1891 by János Váczy. He participated in numerous other movements and enterprises promoting scientific life. It is difficult to keep track of all the writers he supported both materially and morally.

However, he did not consider the planning of projects, the occasional support of certain scholars to be enough. He initiated a *comprehensive* enterprise, "embracing the culture of the entire nation". He decided "to collect everything that concerned our country, her history, literature, etc., be it in Hungarian or in a foreign language, written by a Hungarian or a foreign writer, be it a publication or manuscript."³ He did not consider it to be sufficient to formulate plans, but, as an enlightened aristocrat who had travelled much in Europe, chose action. Ahead of the reform era and preceding the generation of builders, he lived by the watchword to be invented later — "act, create, and increase". The desire to build moved him too as it did his son István Széchényi whose achievements affected the economic development of the entire country.

² SOMKUTI, Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. (The National Library of Ferenc Széchényi.) = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971*. 181. p.

³ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt.* (The Széchényi State Library of the Hungarian National Museum 1802–1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 14. p.

3.

Action meant building a new, cultural reconstruction. Not long after Johann Gottfried Herder, German poet and philosopher of history, predicted that Hungarians would soon be finished, this action aided the survival and rebirth of the nation, helped it join forces with social progress because the national rebirth created that framework within which social progress could evolve.

Action stimulates rebirth and renewal. The demands and requirements of renewal crop up again and again in the evolution of Hungarian cultural history. That is, the end of the 18th century and the beginning of the 19th was not the first time that Hungary had conceived and brought into being the collecting of national cultural treasures.

The history of Hungarian books, written records and libraries that goes back to the 11th century is well-known. Only the precedents created by the flowering medieval book culture of the monasteries, chapters of collegiate churches, cathedrals and royal chancelleries and the introduction of humanism into the country could have led to King Matthias' world-famous library, the Bibliotheca Corviniana during the second half of the 15th century, in addition to the valuable libraries of the humanist prelates competing with the king. The culture of the court of King Louis I (the Great), the princely codex, the *Képes Krónika* (Illustrated Chronicle), prepared in this court convincingly attest to the fact that these collections were at the same time centres of learning and the royal library did not spring up overnight from nothing. In addition to our codex literature, the first attempts at founding universities (in Pécs in 1367, in Óbuda, 1389, in Pozsony in 1467), and the first printing workshop whose first printed book, the Chronicle of Buda which appeared in 1473, marking the beginning of printing in Hungary, that was established near the royal court, all of these bespeak of a flowering medieval culture.

However, this courtly culture, which could have laid the groundwork for a national library and museum, as it happened in several European countries, unfortunately fell into decay and vanished in the middle of the 16th century (after 1526) within a few decades as a result of the Turkish hordes that devastated the country. The century and a half of Turkish rule and Habsburg despotism set back the development of Hungarian collections for a long time. During these centuries, it was the society that sustained and developed the national culture rather than the government. This cultural development that came from below can be considered a healthy process but a slow one. It took three centuries for a permanent university, established in 1635 and still extant, and a secondary school system, that came into being in the midst of the reformation and counter-reformation and later the social and intellectual movements of the enlightenment, to reach the middle classes as a consequence of the development of cultural history.

After the process of this development (at the end of the 18th century), the time came for the society to collect and preserve the country's cultural achievements, a task which the king's library should have accomplished for centuries.

The ideas of the enlightenment reached Hungarian society and found a response among the aristocracy, the well-to-do gentry and the new secular intelligentsia. Mostly, peasant, the clergy of bourgeois or small-holding gentry origin, teachers, doctors, engineers, lawyers, farm managers, county and state officials strived to develop Hungarian science. It was increasingly evi-

dent, however, that the lack of a centre for the collection of scientific literature, or research source material was a major obstacle in the path of the development of systematic scientific activity. Thus, it is to Ferenc Széchenyi's credit that, in the spirit of the enlightenment and the aspirations of the approaching reform era in addition to his experiences gathered abroad, he sought out the old cultural treasures of the nation, the written and printed records of the Hungarian past throughout the country. Directing the work personally, he brought them together in an organic collection at much material sacrifice and put it at the public's disposal.

4.

The way in which he placed it at the public's disposal is worthy of attention. It denotes work of scientifically standard value. The scientific method of exposing the collection, the source material, is an example that is useful to us today. It can guide us in our work serving both science and public education.

Ferenc Széchenyi was not the only aristocrat who established a private library. The Eszterházy family, for example, built up an extraordinarily valuable library which they opened to the public. But unfortunately, they had no Hungarian books. On the other hand, Gedeon Ráday's rich collection in "hungaricas" directly supported the work of scholars. It is well-known that many Hungarian researchers achieved results by using Széchenyi's books. Several among those who established libraries believed that their collections could lay the foundations of a scientific society. This idea inspired Ignác Batthyány, bishop of Transylvania, who founded his library in Gyulafehérvár, or Sámuel Teleki Transylvanian chancellor, who founded the Teleki-collection in 1796.

It was Széchenyi who was most skillfully consistent in bringing his library to the public, not only by founding the national library, but also by his scientific work of dissemination and printing the catalogues of the collection that mobilized the country and informing foreign countries with his publications presenting the collection in detail. Jenő Berlász demonstrated in his high-level treatise: *How Ferenc Széchenyi propagated the State Library?* The work convincingly shows that these catalogues were not modest manuals but many-sided catalogues, professionally prepared bibliographies that met the scientific standard of the times. He sent his catalogues abroad, every-where he thought people should have a concrete realistic view of Hungary and her people with special emphasis on Hungarian cultural achievements. His catalogues provided the world with evidence that Hungary, contrary to Herder's view had for centuries been an active participant in universal culture, in European civilization.

The way in which he organized the dissemination at home, with a little bringing up-to-date, comes up to the standards of modern educational-sociological research and evaluation, but is also equal to a carefully prepared publicity or awakening interest or even an appeal to social forces to help develop public education. He was careful to inform the men of high-rank in public life, he also focussed his attention to the clergy, he considered the gentry, recognized the importance of the cities and counted on the new intelligentsia.

These were the activities that we esteem more highly than the efforts and appeal, containing generalities, aimed at establishing the scientific society.

Thus it is understandable that contemporaries regarded the new institution as a historical event. György Kóky wrote in a study about the reaction of the press toward the founding of the national library:⁴ “. . . our enlightened writers and scholars referring to the Corvina, often declared that a large public library was needed in the present. And when Ferenc Széchenyi offered his collection to the nation, even more people recognized the significance of such a library upon reading the news and commentaries of the home press. One after another came the offers from all classes of society to supplement the collection of the national library. And as can be discovered from the contemporary press, they spoke of the newly established national library with almost as much respect as earlier they had remembered the famous library of King Matthias. This respect. . . in addition to the founder Ferenc Széchenyi, was meant for the collection destined to play an important role in the cultural and scientific life of the nation.”

5.

It was soon clear, that the endowment was suitable not only for a library, but could also lay the foundations for a national public collection, a museum. The first librarian, Jakab Ferdinánd Miller, already took great pains so that the Hungarian National Museum established by law in 1808, and the Hungarian Scientific Society „should be established on one and the same foundation.” The Scientific Society was still not established. At the same time, at the beginning of the century, endowments were set up with that goal in mind. István Sándor, writer and bibliographer, set up an endowment with 10,000 florins and his valuable collection, and the Marczibányi family donated 50,000 florins. These funds were used for competitions and prizes and were entrusted to the committee of the Hungarian National Museum.

The first Hungarian public collection fulfilled the functions of the as yet non-existent scientific academy not only in this area but also by starting a series of scientific publications. The main reason for publishing the museum papers (*Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici*) was seen to be “to inform population of the country about the unpublished manuscripts in the possession of the literary institution by publishing them and to enrich Hungarian literature with the studies on numismatics, archaeology and the natural sciences. The more these kinds of works are publicized, the more they become common knowledge, the more useful they become for the country and its citizens.”⁵

This development can be considered to be an organic continuation of Ferenc Széchenyi's initiatives. Already in the first decades of the life of the institution, scientific study was thus coupled with public education.

This picture of the first years would not be complete, if we focussed only on what which was positive and progressive. The deed of foundation placed palatine Joseph in charge of supervising the collection. He carefully fulfilled his responsibility in exemplary fashion. He carefully strived to develop it.

⁴ *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1961–1962.* (The National Széchenyi Library Yearbook 1961–1962.) 277–278. p.

⁵ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt.* (The Széchenyi State Library of the Hungarian National Museum 1802–1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 384. p.

His "care" extended to everything. "But while... the palatine opened the rich material of the Széchényi-State-Library to the public, in the spirit of the times, he took care that abuses not occur because of the permitted freedom and that dangerous doctrines and anti-state ideas, etc. not be spread by these means", wrote Ferenc Kollányi, the hard-working chronicler of the first year of the institution. In the course of the chronological exposition of the remaining papers, he noted that, on August 14, 1807, the palatine informed Jakab Ferdinánd Miller that he had heard from a creditable source many of the documents and manuscripts were being copied for the purpose of publication. Miller should report if this was true and in the future every copy should be shown to him before being published. Miller, faithful subject that he was reported in a memorandum within days the kinds of manuscripts there were and the steps that were being taken up to then concerning their use. "Unknown individuals could look at the manuscripts only from the outside. Only those who had taken an official oath of allegiance to the reigning house or scientists whose work attested to the reliability of their character and ideas could use them for more extensive study. As far as he knew, they had not given out papers whose publication might be supposed to cause damage to the country. True, Gergely Berzeviczy's paper on the conditions of the peasants had been recently published but the library was in no way concerned. More than one manuscript that had been copied beforehand came here. More recently, the founder himself took out several papers on the national assembly in exchange for a receipt but it certainly cannot be supposed that he would misuse them."⁶

We cited these lines from Kollányi's book because it provides a convincing example of the contrast between the intentions of the founder and general practice and illustrates the dependence of the first librarian appointed by the founder on the palatine which meant his virtual break with the aspirations of the founder.

6.

Széchényi, whose "most ardent wish, first and last, was that individuals who were really familiar with the literary past should use the Széchényi State Library", could see in his lifetime that among the librarians, there were and there would continue to be those who would carry on his work. He must have considered István Horvát to be one of these. Horvát played a decisive role in preparing the decision to lay the so-called second foundation for library, the collections of books in Széchényi's palace in Sopron, which, in contrast to the collection of Cenk contained mostly foreign works.

In our present study, we will point out two viewpoints represented by István Horvát which can teach something today.

Horvát wanted to obtain the collection of foreign works for the reference library of the national library. When he declared that all of the sciences were very closely connected to each other, he was thinking of interdisciplinary studies, in accordance with our modern concepts. He himself thought it very desirable that "research into national matters" should depend on the home

⁶ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802 – 1902. I. köt.* (The Széchényi State Library of the Hungarian National Museum 1802 – 1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 151. p.

source material of national library, but he no less desired that there should finally be a Hungarian whose work would be outstanding in all the sciences. Perhaps it was untimely of him to expect Hungarian polihistor, but he was right in believing that Hungarian science needed men, who had a versatile education and who approached European standards. He was convinced that "before the establishment of the Széchényi State Library, scientific progress was hampered not so much by the lack of such talent as by the lack of indispensable resources."

His other noteworthy idea was that, although it would be wrong to deprive the museum and library of its national character, collecting only works written by Hungarians about Hungary was not enough. "The work of our fathers, who had very few literary resources at their disposal are only pails of the national effort and only rarely can they serve as resource material." The presentation of the national literature and culture should be built on firmer foundations. "The necessary material, especially those referring to previous centuries, should be obtained from countless foreign works which were all but inaccessible to our writers."

These thoughts illustrate that, already when the first national public collection was founded and during the decade following the foundation, our ancestors took on such tasks and set goals that are still valid today.

In the last years, in the most recent past, did we begin to work out a project which included searching out the national treasures which are still in foreign lands. Recently, the International Association of Hungarian Philology which keeps track of the activities of professionals who do research into Hungarian linguistics, literary history and ethnography and popularizes and disseminates their results to the public. These efforts had their obvious effect on libraries.

7.

The founder's intention to designate the institution originally established as a national as state library could be investigated in the future. Jenő Berlász pointed out this important formal element. "The fact that, during the years of the emerging movement to reform the Hungarian language and "Hungarize" the sciences, Ferenc Széchényi published the catalogue series of the national library in Latin was most certainly not an accident. The reason is not that Széchényi looked down on the Hungarian language because of intellectual arrogance or that he opposed the program of Bessenyei and his followers on principle, as he was one of the few aristocrats who mastered Hungarian as his mother tongue and practiced it in the village of his home. The Latin must have another purpose, probably to express the founder's intention to destine the State Library as a cultural treasure and cultural tool not only for Hungarians by birth but also for all the peoples under the Hungarian crown. The designation of the new library as Bibliotheca Regnicolaris which soon came into general usage replacing the Bibliotheca Nationalis seemed to bear this out."⁷

⁷ BERLÁSZ, Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?* (How Ferenc Széchényi propagated the State Library?) = *Az OSZK Évkönyve 1968–1969*. 58. p.

Another simple explanation is that the catalogues were written in Latin because they were intended, from the outset, to be sent abroad. The change in the name of the library implies that old Hungary was the scene of the history and culture of many peoples and that the various nationalities lived beside each other in close social and cultural association. Thus, the designation of "state" was more fitting than the emphasis on the "national".

It is worthwhile to examine the matter further, because today the National Széchényi Library is undisputably our national library and we are called upon to develop that national culture in a way that both that which distinguished it from and that which connects it to other nations is expressed. The 175-year development of the collection of the National Széchényi Library reflects well, reliably, and convincingly that numerous manifestations of our history and culture is the heritage of several peoples. Given this knowledge and with our modern concepts and world view, we interpret the historical traditions correctly, if we emphasize not the characteristics that keep us apart from other countries, turn inward but those that bring us closer to other nations.

8.

During the 175 years that have passed since the founding the National Széchényi Library, many changes, that we are unable to relate here, have happened in the world, in our country and in the life of the institution. If, at the occasion of this anniversary, we recalled a few incidents and elements of the circumstances of the founding and beginning phase of the library, we did not do so because we believed that our tasks today can be traced back to the 19th century. In addition to presenting the concrete professional lessons to be found. We wanted to express that national tradition is a vital factor, an organic part of socialist patriotism, that political, economic and ideological-cultural history of a society is at the same time the antecedent of the socialist present.

Perhaps not enough light has been shed on the fact that we must bear in mind the historical traditions which conflict with each other, but at the same time are interdependent and conditional upon one another, that both the progressive traditions and negative experiences must be considered.

In the perspective of the development of library work, let us take heed not to want to unhistorically discover everything ourselves, but let us not cling tenaciously to outworn concepts. We emphasize the desire to create in pointing up the example of the founder of our institution and those who continued his work, and we carry on according to the demands of our age and the foreseeable future. We saw that in many essential questions, the basic tasks of the library were in conjunction from the outset, and it is to be seen whether the basic questions come up again and again in the course of the entire historical development of the institution.

Our present social situation and living conditions raise the questions to which we must find answers, in the spirit of active socialist patriotism and indivisible from this, current internationalism that opens up long-range perspectives and enlightenment in compliance with the demands of our times.

Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa

1.

Ismeretes, hogy Széchényi Ferenc gróf, miután átvette birtokai kezelését, a horpácsi kastélyban elhelyezett családi könyvtár rendezésével, feldolgozásával és további gondozásával ügyvédjét, illetve későbbi titkárát: Hajnóczy Józsefet bízta meg. Rámutattak arra a jelentős szerepre is, amit a már akkor rendkívül művelt, fiatal tudós a családi gyűjtemény — a jövőbeni nemzeti könyvtár — életében betöltött: nemcsak rendezte és számba vette annak állományát, hanem a továbbfejlesztés elveit is kidolgozta, és hozzákezdett azok megvalósításához is. De magára a felvilágosult szellemű grófra is nagy hatással volt; sokan Hajnóczyban látták Széchényi Ferenc későbbi felajánlásának: a nemzeti könyvtár és a nemzeti múzeum eszméjének egyik legfőbb és legkorábbi szószólóját.¹

Mindezek ellenére Hajnóczy könyvtárosi munkásságáról magáról csak nagyon keveset tudunk. Az ezzel kapcsolatos ismereteink röviden összefoglalhatók: Hajnóczy József — aki korábban Forgách Miklós gróf, nyitrai főispán magántitkára volt — 1778 nyarán került Széchényi Ferenc grófhoz. Fő feladata a horpácsi könyvtár rendezése és gondozása lett; olyan munka, amelyhez nagy kedvvel fogott hozzá, jóllehet ő inkább városi vagy kamarai állást szeretett volna elnyerni. Széchényi szolgálatába vonzotta őt viszont a felvilágosodás gazdag irodalma, amibe már Forgáchnál is volt alkalma beleszólni és ami új gazdájának gyűjteményében is szép számmal képviselve volt; valamint az a kedvezőbb lehetőség, ami jogtörténeti kutatásai szempontjából a horpácsi kastélyban fogadta. Míg Forgách nem szívesen nézte, hogy Hajnóczy szabad idejében régi okleveleket másolt és levéltárakat búvárolt végig, addig Széchényi nemcsak érdeklődést mutatott kutatásai iránt, hanem még igyekezett is ezt saját gyűjteményének hasznára gyümölcsoztetni. Felismerte, hogy az európai felvilágosodás irodalmában és a hazai forrásokra nézve egyaránt jól tájékozott Hajnóczynál senki sem lehet alkalmasabb könyvtára fejlesztésére.

Hajnóczy 1780 január végére már el is készült a szakkatalógussal; a betűrendes összeállítást — mivel a könyvtári helyiséget nem lehetett fűteni — a tavaszra ígérte. Hozzáértését bizonyítja, hogy számba vette a csonka példányok hiányait csakúgy, mint a duplumokat (melyek közül néhányat saját könyvtára számára elkért a gróftól), és a selejtezésre ítélt műveket. Javasla-

¹ Ld.: FRANKÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. — BARTFAI SZABÓ László: *A sarvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. 2. köt.* Bp. 1913. — BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954.

tot készített a beszerzendő könyvekre nézve; csak olyan munkák megvásárlását javasolta, amelyeket már olvasott, vagy pedig legalább ismertetések alapján megfelelőeknek tartott. Egy olyan összeállítás elkészítését is vállalta, amelyben a magyar történelemre vonatkozó kiadványokat kívánta számba venni.

Sajnos, nem ismerjük Hajnóczynak ezeket a könyvtár gyarapítása szempontjából oly fontos összeállításait, pedig általuk sokat megtudhatnánk arról a hatásról, amelyet Széchényi Ferencre és gyűjteményére gyakorolt. Még az általa készített szakkatalógusból is csak egy kis töredék maradt fenn, de feltehetőleg ez is csak fogalmazvány.² Könyvtárosi tevékenységéről mindössze még annyit tudunk, hogy azt, kisebb-nagyobb megszakításokkal, később is folytatta. Amikor hivatalosan is Széchényi titkára lett — 1784-ben —, ismét rendezte és katalogizálta a könyvtár új gyarapodásait, a levéltárral együtt. 1786-ban, amikor Szerém megye alispánjává nevezték ki, átmenetileg megszakadt ugyan kapcsolata a gyűjteménnyel, de II. József halála után, miután hivatalát elvesztette, ismét munkálkodott a közben Cenkre költöztetett könyvtárban és levéltárban.

Könyvtárosi tevékenységének e vázlatosan ismertetett rajzát, de a vele kapcsolatos, egyébként is hiányos ismereteinket alkalmunk nyílt némileg kiegészíteni. Hajnóczynak a magyar jakobinusok perében lefoglalt levelezése között 107 olyan levelet is találunk, amelyek írója Conrad Dominik Bartsch, Hajnóczy bécsi jozefinista barátja, a *Wiener Zeitung* szerkesztője volt.³ Ezekben a levelekben a két felvilágosult szellemű író több mint másfél évtizedes kapcsolatát kísérhetjük nyomon, és bepillantást nyerhetünk általuk Hajnóczy Széchényi könyvtárával összefüggő tevékenységébe is. A levelekből kirajzolódik az a könyvtárgyarapítási koncepció és könyvbeszerzési gyakorlat, amelyről eddig csak szórványos ismereteink voltak. Az új adatok alapján megerősíthetjük és gazdagon dokumentálhatjuk Hajnóczy kiemelkedő szerepét a hagyományos családi gyűjteménynek egy korszerű könyvtárrá történő átalakításában. Már ekkor felismerhetők a könyvtár gyarapítóinak — a modern európai felvilágosodás alkotásai iránti vonzódásuk mellett — a magyar kultúra és történelem kútfői irányában való tájékozódásuk is; vagyis a leendő nemzeti könyvtár — ha még nem is egészen tudatos — megalapozása.

2.

Amikor Bartsch 1776 őszén megindította levelezését magyar barátjával, Hajnóczy már két éve Forgách Miklós gróf titkára volt. Bár a művelt főúr szolgálatában alkalma volt megismerkedni a francia, német és angol felvilá-

² SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = Az OSZK Év-könyve 1970/1971.

³ Haus- Hof- und Staatsarchiv (Wien). Vertrauliche Akten 48. (Régen: 71.) fasc. 7. sz. — E levelezés egyes részleteit felhasználta Benda Kálmán *A magyar jakobinusok iratai* c. művében, és az ő nyomán Bónis György Hajnóczy-monográfiájában. A magunk részéről a levelezés eredetiben való átnézése alapján fölváztuk azokat a kapcsolatokat, amelyek Hajnóczy, Széchényi Ferenc és C. D. Bartsch között, főként publicisztikai téren fennálltak. (KÓKAY György: *Hajnóczy József és Széchényi Ferenc kapcsolatai C. D. Bartsch-csal, a Wiener Zeitung szerkesztőjével*. = MKsz 1976. 76 — 93.) Ezúttal arra a szerepre szeretnénk rámutatni, amit Hajnóczy, Bartsch közreműködésével játszott Széchényi Ferenc könyvtárának feldolgozása és gyarapítása terén. Azokra a jelentős politikai vitákra és ellentétekre, amelyek — barátságuk ellenére — végighúzódnak levelezésükön, más alkalommal szeretnénk kitérni.

gosult írók műveivel, a családi levéltárban pedig megkezdhette a történeti anyaggyűjtést, Forgách birtokperei nem tudták lelkesíteni, és el akarta hagyni állását: 1776-ban már csak szülei kérésére maradt meg a nyitrai főispán mellett.⁴

Így érthető, hogy Bartsch első levelében már olyan utalással találkozunk, ami arra enged következtetni: Hajnóczy ekkoriban a könyvtárosi pálya irányában is próbálkozott. A bécsi levélíró ugyanis azt kívánta neki, hogy teljesüljenek vágyai: legyen könyvtáros és művelt ember; ne vesztegesse el fiatal éveit. Állítólág Martini, a neves bécsi jogtörténész, Bartschnak is megígérte: elhelyezi őt az egyetemi könyvtárban. Ezért Bartsch ilyen irányba képezte magát: szorgalmasan tanult irodalomtörténetet és bibliográfiát, hogy alkalmas legyen erre az állásra.⁵ És noha Bartsch a későbbiek során sem lett könyvtáros, és az egyetemi tanszék megszerzésére irányuló tervei is meghiúsultak, irodalmi és könyvészeti felkészültségének mégis hasznát látta: többek közt mint Széchényi és Hajnóczy bécsi könyvbeszerzője.

Már 1776-ban is nyomát találjuk annak, hogy Hajnóczy számára, levele végén bibliográfiai tudósítást közölt a *Wienerisches Diarium* nyomán, a megjelent új könyvekről.⁶ E művek legnagyobb részben hazai kiadású jog-, alkotmány és egyéb történeti munkák voltak, amelyeket Hajnóczy bizonyára történeti kutatásaihoz igényelt. E listát érdemes teljes egészében szemügyre venni, hiszen a fiatal Hajnóczy érdeklődésére is jellemző, még akkor is, ha a könyveket esetleg Forgách számára szerezte is meg:

Proda M., Juris prudentia Criminalis secundum praxim et Constitutiones Hungaricas. Posonii. fol. — De Gondola, Panegyris de Sacra incorrupta Dexterâ Sancti primi Hungariae Regis Stephani. Budaë, fol. 1774. — Severini, Fundamenta historiae civilis. Posonii. 8 1773. — Grundriß der Könige freyen Stadt Pres'burg, mit den Namen der Kirchen, Kloster fol. — Ransanii Epitome rerum hungaricarum. 4to Budaë 1776. — Du Fresne, Illyricum vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae. fol. — Passavio, vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae Protoreginae Ungariae Giselaë tumulus. Posonii 8. 1776. — Reginae Ungariae primae Stirpis. Auctore R. P. Xysto Schier. Opus postumum cum Vita Autoris et notio omnium operum ejusdem. 4° 1776. — Memoria academiae Istropolitanae seu posoniensis ejusque nonnullorum professorum et documentis coaevis confecta a F. Xysto Schier. 4. 1774.

3.

Bartsch levelei sorában 1776 októbere és 1781 februárja között hosszabb szünet van; nem tudjuk biztosan, hogy valóban szünetelt-e levelezésük, vagy csak a gyűjtemény hiányos. 1779 elején Hajnóczy, Forgách ajánlatára, Széchényi Ferenc ügyvédje, majd 1781 januártól titkára lett. Széchényi — mint láttuk — a családi könyvtár rendezésének és számbavételének befejeztével — rábízta a gyűjtemény további gyarapítását. Ennek során válik Hajnóczy és Bartsch kapcsolata ismét élénkebbé; levelezésük ezekben az években a leggazdagabb. Kapcsolatuk részese volt bizonyos mértékig maga Széchényi is, aki — könyvbeszerzési és egyéb ügyekben — többnyire titkára követítésével érintkezett a bécsi megbizottjával, bár olykor előfordult, hogy közvetlen: sze-

⁴ HAJNÓCZY R. József: *Hajnóczy József élete. 1750–1795.* Bp. é. n.

⁵ 1776. szept. 4. 13–14. f.

⁶ Uo. 13. f.

mélyes és levélbeli összeköttetésbe is kerültek egymással. E három, társadalmilag és nemzetségtől is különböző személy harmonikus viszonyát a felvilágosodás eszméinek és a könyvek szeretetének közös motívumai mellett az a körülmény is előmozdította, hogy mindhárman szabadkőművesek voltak; sőt szinte egymást szervezték be a szabadkőműves rendbe. Hajnóczy 1780. június 7-i levelében arra kérte Széchényit — aki már korábban tagja volt az egyik páholynak — hogy ajánlásával segítse felvételét. Hajnóczy pedig, aki 1782-ben már bizonyosan szabadkőműves volt, Bartsch ajánlója lett, akit 1783. január 24-én vettek fel „A megkoronázott Reményhez” nevű bécsi páholyba.⁷ Hármuk kapcsolatának baráti jellege mindvégig fennmaradt, jöllehet II. József uralkodása, majd a nemesi mozgalmak és a külpolitikai események számos kérdésben — főként közjogi téren — nézetellentéteket és éles vitákat eredményeztek köztük. Mindez azonban nem rontotta meg emberi kapcsolataikat, melyek egyik legállandóbb tárgyát és keretét éppen a könyvek és a kéziratok ügye szolgáltatta.

Kezdetben mindegyikük bizakodással tekintett II. József felvilágosult abszolutizmusa elé. Mégis érdekes, hogy már ekkor — 1781-ben — érződik köztük azon a területen bizonyos feszültség, amely a későbbiek során is fő tárgya lett vitáiknak. Bartsch ugyanis egy 1781. február 13-i levelében egyrészt ugyan megnyugtatta Hajnóczyt, hogy nincs oka félelemre a Corpus Juris L. H. című közjogi munkája miatt: a cenzúra már nem a régi; féken van tartva. Másrészt azonban feltehetőnek tartja, hogy ez a téma mégis kényes marad. Egyébként még az a véleménye, hogy addig nem lehet teljesen megírni sem Magyarország történetét sem pedig közjogát, amíg a legfontosabb dokumentumok levéltárakban, családi titkokként elásva hevernek, és csak a penész táplálják.⁸

Hajnóczy maga is tisztában volt a kéziratok feldolgozásának szükségességével: Kovachich Márton Györggyel és történettudományunk más korabeli úttörőjével együtt ő is azt tartotta, hogy az oklevelek a történelem kutatásának legfontosabb forrásai; sőt ő tovább is ment, mert nála mindez nem öncél, hanem eszköz volt politikai és társadalmi munkáihoz, célkitűzéseihez.⁹ Mint láttuk, már Forgách családi levéltárában — a pörös iratok tanulmányozása során — eljutott a történelmi források kutatásához, Széchényinél pedig megvetette a későbbi kéziratgyűjtemény alapjait, és áttanulmányozta a horpácsi archívumon kívül a nemeskéri, a kőszegi, a soproni és más nemesi levéltárakat. Amikor Széchényit Horvátország helyettes bánjává nevezték ki, Hajnóczy oda is elkísérte. Titkári teendői végzése mellett dolgozott Draskovich János gróf levéltárában is, ahol több mint száz középkori oklevelet másolt le. E levéltárral kapcsolatban neki is tapasztalnia kellett azt, amire korábban Bartsch némi iróniával utalt: a magyar történelmi források rossz fizikai állapotával, a pusztuló levéltári állománnyal kapcsolatban. (Bartsch 1784. április 22-i levelében ugyanis arra hivatkozik, hogy patkányok és molyok pusztítják a nemesi jogokat és privilégiumokat tartalmazó okmányo-

⁷ 1783. jan. 23. 23. f.

⁸ „...Überhaupt, meine ich, könne Ungarn weder Geschichte, noch Jus publicum vollkommen haben, so lange noch die meisten und wichtigsten Documente in den Archiven vergraben liegen, und als Familiengeheimnisse — dem Moder zur Nahrung überlassen werden.“ — 1781. febr. 13. 18. f.

⁹ Bónis: I. m. 55.

kat.¹⁰ Hajnóczy barátjától egy olyan értekezés után érdeklődött, amelyben a molyok elleni védekezésről olvashat. Bartsch abban reménykedett, hogy fel tud hajtani valahol, valamelyik bécsi gyűjteményben ilyen művet, de később arról kellett hírt adnia, hogy senki sem tud ilyen könyvről. Egyik ismerőse biztosította őt arról, hogy nem is jelent meg ilyen munka. Mégis azt ígérte barátjának: meg fogja érdeklődni az udvari levéltárban, hogy ott mit használnak a molyok és az egerek ellen, az állomány megóvására.

A gyűjtemények épségének megóvása mellett foglalkoztatta Hajnóczyt a levéltárak szervezésének és felállításának problémája is. Bartsch erre nézve már tudott szakkönyvet ajánlani: Le Moine és Batteney *Practische Anweisung zur Diplomatiek und einer guten Einrichtung der Archive* (Nürnberg, 1776.) című művét, ami neki is megvolt német és francia kiadásban is; ezért, hogy Hajnóczy is felhasználhassa munkája során, felajánlotta a kötet megküldését.¹¹ E mű ajánlására nyolc hónappal később újra visszatért. Arra hivatkozott, hogy mivel barátja, tudomása szerint, éppen egy archívum felállításával foglalkozik, ehhez nagyon hasznos mű a két bencés által írt, fent jelzett kézikönyv. Az a véleménye, hogy egy olyan levéltár-tulajdonosnak mint Draskovich, meg kell e művet szereznie. A szakkönyvnek egyébként bizonyára Hajnóczy is jó hasznát vehette, mert nagy segítségére lehetett a dokumentumok felosztásának, a datálásnak és az olvasásnak a problémáival kapcsolatban, továbbá eligazítást nyújtott kivonatok és inventáriumok készítéséhez.

Bartsch egyébként Draskovich levéltárát, ahol Hajnóczy ekkor tevékenykedett, különösen értékesnek találta; többek között az ott található Keglevich- és Czindery-iratok miatt is, de főként az Istváni családra vonatkozó kútfőkre való tekintettel, amelyek kapasan megjegyezte, hogy köztük talán Hajnóczy is talál majd érdekességeket.¹²

Van szó a levelezésben más, gyűjtemények feltárását és használatát megkönnyítő kézikönyvek megszerzéséről is. Így pl. az 1784. december 19-i levélben arról értesíti Bartsch Hajnóczyt, hogy levelével egyidőben küldi számára a kért műveket: az egyik a *L'art de verifier les dates des faits historiques, des chartes, des chroniques et autres anciens monuments* (Paris, 1770.), amely a kronológiai tájékozódáshoz nyújtott a gyűjtemények feltáróinak segítséget; a másik a *Dictionnaire Diplomatique* két kötete. A levelezésből az is kiténik, hogy e művek megszerzését Hajnóczy kérte. A bécsi könyvbeszerző hangsúlyozza, hogy noha nagyon drága könyvekről van szó — az előző mű maga 28 forintba került —, mégis úgy hiszi, jó vásárt csinált.

4.

Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk — Hajnóczy archivális tevékenységébe történt rövid bepillantás után — magának a könyvgyarapítói munkának az ismertetéséhez. Az 1784. április 22-i levélben találjuk első nyomát annak, hogy Bartsch megbízást kapott Hajnóczyn keresztül Széchényitől, könyvek beszerzésére.¹³ Mindjárt kezdetben felbukkan a kor könyvkereskedelmének és kia-

¹⁰ 1784. ápr. 22. 31–32. f.

¹¹ 1784. dec. 19. 43. f.

¹² 1784. ápr. 22. 31. f.

¹³ „Mit viel Vergnügen will ich dem Auftrag wegen der Traflerschen Bücher so besorgen, wie Sie mir ihn vorgeschrieben haben...” 1784. ápr. 22. 31. f.

dásügyének érdekes és jellegzetes problémája: az utánnnyomatok kérdése. Ismeretes, hogy a 18. század folyamán megoszlottak a vélemények az utánnnyomásokkal kapcsolatban. A szellemi tulajdon korai védelmezői, köztük olyan kiváló írók mint Lessing, Fichte és Kant, elítélték; viszont olyanok is védelmükbe vették — miként egy ideig II. József —, akik a közművelődés és népfelvilágosítás eszközét látták benne. Az utánnnyomtatásban megjelent művek a városokat és a vidékeket egyaránt bejáró házalók révén ugyanis olyan rétegek körében is elterjedtek, amelyek nem jutottak volna hozzá különben a könyvekhez.¹⁴

Széchenyi Ferenc — Hajnóczy közvetítésével — Bartsch révén gyakran ilyen utánnnyomatok megszerzésére törekedett. Úgy látszik főként nagyobb és költségesebb sorozatok, írói életművek beszerzésénél gondoltak erre a gazdaságosabb lehetőségre. A jelzett levélben például arra nézve történt hivatkozás, hogy a gróftól a Trafler-féle kiadványok megszerzésére kapott megbízást. E kiadványok kötetlenek voltak, mert Bartsch a sorozat egyöntetű kötése érdekében tett intézkedéseket. Ugyanakkor arra is hivatkozott, hogy bonyodalmak vannak az egész vállalattal kapcsolatban: a kiadók egész Németországban felléptek ellene. A továbbiak során is tájékoztatást nyújtott Hajnóczynak arról, mennyire jutott a Trafler-féle kiadványokkal. Eszerint: a sorozat keretében kiadott *Allgemeine Weltgeschichte*,¹⁵ Büsching *Erdbeschreibung* c. és a *Reisebeschreibung* két kötete már a könyvkötőnél van; néhány napon belül elkészülnek és elszállíthatók lesznek a már korábban bekötöttekkel együtt. Egy későbbi levelében pedig azt jelzi, hogy megküldi a *Traflerische Anzeigen* című kiadványt, tájékoztatás céljából. Úgy látszik azonban, hogy e vállalkozással később megszakították a kapcsolatot; Bartsch legnagyobb öröme, mert ő az egész vállalkozást csak nyereszkeskedő célúnak nevezte.

Hírt kapunk a levelekből az ún. Troppauer-féle kiadványok megszerzésének egyes fázisairól is. Itt Bartsch a kiadványok színeinek kedvezőtlen összeállítását kifogásolja. Azt is jelenti megbízóinak, hogy az Ettinger-féle Voltaire-kiadásra lehet prenumerálni 15 forintért. Dícsérte a már megjelent kötetek szép nyomdai kiállítását.¹⁶

Minden bizonnyal Széchenyi, illetve Hajnóczy kívánsága volt, hogy a francia felvilágosodás vezéralakjainak, Voltaire-nek, Rousseau-nak, Helvetiusnak és más neves szerzőknek a műveit szerezzék be bécsi megbízottjuk. Bartsch leveleiben rendszeresen tájékoztatja Hajnóczyt a felbukkanó vételi lehetőségekről. A fenti levélben arról is informálja magyar barátját, hogy a kért könyveket (ezúttal nem derül ki, mik voltak ezek) elküldte Széchenyi házába. Közben új szállítmány is érkezett a kiadótól, amelynek kötetait azonban előbb be akarta köttetni.

Hivatkozik a *Wiener Zeitung* bejelentésére, amely szerint Voltaire és Rousseau műveinek rövidesen megjelenik egy utánnnyomat-sorozata. Ő ugyan, a maga részéről, nem lelkesedik az utánnnyomatokért, de kéri Hajnóczy intézkedését az esetleges előfizetéssel kapcsolatban. Arról is tájékoztatást ad, hogy a *Wiener Zeitung* következő számában — megtehetette, hisz ő volt a szerkesz-

¹⁴ WIDMANN, Hans: Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart. Wiesbaden, 1975. 108—112.

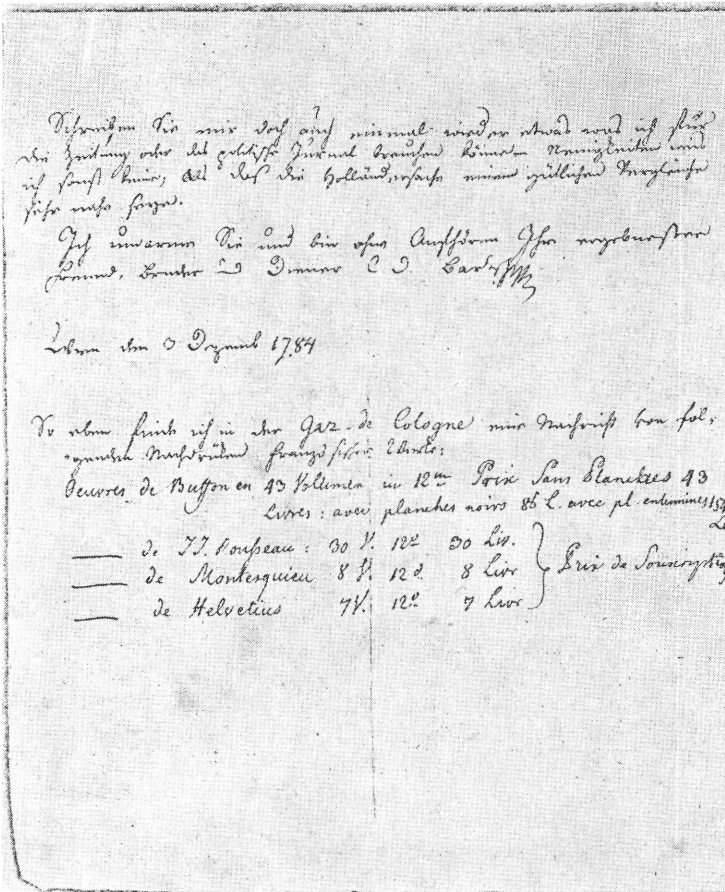
¹⁵ GUTHRIE, W.—GRAY, J.: *Allgemeine Weltgeschichte*. 1—17. Theil. Leipzig, 1765—1795.

¹⁶ 1784. okt. 14. 37. f.

tője — hírt fog adni a gothai Ettinger Voltaire-utánnomatairól, amelyek 45 forintba fognak kerülni. Van tudomása Rousseau műveinek is egy 30 kötetes utánnomásáról, melynek kötetei 34 x-ba kerül. Bejelenti azt is, hogy a francia klasszikusokból nem kapott utánnomatot.¹⁷

Bartsch azonban nemcsak a *Wiener Zeitung* könyvhirdetéseit kísérte figyelemmel, hanem más lapokét is. Így pl. az előbbi levél végén arról értesítette megbízóit, hogy a *Gazette de Cologne*-ban a következő közleményt találta, a keresett francia szerzők műveivel kapcsolatban:

Oeuvres de Buffon en 43 Volumes in 12°			
— de J. J. Rousseau	30 V. 12°	30 Livre	Prix de
— de Montesquieu	8 V. 12°	8 Livre	sou-
— de Helvetius	7 V. 12°	7 Livre	scriptions

1. kép

¹⁷ 1784. dec. 3. 42. f.

A későbbiekből az tűnik ki, hogy elsőként a Voltaire-kiadás megvásárlására került sor. Az egyes kötetek köttetését és rézmetszettel való ellátását is Bartsch intézte. Az első Voltaire-szállítmány útbaindításáról 1785. február 11-én számolt be Hajnóczynak. Arra is fény derült, hogy a rézmetszeteket Junkerral készítette el. Vele egyébként — késedelmes munkája miatt — meggyűlt a baja. Hajnóczy pedig bizonyára szót emelt az el-elakadó sorozat ügyében, mert Bartsch 1785. szeptember 16-án, azt válaszolta neki, hogy még semmi sem jött ki újonnan a Voltaire-sorozatból, és Junker rézmetszeteit se kapta kézhez. Junker magatartása egyébként komoly aggodalmakat okozott számára; nem tudta megbízhatatlanságát mire vélni, és ezért kérte Hajnóczytól, ne adjanak számára újabb megbízást. (Véleménye egyébként Junkerről annyira eltérő volt, hogy amikor Hajnóczy szabadkőművesnek ajánlotta őt, Bartsch ezt nevelésesnek találta.)¹⁸ 1785. november 18-án pedig már azt jelentette, hogy Voltaire műveiből hat rész megérkezett, és prenumerált a második sorozatra is, 15 forintért. A sorozat elhúzódsát jól mutatja, hogy csak 1789. május 12-én jelenthette: most kapta meg a Voltaire-sorozat utolsó köteteit. Egyébként azt is közölte, hogy a prenumerációt a pótkötetekre is elvégezte.

Voltaire és a francia felvilágosodás más neves íróinak munkái mellett számos egyéb mű beszerzéséről is tájékozódhatunk Bartsch leveleiből. Ezek nyomán még határozottabbá és alátámaszthatóbbá válik az a jelentős szerep, amelyet Hajnóczy Széchényi könyvtárának gyarapítása terén betöltött. Bár sajnos, csak Bartsch leveleit ismerjük és — legalábbis egyelőre — Hajnóczyéit nem, ezekből sok fény derül Hajnóczy tevékenységére is.¹⁹ Mindenekelőtt az válik teljesen bizonyossá, hogy Hajnóczy a nyolcvanas évek során — de főként 1784—1786 között — folyamatosan végezte a gyűjtemény gyarapítását. Az is nagyon valószínű, hogy a rendeléseket a gróf jórészt az ő javaslatai alapján hagyta jóvá.

A beszerzendő könyvek között — miként láttuk — a felvilágosodás íróinak munkái mellett jelentős kézikönyvek is szerepeltek. De — noha szám szerint csak kisebb részben — megtaláljuk már a nyomait a magyar vonatkozású művek iránti igénynek is. E téren is nagy segítséget nyújtott Hajnóczy számára bécsi barátja, aki — noha ellene volt a magyar patrióták törekvéseinek és azokban kizárólag a nemesi privilégiumok védelmezését látta — kulturális téren mégis túltette olykor magát ezen az egyoldalúságon. Igaz, hogy később a magyar nyelvet magát is tatár hagyatéknak nevezte, amit a magyarok, ahelyett, hogy számúznének, nagy gonddal fejlesztenek; sőt egy alkalommal még azt is rosszalólag emlegette, hogy egyesek magyar könyvtárakat gyűjtenek egybe;²⁰ Széchényi és Hajnóczy esetében — főleg persze a nemesi ellenállás győzelme előtt — mégis kivételt tudott tenni. Erre vall például az a fontos megállapítása, amit az 1785. március 25-i levelének végén olvashatunk. Itt nem kevesebbre hívta fel Hajnóczy figyelmét, mint arra az utrechti szép Janus Pannonius-kiadásra, amely éppen akkor jelent meg két kötetben, sok kommentárral, és amely — a bécsi könyvbeszerző véleménye szerint — „bele

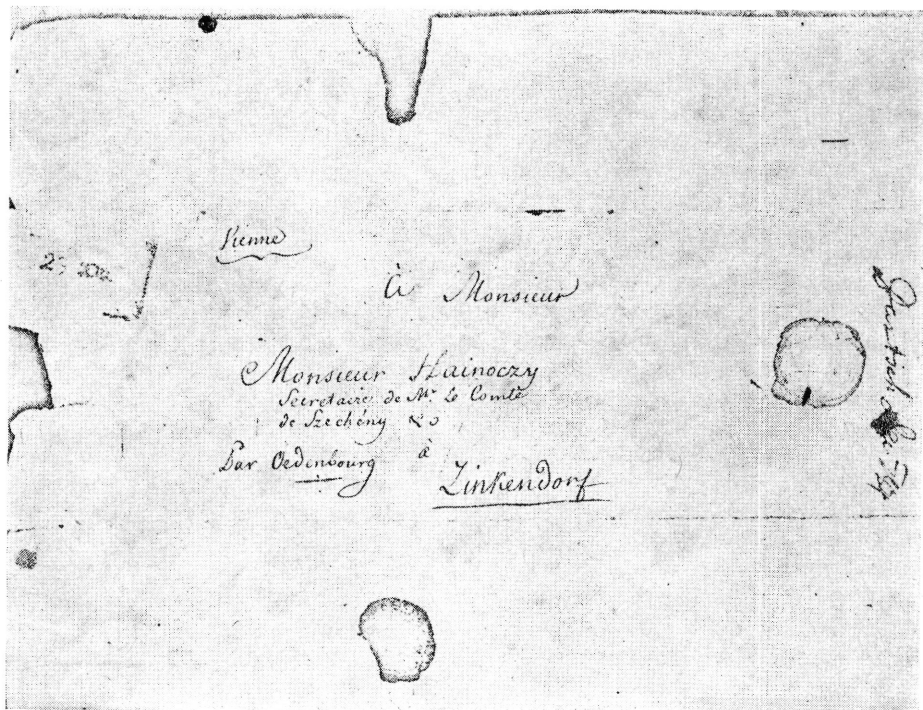
¹⁸ 1785. okt. 7. 93. f.

¹⁹ MKsz 1976. 76—93.

²⁰ „... Es ist also ein insinniger Fanatismus, der das wahre Wohl Ungarns auf Jahrhunderte zurücksetzt, daß nun die Ungarische Sprache, diese Tatarischen Nachlaß, statt ihn zu verbannen, mit Sorgfalt bearbeitet, Ungarische Bibliotheken anlegt...” — 1790. jan. 29. 202. f.

tartozik — nem hasznosságból, hanem célja szerint — egy magyar patrióta könyvtárába.”²¹

E megjegyzés alapján nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy — bizonyára Hajnóczy ösztönzései nyomán — 1785 táján már halványan megfogalmazódik egy olyan igény, amelytől egyenes út vezet a nemzeti könyvtári profil irányába. És bár erre az útra maga Széchényi határozottabban csak kb. egy évtizeddel később, a magyar jakobinus mozgalom elfojtása után

2. kép

lépett rá — legalábbis e téren folytatva a vértanúvá lett egykori titkárának kezdeményezését —, a kezdő lépések már a nyolcvanas években megtörténtek. Miként a kéziratok és levéltári forrásokban Hajnóczy a magyar történelem kútfőit kutatta, ugyanúgy igyekezett már ekkor a magyar művelődés és irodalom történetének nyomtatott forrásait is megszerezni Széchényi könyvtára számára. Ha hármuk kapcsolatában — miként látni fogjuk — Bartsch sem kívánt csak gépies, végrehajtó szerepet játszani, még fokozottabban áll ez Hajnóczyra, aki Széchényire közvetlen és nem csekély befolyással lehetett.

²¹ „Für die Bibliothek eines Ungarischen Patrioten gehörte doch wohl auch — wo nicht zum Nutzen — doch zur Zweck, die neu prächtige Ausgabe des Janus Pannonius, die so eben in 2 Bänden zu Utrecht, mit vielen gelehrten Commentarien erschienen ist.” — 1785. márc. 25. 48. f.

Bartsch leveleiben gyakran közölt elszámolást a könyvekre küldött pénz felhasználásáról. Ezek alapján képet kapunk arról, hogy még milyen könyvek beszerzésével gyarapította Hajnóczy Széchényi Ferenc könyvtárát, a már említetteken kívül.

Az 1784. szeptember 24-én írt levélben, majd az október 14-i elszámolásban Büsching *Erdbeschreibung* és *Reisebeschreibung* című műveinek megszerzéséről adott hírt, valamint Mendelsohn *Philosophische Schriften*, Ebert *Naturlehre* és Gray *Weltgeschichte* című munkáinak beszerzéséről, valamint Klopstock *Merkurja* első két kötetének megvásárlásáról. A kért *Codex Josephinus*-ról viszont azt írta, még meg sem jelent.

Bár az esetek nagy részében bizonyára Hajnóczytól, illetve magától a gróftól indultak ki az egyes könyvkérések, előfordult az is, hogy Bartsch maga ajánlott megvételre egy-egy művet — ismerve rendelói igényeit. Az 1785. március 25-i levelében pl. az iránt érdeklődött, hogy kívánja-e Széchényi megszerezni a Bergius-féle *Cameralmagazint*? Ez a tizkötetes gyűjtemény — miként Bartsch jellemezte — valójában egy betűrendbe szedett gyűjteménye a teljes Cameral- és Polizey-Wissenschaftnak, és a különböző országok rendeleteinek nagyon értékes gyűjteménye. Még drágább, de összehasonlíthatatlanul értékesebb munkának tartotta Krünzen *Oekonomisches Wörterbuchját*, ami ismeretek egész sorát tartalmazza nemcsak a mezőgazdaságra vonatkozóan, hanem a közgazdaságra és a politikai tudományokkal összefüggő egyéb tárgyakra nézve. A sorozatnak még csak a fele jelent ugyan meg, de máris száz forint felett van az ára; viszont olyan műnek tartotta, ami nélkülözhetővé tesz sok száz egyéb munkát. Arra kérte Hajnóczyt, szőljön ezekről a grófnak, aki ha Bécsbe jön, személyesen is megtekintheti őket.²²

E művekre a gyakorlati politikai életben tevékenykedő Széchényinek és Hajnóczynak lehetett szüksége. Ugyancsak ehhez a tárgykörhöz tartoztak az 1785. július 22-én említett könyvek. Krünz 33 kötete mellett a *Sytematisches Handbuch der Josephinischen Gesetze* két kötete, Luens *Staatsanzeiger*ének 10. füzeté, az 1784-ben Londonban kiadott, Bartsch által többször emlegetett mű: az *Observations philosophiques sur les principes adoptés par l'Empereur dans les matières ecclésiastiques*, amelyek szintén a jozefinista rendszerben vezető állami hivatal viselő Széchényi és Hajnóczy elméleti és gyakorlati szükségleteit szolgálhatták.²³

Gondja volt a könyvtár gyarapítóinak folyóiratok beszerzésére is. Windisch *Ungrisches Magazinjának* és Lingueti *Annalesének* kiegészítése céljából arra kérte bécsi barátja Hajnóczyt, hogy jelezze neki a hiányokat. Ugyanebben a levelében Bartsch azt is megkérdezte barátjától, jár-e Széchényinek a *Brünner Zeitung*? E lap volt egyébként az az újság, amelynek szerkesztésében — bizonyára mint tudósító — Bartsch is részt vett, és amely számára, a saját *Wiener Zeitungján* kívül, tudósításokat kért Hajnóczytól is. Ebben az újságban jelentek meg azok a közlemények 1785-ben, amelyek Széchényiről — egy bécsi tudósítás alapján — rágalmat, illetve halálának költött híret közölte.

Ugyancsak igyekezett a bécsi könyvbeszerző Hajnóczyn keresztül arra is rábírní Széchényit, hogy járassa a hamburgi *Politisches Journalt*, amivel kap-

²² 1785. márc. 25. 49. f.

²³ 1785. júl. 22. 59. f.

csolatban még azt is közölte, hogy évi előfizetési ára 20 forint, és havonta 8–10 íven jelenik meg. Bartsch egyébként ebbe a lapba, 1781-től kezdve rendszeresen küldött kisebb-nagyobb közleményeket Bécsből, a Habsburg birodalomról.²⁴ Ezek között gyakran tudósított azokról a napirenden levő politikai és közjogi kérdésekről, amelyek a magyar nemesi-nemzeti ellenállással foglalkoztak, és azokat bírálták. Ő maga ezeket a közleményeit, amelyeket a hivatalos bécsi jozefinista irányvonalnak megfelelően írt meg, Hajnóczyhoz írt levelében „Unpatriotische Briefe”-nek nevezte.²⁵ Arról is értesítette magyar barátját, hogy egy „névtelen magyar patrióta” (Bartsch szerint Forgách Miklós gróf) ezeket ugyancsak a *Politisches Journal*-ban egy nagy tanulmány keretében cáfolni igyekezett.²⁶ Véleménye szerint maga a tanulmány nincs rosszul megírva, és amikor Hajnóczy figyelmébe ajánlja, azt is hozzáfűzi: kíváncsi lenne magyar barátja véleményére. (Egyébként Bartsch — amennyiben Hajnóczy ehhez hozzájárult volna — e lapban akarta közölni azt a nevezetes és ismert levélváltást, amely Forgách és Hajnóczy között ekkortájt történt. Ebben Hajnóczy védelmébe vette Széchényi Ferencet, akit Forgách azért támadott meg, mert hivatalt vállalt II. József rendszerében. Hajnóczy válasza természetesen nagyon megnyerte Bartsch tetszését, aki e levélváltást publikálni szerette volna és II. Józsefnek is referálni,²⁷ ámde magyar barátja egyikhez sem járult hozzá.) Egy későbbi levélből azután kiderült, hogy Széchényi — éppen Forgách tanácsára — már korábban is járatta a hamburgi lapot.

Az újságok és a folyóiratok szállítására vonatkozóan egyébként — mint általában e korban — itt is sok panasz merült fel. Amikor Hajnóczy panaszkodott Bartschnál a pontatlanul és rendetlenül érkező újság- és folyóiratszámok miatt, a bécsi szerkesztő a postahivatalokra hárította át a felelősséget. Azt írta, ahogy a postamesterek, hogy elolvassák a friss híreket, felnyitják e lapokat tartalmazó küldeményeket; visszatartják és beszennyezik őket. Az újságok továbbításával kapcsolatos panaszokról egyébként feljegyzést készített a Comptoir részére. Hajnóczynak addig is csak azt tudta ígérni, hogy pótolni fogja a hiányzó számokat. Ha megbízást kap rá, Hajnóczy kívánságának megfelelően, a postán keresztül fogja az újságokat megrendelni; és ebben az esetben a postahivataloknál lehet a hiányokat reklamálni.²⁸ Bizonyára — a cenzúra ellenőrzésének elkerülése mellett — főként a postahivatalokban uralkodó efféle állapotok készítették Bartschékat arra, hogy a könyveket rejtett magánutakon továbbítsák.

5.

Széchényi Hajnóczyn keresztül juttatta el azokat az összegeket, amelyekből azután Bartsch a könyvvásárlásokat fedezte. Leveleiben a küldött összegeket rendszeresen nyugtázta, és időről-időre mellékelte az elszámolásokat is.

²⁴ MKsz 1976. 83–85.

²⁵ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁶ Anmerkungen und berichtigende Nachrichten. Aus Ungarn eingesandt. — Politisches Journal nebst einem Gelehrten Anzeiger 1785. I. 432–440, 540–546.

²⁷ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁸ 1786. okt. 24. 172. f. és 1786. nov. 28. 181. f.

Hajnóczy nagyvonalúságára vall Bartschnak az a véleménye, hogy ő éppen ellentéte a többi megbízójának: míg azok nagyon is szűkmarkúak, Hajnóczy túl sok pénzt küld számára. Az utoljára kapott 40 forintból pl. még csak 36 krajcárt költött el. Az is igaz, hogy a kért három mű közül még csak egyet sikerült megszereznie (*Wahre Sinn des Natursystems*). A másik könyvet (*Esprit de Raynal*) Gräffer nem sokára szállítani fogja, de Schrök hatodik kötete még meg sem jelent.²⁹

Alig egy hónappal később 50 Dukát megérkezését nyugtázzhatja Hajnóczy-nak; s ugyanakkor azt írja, Széchényinek is küld róla nyugtát. A későbbiek során is bőven ellátták könyvvásárlásra és kötésre szolgáló pénzzel; 1785. augusztus 26-án is azt írta: van még pénze; szólni fog, ha újabb összegre lesz szüksége. Arra is hivatkozott, hogy a könyvkötőkre több pénz elmegy mint a könyvkereskedőkre.

Láttuk már, milyen gondosan figyelte Bartsch az újságok könyvhirdetéseit, hogy a keresett művek nyomára bukkanjon. A korabeli bécsi könyvkereskedői viszonyokba enged bepillantást az a levele, amelyben bosszúsággal tudósítja Hajnóczyt egy kért könyv eredménytelen kereséséről.

A grófnő ugyanis azzal bízta meg, hogy szerezze be számára az *Amateur de la Littérature française* című munkát.³⁰ Bár a kérést megtisztelőnek tartotta, de arról kellett tájékoztatnia megbízóit, hogy a bécsi Hörlig-féle könyvkereskedésben — amely szerinte a világ legnyomorúságosabb könyvesboltja — semmit sem tudtak a műről. Ezért Brünnben próbálta megszerezni, de még nem kapott értesítést arról: elfogadnak-e rá prenumerálást vagy subscribálást. Ugyanakkor arra is kérte Hajnóczyt: érje el a grófnónél, hogy ne rendeljen fércmunkákat, amelyekkel csak lejáráthatja férje nevét. Nem tudja ugyan, mi volt a szándéka a grófnőnek e művel kapcsolatban: saját részére, vagy gyermekei tanítására szánja, de azt javasolja, hogy inkább a jó francia írók műveit vásárolja meg.

Ugyanakkor arra nézve is értesítést küldött, hogy nem vásárolta meg a Flath-féle *Dizionario*t sem, mert ha francia—német szótárra van szükségük, ezzel nem mennek semmire, mert ebben egy francia szó sincs. Le akarta megbízóit arról is beszélni, hogy Blumauer *Aeneis*ére előfizessenek, noha a szabadkőműves-jozefinista író nézetei közelálltak Bartsch politikai felfogásához. Mégis: az előfizetésre letett pénzt elveszítettnek tartotta, mert még azt is kétségbe vonta, hogy a mű egyáltalán megjelenik-e; Blumauert pedig nem tartotta elég jó költőnek.

Bartsch maga is tisztában volt azzal, hogy ezekkel a megjegyzéseivel nem követte a könyvbeszerzők általános gyakorlatát. Elnézést is kért Hajnóczytól azért, amiért ilyen „kritikus megbízott”-ként viselkedett, de úgy érezte, megbízói érdekeit így képviseli helyesen. Azt is megjegyezte még: ha ezt a magatartását nem helyeslik, a jövőben gépiesen fog a kéréseknek eleget tenni.³¹ Nem ismerjük ugyan Hajnóczy válaszát, de — noha a Flath-féle szótár megszerzéséhez továbbra is ragaszkodott — bizonyára nem kívánt barátjától mechanikus ügyintézet; ez a további kapcsolataikból is nyilvánvalónak látszik.

²⁹ 1784. dec. 39. f.

³⁰ 1785. szept. 27. 88. f.

³¹ „Verzeihen Sie mir ich habe den Fehler ein raisonirender Comissair zu sein, und ich glaube euer dies interesse meiner Commettanten gehe mich sehr nahe an: wenn Sie es übel seiden, donnez moi sur les dois — und ich will mechanischen Gehorsam leisten.” — 1785. szept. 27. 90. f.

Érdekes módon folyt a Széchényi Ferenc számára beszerzett könyvek házhoz szállítása. Ebből a célból — bizonyára a könyvszállítások hivatalos ellenőrzésének megkerülése céljából — többnyire valamilyen rejtett utat-módot találtak a — tiltott könyveket nem egy ízben tartalmazó — könyvszállítmányoknak a címzetthez való eljuttatásához. Előfordult, hogy maga Bartsch nyitotta magával — ha éppen arra vezetett útja — a gróf könyveit; így volt ez pl. az 1785. június 21-i levele szerint is. Általában azonban a Bécsben megforduló parasztokkal, fuvarosokkal, rákászokkal küldte el Széchényinek az új könyveket, egy-egy ládába általában 10—15 könyvet csomagolva. A könyvszállítás folyamatosságát főleg a téli hónapok nehezítették, amikor szünetelt a Dunán a hajóközlekedés, bár a hajósokat nem tartotta Bartsch olyan megbízhatóknak, mint a parasztokat és fuvarosokat.

6.

Széchényi Ferenc gróf, Hajnóczy József és Conrad Dominik Bartsch kapcsolatainak nem vetettek véget azok a fejlemények sem, amelyek II. József uralkodásának utolsó éveit, majd halálát követték. Miután Széchényi lemondott állásáról, nyugat-európai utazása előtt Bartschot azzal bízta meg, hogy utazásához egy kis statisztikai-politikai tárgyú könyvtárat állítson össze. Amikor pedig Hajnóczy az uralkodó halála után — származása és vallása miatt — lemondásra kényszerült, továbbra is foglalkozott könyvbeszerzéssel és Széchényi könyvtárával. Noha az ekkori levelek heves felfogásbeli ellentéteket és vitákat tükröznek Hajnóczy és Bartsch között, barátságuk továbbra is töretlen maradt. Bartsch barátjának Mirabeau újságjait ajánlotta figyelmébe, ő pedig az amerikai alkotmányról szóló könyvek iránt érdeklődött Bartschnál. Őszinte kapcsolatukra jellemző, hogy a magyar jakobinusok perében halálra ítélt Hajnóczy Bartschot búcsúlevelében, egyik legrégebbi és legjobb barátjának nevezte.³² Széchényi Ferenc pedig akkor, amikor 1795 után egyre inkább a hungarikák gyűjtésére és a nemzeti könyvtár kifejlesztésére törekedett, egykori titkárának és könyvtárosának a példáját és ösztönzését is követte.

GYÖRGY KÓKAY

József Hajnóczy, der erste Bibliothekar der Bibliothek Széchényi

Ferenc Széchényi hat die Ordnung, die Katalogisierung und die weitere Vermehrung seiner Familienbibliothek im Jahre 1779 seinem Sekretär Josef Hajnóczy — späterem Führer und Märtyrer der ungarischen Jakobinerbewegung — anvertraut. Von seiner Tätigkeit als Bibliothekar wissen wir nur sehr wenig aus der bisherigen Fachliteratur; anhand der Korrespondenz Hajnóczys, die unter den vertraulichen Akten des Wiener Staatsarchivs zu finden ist, gibt der Verfasser viele neue Angaben über den ersten Bibliothekar der Sammlung Ferenc Széchényis — des Bestandes der späteren ungarischen Nationalbibliothek — bekannt. Daraus bekommen wir ein vollständigeres Bild über die Arbeit Hajnóczys als Vermehrer der Bibliothek.

³² MKsz 1976. 76.

Die Briefe wurden von Conrad Dominik Bartsch, dem Redakteur der *Wiener Zeitung*, Hajnóczy geschrieben, und in ihnen beschäftigt er sich oft mit den Titeln der Bücher, die er für Ferenc Széchényi einkaufen soll. Nämlich war Bartsch, in der ersten Hälfte der achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts, der wichtigste Wiener Buchbezieher Széchényis und Hajnóczys. Ihre Verbindung — jenseits des offiziellen Auftrags — war freundlich bis ans Ende, obwohl ihre Meinung — hauptsächlich in den Fragen des Staatsrechts — ziemlich abweichend war. Ihre josephinisch gefärbte Aufklärung und der Umstand, daß sie alle drei Freimaurer waren, schuf eine enge Verbindung zwischen ihnen.

In der Arbeit Hajnóczys zur Vermehrung der Bibliothek war seine Interesse für die Werke der großen Schriftsteller der französischen Aufklärung charakteristisch. Ausserdem bestrebte er sich die inländische, hauptsächlich rechts- und konstitutionsgeschichtliche Werke zu erwerben. Aus seiner Korrespondenz kann man sehen, daß er eine große Sorge auch zum Schutz des Handschriftenbestandes verwendete. Daher sind die neu entdeckten Angaben sehr bedeutend nicht nur in Hinsicht der Arbeit Hajnóczys des Bibliothekars, sondern auch in Bezug auf die Geburt der damals entstehenden Nationalbibliothek.

Munkáskultúra — nemzeti kultúra

A „100%” ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről

Darászfészekbe nyúl — aki a 100 % történetét kutatja. Kimondva, kimondatlanul ez a felfogás terjedt el az elmúlt évtizedekben az irodalom- és sajtótörténet művelői körében. A Kun Béla-féle „vonalat” képviselte — mondták az ötvenes évek elején, amikor Kun Béla még tabu volt. Avantgardista irányt követett — állították a vulgárisan értelmezett realizmus hívei. Szektás elfogultsággal írt a húszas évek magyar irodalmáról — legyintettek az objektívizmus hirdetői. Személyeskedése odáig ment, hogy igaztalanul támadta Kassákot és konstruktivista elveket valló folyóiratát, a *Munkát* — hangoztatták mások.

S a hivatalos politika? A felszabadulást követő újjáépítés lendületében, majd a két munkáspárt egyesülése után nem lett volna taktikus a múlt testvérharcait feleleveníteni, hiszen közismert, hogy a KMP irányvonalát érvényre juttató 100% és a szociáldemokrata párt jobboldali vezetői között valóban állandóak voltak a konfliktusok.

A 100% neve, munkája — hosszú éveken át fel sem merült kulturális életünkben, vagy ha igen, abban sem volt köszönet. 1955 tavaszán például így emlékezik meg róla Horváth Márton, a kor egyik vezető kultúrpolitikusa:

„... A szigorú illegálitás körülményei között a párt figyelme nem terjedt és nem terjedhetett ki annyira a művészeti és irodalmi élet területére, ahogy ez szükséges lett volna. Ha kézbe vesszük a pártnak a húszas évek végén és a harmincas évek elején megjelent legális folyóiratait, a *Társadalmi Szemlét* s még inkább a 100%-ot, óriási különbséget tapasztalunk a magas színvonalú politikai és gazdasági elemző cikkek és az irodalmi közlemények között. A 100% irodalmi rovatában — eltekintve néhány szovjet cikktől — eluralkodott a weimari hatás, a proletkult, a formabontó anarchizmus, a hagyományokkal és a nemzeti formával szakító szektásság ...”¹

A „frontáttörés” azzal kezdődött, hogy a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1955. május 27-én megrendezte a 100% szavalókórus és a 100% folyóirat szerkesztői és terjesztői találkozóját, a lap megszüntetésének negyedszázados évfordulója alkalmából. A találkozózn Réti László, az intézet igazgatója méltatta a 100% kulturális szerepét; felszólaltak a szerkesztők: Tamás Aladár és Gergely Sándor s a volt munkatársak; egy alkalmi szavalókórus előadta az egykori 100%-kórus legsikeresebb számait.² A találkozót követően megjelent Tamás Aladár írása, amely felidézte a 100% és köre történetét. „Egy hősi

¹ Idézi RÉTI László: *100%*. = Népszabadság 1957. aug. 15; 192. sz. 8.

² L. [LUKÁCS Imre] l. i. beszámolója: *Huszonöt év után*. = Művelt Nép 1955. jún. 5.; 23. sz. 3.

kor megnyilvánulását” látta benne, amely, úgymond, „maga is hozzájárult, hogy a kor hősi legyen”.³

A 100% politikai rehabilitációját Réti Lászlónak a párt központi lapjában megjelent cikke végezte el; vitába szállt a felszabadulás előtti szocialista hagyományainkat lebecsülő nézetekkel, s kijelölte a lap azóta is érvényes helyét párttörténetünk felszabadulás előtti fejezetében.⁴ Az elvi alapvetésű értékelést jól kiegészítették Tamás Aladár további visszaemlékezései, amelyek nem sokkal ezután láttak napvilágot irodalmi lapjainkban.⁵

A 100% első tudományos igényű feldolgozását Erki Edit vállalta az MTA Irodalomtörténeti Intézete által megjelentetett *Irodalom—Szocializmus* c. sorozat első tanulmánykötetében. Nem a folyóirat egészét kívánta bemutatni, feladatának azt tekintette, hogy a „Horthy-Magyarországon kialakuló kommunista eszmeiségű irodalom fejlődési folyamatában jelölje ki a 100% által képviselt esztétikai elveknek és a 100% írógárda művészi gyakorlatának a helyét.”⁶ Ezzel a szűkítéssel azonban nem kívánta az általános összefüggések bemutatását megkerülni. Tanulmányának közel a fele foglalkozik a párt egykori kulturális politikájával, s azzal a mozgalommal, mindenekelőtt a 100% szerkesztői által vezetett szavalókórusok tevékenységével, amely egyben a folyóirat eszmei-ideológiai nevelőmunkája természetes közegének bizonyult, s magát a terjesztést is elvégezte. — Tanulmányának második részében Erki impozáns filológiai apparátussal mutatja be a 100% lapjain érvényre jutó kétféle esztétikai elképzelést a szocialista művészet útjairól. Az egyik az avantgarde formakincseit felhasználva kívánta megvalósítani ezt a művészetet, a másik puritán módon, a realizmus jelszavával, lemondva a XX. századi fejlődés formai újításairól. Erki úgy látta, hogy a „100% irodalmi alkotásaira és kritikáira nem az izmusok uralma jellemző, hanem az a törekvés, amely az izmusok leküzdése útján a realizmus felé vezet.”⁷

A tanulmány nem kerülte meg az ún. „kényes” kérdéseket sem, mindenekelőtt a szektásság megnyilvánulásait. Ám ugyanakkor kimutatta, hogy azok nem a szerkesztő, illetve szerkesztők egyéni „túlzásai”, hanem szerves következményei a KMP egykori irányvonalának. Végső soron ez az oka annak, „hogy a 100% körül dolgozó kommunisták nem az összefogást, hanem az elzárkózást hirdették, s nem keresték a szövetségest sem a polgári radikális irányzatok képviselőiben, sem a polgári demokratikus programmal szerveződő «népi» csoportokkal.”⁸

Az *Irodalom—Szocializmus* c. sorozat jelentette meg 1964-ben azt a dokumentumkötetet is, mely minden eddiginél teljesebben mutatta be a 100% munkáját.⁹ Ez a körülmény jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kötet bevezetőjében Szabolcsi Miklós, a sorozat szerkesztője felvethesse a 100% szellemi örökségének viszonyát jelenkori kultúránkhoz:

³ TAMÁS Aladár: *A 100%-ról.* = *Természet és Társadalom* 1956. 1. sz. 34–36.

⁴ L. 1. jegyz.

⁵ TAMÁS Aladár: *A 100% előtt.* = *Kortárs* 1958. 8. sz. 260–266. — Uő: *Az első szám.* = *Élet és Irodalom* 1961. aug. 19.; 33. sz. 2. — Uő: *Világirodalom a 100% folyóiratban.* = *Nagyvilág* 1961. 11. sz. 1727–1731.

⁶ ERKI Edit: *A 100%.* = *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 1962. 239–278.

⁷ I. m. 265.

⁸ I. m. 274.

⁹ TAMÁS Aladár: *A 100%. A KMP legális folyóirata 1927–1930.* (Mell. Botka Ferenc: 100% repertórium.) Bp. 1964. 519 1., 6 t.

„A magyar irodalom, — írja — a magyar kultúrpolitika vállalja a 100% hősies éveinek minden szép hagyományát, — minden jó kezdeményét, minden eredményét. Vállalja a kommunista eszmeiségért való harcot, a magyar nép sorsáért érzett felelősséget, a világ szocialista kultúrájába való bekapcsolódását, — s tanul hibáiból is. A bizalmatlanság, a túlélezés veszélyeire figyel fel: ügyel a kommunistákkal szövetséges erők körének szélesítésére, a forradalmi s a népért hű szellemi értékek gondos számbavételére.”¹⁰

E dokumentumkötet nemcsak azért jelentős, mert az irodalomtörténeti bevezetésen és a szerkesztő személyes hangvételű visszaemlékezésein kívül terjedelmes válogatást nyújtott a folyóirat közleményeiből (a közzétett anyag közel egyharmadát), hanem, mert első ízben adott képet a 100% egészéről. Ez a szempont különösen a válogatás arányaiban jutott kifejezésre. A költemények, elbeszélések, kritikák mellett a kötet nagyobbik részét a munkáskultúrára, a munkásmozgalom elvi és gyakorlati kérdéseire, a nemzetközi politika eseményeire, kommentáraitra, a Szovjetunió ismertetésére, s végül a marxizmus-leninizmus elvi, elméleti problémáira vonatkozó írások alkották. A bemutatás teljességét szolgálta a mellékletként közzétett repertórium is, amely a három évfolyam valamennyi közleményét regisztrálta.

Bár a kötet — akadémiai kiadványként — eléggé kis példányszámban jelent meg, sajtóvisszhangja mégis számottevő volt.¹¹ A 100% léte, jelentősége bevonult a szakmai közutadatba; ugyanakkor azonban nem készített további kutatásokra.¹² Űn. utóéleté sem bomlott ki a maga teljességében. 1967-ben, megindulásának negyvenedik évfordulóján csupán a *Népszabadság* adott helyet méltatásának.¹³ Két évvel később, 1969. január 30-án az Irodalmi Színpad állított össze emlékestet szépirodalmi anyagából, de ez sem maradt hosszabban műsoron.

Ne szépítsük: a 100% nem alakult át olyan termékeny, hagyományteremtő erővé, mint például testvér lapja, a romániai *Korunk*. Nemcsak azért, mert irodalmi anyaga viszonylag szegényes, hanem, mert egyéb, ideológiai és elméleti írásainak sem akadtak elemzői, s a szélesebb közvélemény egy részében pedig még mindig az egykor osztott sebek, szellemi csaták roszhírú emléke élt.

Pedig megindult egy másik folyamat is, amelyet múltunk, szocialista kultúránk objektívebb megismerésének igénye mozgatott. Legalábbis erre mutat Tamás Aladár visszaemlékezéseinek (*A 100% története*, 1974) és életrajzi regényének (*Akkoriban szüntelenül fűjt a szél*, 1976) újrakiadása, s az a széles visszhang, amelyet kulturális életünkben a lap megjelenésének ötvenedik évfordulója kiváltott.

Nemcsak a napilapok és folyóiratok közöltek megemlékezéseket, cikkeket, interjúkat a 100%-ról¹⁴; aug. 10-i adásában a tv is műsorára tűzött egy 50

¹⁰ Id. mű. 8.;

¹¹ A kötet recenziói: ILLÉS László. = *Népszabadság* 1964. máj. 23.; 119. sz. 9., ANTAL Gábor. = *Magyar Nemzet* 1964. máj. 24.; 120. sz. 11., FÖLDEÁK János. = *Népszava* 1964. máj. 24.; 120. sz. 7., LÁNYI Kamilla. = *Könyvtáros* 1964. 7. sz. 434., PÓR György. = *Tiszatáj* 1964. 10. sz. 8., AGÁRDI Ferenc. = *Társadalmi Szemle* 1964. 11. sz. 112–118., BORBÉLY Sándor. = *Alföld* 1964. 12. sz. 1137–1139., ILLÉS László. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1965. 1. sz. 118–119., CSEHI Gyula. = *Korunk* 1966. 12. sz. 1782–1788.

¹² Csupán két, kisebb terjedelmű írás jelent meg a következő évek során: GERGELY Sándor: *A 100% és a Korunk*. = G. S.: *Hallgatás közben*. Bp. 1965. 101–104., BORI Imre: *A 100%*. = B. I.: *A szecessziótól a dadáig*. Újvidék 1969. 263–264.

¹³ ERKI Edit: *A 100%*. = *Népszabadság* 1967. aug. 15.; 191. sz. 4–5.

¹⁴ BOTKA Ferenc: *Egy 50 évvel ezelőtti kommunista folyóirat*. = *Élet és Tudomány* Kalendariuma 1977. 131–138.; MARKOVITS Györgyi: *A 100%. Előzmények, perek*. = *Magyar-*

perces dokumentumfilmet, amely az ország legszélesebb nyilvánossága előtt idézte fel az egykori szerkesztővel, terjesztőkkel és a szavalókórusok részvevőivel a 100%-mozgalom történetét.

Az évfordulóra a magyar tudományosság is reagált. Az Akadémiai Kiadó újra megjelentette az 1964-ben közzétett dokumentumkötetet; az MSZMP Párttörténeti Intézete, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös rendezésében 1977. szeptember 26-án tudományos emlékülés tisztelgett a 100% immár történelmi jelentőségű munkája előtt, első ízben teremtve alkalmat arra, hogy a különböző társadalomtudományok képviselői többféle irányból közelítsék meg a folyóiratban felvetett kérdéseket.

Az emlékülés Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet igazgatója nyitotta meg, aláhúzva a teljességnek azt az igényét, amely a 100% közléspolitikájában megnyilvánult, s amely széles spektrumban vonultatta fel a munkásmozgalom és a kor aktuális kérdéseit. Méltatta azt a meg nem alkuvást, amely a marxizmus következetes alkalmazásának szándékában jutott kifejezésre, s a szerkesztésnek azt a konspirációs készségét, amely lehetővé tette a lap három évig tartó legális megjelenését. Szót ejtett az utolsó másfél évfolyam kultúrpolitikai szűkkeblűségéről is, de azt történetileg meghatározottnak ítélte.

A vitaindító előadást Illés László, az Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa tartotta. Bevezetőjében vázolta azokat a stratégiai és taktikai elgondolásokat, amelyeket a Komintern 1928-ban tartott VI., és a KMP két évvel később megrendezett II. kongresszusa fogalmazott meg, s amelyek a szocialista forradalom kivívását állították a pártmunka középpontjába. A 100% koncepcióját, irányvonalát ezek a direktívák határozták meg, bár az előadó szerint, erre a húszas évek végén még nem ért meg az idő.

Az előadás első része a 100% által megtestesített laptípus mibenlétét körvonalazta s felvázolta nemzetközi párhuzamait. A Moszkvában megjelenő *Vesztnyik Inosztrannoj Lityeraturi*, a német *Linkskurve*, az amerikai *New Masses*, a francia nyelvű *Monde*, a romániai *Korunk* és a New York-i *Új Előre* valamennyien a munkásság kulturális mozgalmának megteremtésén fáradoztak, egy sajátos forradalmi osztálykultúra birtokbavételén, amelyben sajátos fegyvert láttak az elkövetkezendő döntő küzdelemhez. Testvérlapjaihoz hasonlóan a 100% sem csupán publikációs fórumnak tekintette magát — közleményeivel tömegmozgalmat kívánt befolyásolni; kiélezte az ellentéteket az opportunistákkal működő kulturális és politikai szervezetekkel, hogy azok fényében ébresszen rá a forradalmi ideológia igazára. A lap sokszínű tematikáját felvonultatva Illés László meggyőzően bizonyította, hogy a 100% végső soron kora felsőfokú marxista oktatási intézményének a szerepét töltötte be, az illegalitás nehéz viszonyai között.

Az előadás második része a 100%-al mint „irodalmi és művészeti szemlével” foglalkozott, amely következetes marxista irányvonalával egyszerre jelentett

ország 1977. 31. sz. 27.; TAMÁS Aladár: *A 100% és a világirodalom.* = Nagyvilág 1977. 8. sz. 1219–1223.; BARLÁNÉ K. NAGY Magda: *A 100% ötven év távlatából.* = Társadalmi Szemle 1977. 7–8. sz. 137–141.; [E. FEHÉR Pál] E. F. P.: *A 100% fél évszázada. Beszélgetés Tamás Aladárral.* = Népszabadság 1977. aug. 14.; 191. sz. 9.; TAMÁS Aladár: *A 100% — fél évszázad alatt.* = Népszava 1977. aug. 14.; 191. sz. 8–9.;

A magyar progresszió dokumentuma. Közreadja: TASI József. = Kritika 1977. 9. sz. 3. [A magyar írók beadványa 1930-ból, Tamás Aladár szabadonbocsátása érdekében.];

FARKAS László: „*Hetze über die Presse.*” = Budapester Rundschau 1977. aug. 15.; 33. sz. 10.; ERKI Edit: *100%.* = Élet és Irodalom 1977. aug. 20.; 34. sz. 7.

nyitottságot és szektás bezárkózást. Nyitottsága elsősorban a progresszív (szovjet, német, észak- és latin-amerikai, valamint távolkeleti) világirodalom felé érvényesült. Ennek fordításai és kommentárjai — a maguk töredékessége ellenére — jól kirajzolták a proletárirodalom egykori esztétikai frontjait. Középpontjában a német expresszionizmusnak az az ága áll, amely eljutott a közvetlen politikai állásfoglalásig és találkozott a proletkult agitatív lírájával. Egy más irányzatban viszont az ún. új tárgyiaság jutott érvényre, amely az irodalmon kívül az építőművészetben is megnyilvánult, s az érzelmi lobogáson túllépve, a pontos részletábrázolást és a konstruktív formákat állította előtérbe.

Az előadás rámutatott, hogy ezzel egyidőben a *100%* lapjain hangot kaptak azok az ellenérzések is, amelyek elvetették az avantgarde formákat; azokban csupán a szétbomló polgári társadalom termékét látták — mint például Gergely Sándor —, s az irodalomtól, művészettől direkt politikai mondanivalót és közérthető formát követeltek. Ezzel szemben megtaláljuk a *100%* lapjain a realizmus fogalmának korszerű megközelítését is. Az avantgarde formák szocialista átfunkcionálásának programját, amely voltaképpen csak a hatvanas években nyert polgárjogot.

Illés László ezen a ponton korrigálja azokat a korábbi avantgarde-ellenes nézeteket, amelyek a szocialista művészet realizmus felé tartó fejlődésvonalának lényegét az „izmusok” „meghaladásában”, „maradványainak leküzdésében” stb. látták. A *100%* irodalmi és művészi örökségében ilyenformán felfedi azokat a hagyományokat, amelyeket napjaink szocialista esztétikájának előképei közt tarthatunk nyilván.

Az előadás a továbbiakban a *100%*-nak a korabeli magyar irodalomhoz való viszonyát taglalta. E kérdéskör alaptételeit a lap *Új valóság — régi irodalom* c. beköszöntője fogalmazta meg, amelyet többek feltételezése szerint Lukács György írt. A cikk az irodalom és a valóság kapcsolatából indul ki, és meggyőzően érvel a művészet osztálymeghatározottsága mellett. A helyes premisszákból azonban a beköszöntő, de különösen a későbbi cikkek és tanulmányok túlfeszített következtetéseket vontak le. A *100%* kritikai írásaira az átmeneti jelenségek, a vívódás, az útkeresés iránti érzéketlenség jellemző; az elemzés helyett a legtöbbször a közelharc módszerei kerülnek bennük előtérbe. Ez tapasztalható a progresszív folyóiratok: a *Nyugat*, a *Századunk*, az *Együtt*, a *Láthatár* és a *Munka*, de az egyes írók megítélésében is. Így például Móricz Zsigmond esetében, akit a lap ugyan nagy művésznek mond, de politikai megnyilatkozásait sommásan árulásnak minősíti.

A követelményeknek ez a maximális megfeszítése jut kifejezésre a proletárirónak abban az elvont eszményében is, amely a lap különféle állásfoglalásai-ból áll össze, s amely a művészetet a propaganda és agitáció szintjére emeli. Ez a felfogás érhető tetten a *100%* tradíció-értelmezésében is. A Gorkijjal, Nexövel, Jack Londonnal stb. foglalkozó írások azt hangsúlyozzák, ami ezeket az alkotókat az akkori proletárirodalom normáitól elválasztja, és nem azt, ami történelmileg összeköti. Állítását Illés Gergelyre hivatkozva támasztja alá, aki szerint a munkásság minden kultúrmegnyilvánulásában csak saját tapasztalataira támaszkodhat; a munkásság csak önmaga szabadíthatja fel magát.

E nézetek gyökerét, amelyek túlnyomórészt az utolsó másfél évfolyamban kaptak hangot, az előadó a stratégiai célkitűzés rövidre zárásában, a szövetségi politika szűkösségében látta. John Reed ismert riportkönyvének azt a

részletét idézi, amely az egykori pétervári őrt álló katona szavaival fejezi ki — szinte programként — a lap 1930. júniusi számában a közreadók felfogását: Csak két osztály létezik!... Avagy a kritika nyelvére lefordítva: nem lehet elhajolni a munkásirodalomtól (mint például a 100% szerint Kassák Lajos) úgy, hogy valaki egyben ne csapódjon a polgári irodalomhoz.

A szektásság megnyilvánulásait bírálva azonban Illés nem esik az ellenkező végletbe. Nem kívánja pl. Kassák Lajos egykori álláspontját igazolni, aki — mint ismeretes — a szocialista szellemiségű irodalmat szembeállította a „pártirodalommal”, s a művészi tevékenységet függetleníteni kívánta a politikai szférától. Az előadó szerint a szocialista irodalomról vallott mindkét koncepció korrekcióra szorult — feloldásukat, a „tertium datur”-t napjaink irodalompolitikája valósította meg: az irodalom társadalmi és osztály meghatározottsága mellett természetesen teret adva a kísérletezés szabadságának és a művészet autonómiájának.

Előadása befejezésében Illés a 100% tartalmának többrétűségére hívta fel a figyelmet. E differenciáltság még az utolsó, ún. nyíltisakos évfolyamban is fellelhető, amely pedig közismerten a radikalizálódást, a bezárkózást, a békéltető irányok elleni éles harcot jelentette. Az „álbaloldalt” támadó és a szociálfasizmus jelenségét emlegető írások ui. sajátos „ellenpontozással” jelentek meg: Molnár Erik elmélyült, objektív hangvételű cikkei társaságában; az anarchizmus, a blanquizmus, a soreli szindikalizmus, a guesdizmus, a francia februári forradalom stb. elemzése végső soron mind a tömegmozgalom fontosságát, a demokrácia lehetőségeinek a felhasználását, összegezve: a differenciált ideológiai és politikai munka alkalmazását szorgalmazták. Molnár Erik e tanulmányai, az előadó szerint, differenciált érvelésükkel ellensúlyozták a nyíltisakos politikát.

A folyóirat többrétű szemléletének szükségességét hangoztatta az első korreferátum szerzője, Lackó Miklós történész is, aki *A 100% és a kor szellemi áramlatai* címmel tartott előadást. Szerinte a 100% nem tekinthető egységes koncepciójú folyóiratnak, története két szakaszra oszlik, s a kettő közti választóvonal 1929 tavaszával húzható meg. A második, ún. nyíltisakos szakaszt, amely voltaképpen a Lukács György által megfogalmazott Blum-tézisek elvetése után készült, s a KMP új irányvonalát képviseli, történelmileg elhibázottnak tartja.

Az 1927 nyara és 1929 tavasza közötti időszakot viszont ezzel szemben kivételes jelentőségűnek látja, mert ebben az időszakban a 100% az egyetlen olyan magyar nyelvű kommunista folyóirat, amely tág teret adott az ideológiai és kulturális kérdéseknek, s Lukács Györgyön és Révai Józsefen kívül munkatársának mondhatta a párt szinte valamennyi kiemelkedő ideológusát.

Egy folyóirat, így a 100% történelmi értékét, szerepét, az határozza meg: milyen mértékben tudta kiválasztani közléspolitikájában a kor fő problémáit és hogyan fogalmazta meg azokat. A 100% első két évfolyama ezt az értékelő és orientáló feladatot, Lackó szerint, a legmagasabb szinten oldotta meg.

E két évfolyam egyik alapvető érdeme, hogy differenciált és mélyen elemző láttelepet adott a húszas évek konszolidálódó Magyarországnak hivatalos ideológiai irányzatairól, többek között a Klebelsberg Kunó által kifejtett neoneacionalizmusról. A 100% szemléli találóan mutattak rá, hogy a restauráció eszmeáramlatai akarva-akaratlan magukon viselik a forradalmak nyomát. Ha szóban és csak taktikai megfontolásokból is, de az uralkodó osztályok nem térhettek ki a forradalmak által felvetett gazdasági és szociális kérdések

elől, — azok látszatzmeggoldásával igyekeztek rendezni az állam és társadalom új kapcsolatát. Felülről, reformok segítségével, Szekfü Gyula szavaival: államforradalom útján törekedtek stabilizálni a társadalom korábbi, forradalmak előtti szerkezetét. E folyamat együtt járt a nagyburzsoázia megerősödésével, amely a hatalomban elfoglalt új helyzetében nyíltan elfordult 1848 eszméitől, s természetes lépésként egyre közelebb került az új konstellációban ugyancsak előrelépő nagybirtokossághoz, annak neobarokk feudális ideológiájához.

A korreferátum kimutatta, hogy a 100% érzékenyen reagált az oppozícióban lévő új, ideológiai irányzatokra is, mindenekelőtt a népi mozgalomra, amely mögött az ellenforradalmi rendszerből kiábrándult két réteg, illetve osztály állt: az értelmiség és a parasztság. Képletesen szólva: e szellemi mozgalomban a város kiábrándultjai nyújtottak kezét a falu kisemmizettjeinek — egy kapitalizmustól mentes Kelet-Európát hirdetve. A 100% cikkei nem egyszer mutattak rá e harmadikutas program utópisztikus jellegére, s arra, hogy a kiutat csak a munkásosztállyal karöltve, annak vezetésével lehet megtalálni.

A neoliberalizmussal és polgári radikalizmussal szemben a folyóirat kevésbé volt megértő. Különösen Jászi Oszkár bírálatában volt szélsőséges. Nagyobb erőt tulajdonított neki, mint amivel valójában rendelkezett, s nem látta: ideológiájának mily sok eleme konvergál a marxizmussal. A szociáldemokráciát a 100% 1928 közepéig nem támadta. Csupán Lasalle és Mehring munkásságával kapcsolatban hangsúlyozta a forradalmi marxizmus álláspontját.

A korreferátum következő része a magyar polgári fejlődésnek azt a történelmi problematikáját foglalta össze, amely egyben a magyar irodalom fejlődésvonalának egykori felfogását is meghatározta. Eszerint 1848 tragikus ellentmondásokkal terhes. Vezetői a nemzetivel szemben háttérbe szorították a forradalom szociális oldalát. 1867 kompromisszumával a régi értelemben vett népforradalom végleg lekerült a napirendről, még a századforduló polgári radikális mozgalmi is az osztálykompromisszum keretei közé szorultak. S 1919 után még a *Nyugat* és a *Huszdik Század* által produkált eredmények is veszendővé váltak. A kompromisszum vonala e felfogás szerint a magyar irodalomban is végigvonul Gyulai Páltól Babits Mihályon át Kassák Lajosig, háttérbe szorítva a Petöfi és Ady képviselte népforradalmat. Ezért tekinti a 100% Ady költészetének marxista interpretálását a kor és a forradalmi irodalom egyik központi kérdésének. Adyról írt cikkei ezért indítanak harcot a költő konzervatív kisajátítása ellen, s a népi mozgalom kapcsán éppen a fiatal értelmiség Ady képével kapcsolatban fejtik ki — mintegy a politika és az irodalom közti transzmisszió — a munkásosztály vezette forradalmi fejlődés egyetlen lehetséges megoldását.

Lackó szerint a 100% ideológiai arculatának kialakításában az eddigieknél sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk Lukács Györgynek. Eddig úgy tudtuk, hogy csak néhány tanulmánya jelent meg a lapban. Bertalan László szociológus és Révai Gábor fiatal filozófus kísérletet tett arra, hogy azonosítsa Lukács írásait a 100% néhány álnévvvel jegyzett tanulmányával. Lackó kutatásai alátámasztották Bertalan László és Révai Gábor feltételezéseit. Ma már egészen bizonyosnak vehető, hogy a már ismert Plehanov- és Tolsztoj-cikkek, a Kodolányi regényeiről írt kritika és az Ady kisajátítása ellen tiltakozó *Két kísértet kézfogása egy sír felett* c. vitairaton kívül kb. tíz további cikk szerzője is Lukács György. Ilyenek pl. a Németh Lajos, Schönstein Sándor, Tamás Aladár és Kelemen László neve alatt közzétett *Centrali-*

záció, decentralizáció és romantika (1. évf. 5. sz.), *Lassalle* (2. évf. 1. sz.), *A Danton-legenda* (2. évf. 2. sz.), *Molnár Ferenc* (2. évf. 4. sz.).¹⁵

A felsoroltak, és az *Új Márciusban* névtelenül megjelent további tanulmányok, cikkek kitöltik Lukács alkotó munkásságában azt az 1926 és 1930 közötti hiátust, amelyre eddig nem tudtunk magyarázatot adni, s egyben meggyőzően cáfolják azokat a nézeteket, amelyek szerint Lukácsnak a magyar kultúrához való kötöttségei esetlegesek voltak.

Előadása befejezésében Lackó rámutatott arra, hogy e tanulmányok elemzései végső soron Lukácsnak a harmincas években kifejtett realizmuselméletével is kapcsolatba hozhatók, szemléltetően bizonyítva annak ideológiai alapotását; valamint azt, hogy egyes elemei pl. a művészi tükrözésről (szemben Kassák elementáris realizmusával), vagy a regényről, mint a totalitást kifejező műfajról (szemben a vers és a novella véletlenszerű momentumaival) — már ekkor fogalmazódtak.

A 100% további tanulmányozása ilyenformán nemcsak a történésez, hanem az esztétika kutatói számára is értékes felfedezéseket tartogat.

A következő korreferátumok a 100% történetének egy-egy kisebb részkerésztét vizsgálták meg. K. Nagy Magda a folyóirat és a munkásság kulturális mozgalmak közti összefüggésekről beszélt. Felvázolta a 100% helyét a húszas évek második felének folyóiratai között, párhuzamot vonva a *Nyugat*, a *Láthatár*, a *Korunk* és a *Literatura* kultúrafelfogásával. A szellem válságát hirdetőkkel szemben a 100% a munkásság új kultúrájának a távlatait villantotta fel. E munkája egyrészt a meglévő polgári kultúra bírálatából, másrészt az új kultúra építéséből, gyakorlatából állt. Itt az előadó nemcsak a szavalókórusok ismert művészi munkájáról beszélt, hanem az ahhoz kapcsolódó politikai-ideológiai képzésről.

Maróthy János a 100% zenei vonatkozásait foglalta össze. Méltatta a húszas évek szocialista avantgarde-jának azt az igényét, hogy beépüljön a tömegmozgalomba. E törekvések célja a tömegélmény megteremtése volt, amelyen keresztül, úgymond a kapitalista társadalom fogyasztói tömege a világ irányításából részt vállaló egyének közösségévé válhat. A magyar munkás-kultúrmozgalom társadalmi mértékben kívánta felhasználni e kultúrépítő törekvéseket, amelybe nemcsak a szavalókórusokat kapcsolta be, hanem az éneket és a modern zenét is. Maróthy részletesen szólt Szabó Ferenc munkásságáról, akinek egy-egy szerzeményét a 100% is közölte (pl. Erich Mühsam *Riadó* c. versének megzenésítését), s aki mint kórusvezető mindig arra törekedett, hogy a kórusok repertoárjában a mozgalmi dalok mellett a nagyobb formák is helyet kapjanak.

Botka Ferenc a 100% és a szovjet irodalom kapcsolatát elemezte. Rámutatott arra az úttörő szerepre, amelyet a folyóirat a szovjet irodalom magyar-

¹⁵ A *Centralizáció, decentralizáció és romantika* c. tanulmány egyébként szemléltetően bizonyítja: milyen „naprakész” tájékozottsággal reagált a Külföldi Bizottság a magyarországi ideológiai élet jelenségeire. A tanulmány előzményei ui. a kurzus reprezentatív folyóiratában, a 100%-kal egy időben indult Magyar Szemleben jelentek meg. L. BERNÁT István: *Decentralizáció*. = Magyar Szemle 1927. 1. köt. 5–11., WEIS István: *Központosítás — szétpontosítás*. Uo. 1927. 1. köt. 121–128.

A 100% első két évfolyama a továbbiakban is figyelemmel kísérte a Magyar Szemle tartalmát. Erről tanúskodik a Németh Lajos nevével aláírt: Kornfeld Móric báró cikkről (1. évf. 3. sz.) c. vitairás is, amely a Magyar Szemle következő cikkeire reagál: KORNFIELD Móric: *A túlnépesedés problémái*. 1927. 1. köt. 25–32., BERNÁT István: *A túlnépesedés kérdéséhez*. 1927. 1. köt. 193–195.

országi terjesztésében játszott, s arra, hogy a szovjet írók fordításai és a róluk írt kritikák, cikkek valójában a Szovjetunió megismertetését szolgálták. Ugyanakkor azonban felhívta a figyelmet arra az esztétikai „hozadékra” is, amit a bemutatott és értelmezett művek jelentettek a hazai szocialista irodalom tartalmi és formai normáinak a kialakításában. A korábbi előadásokhoz kapcsolódva ő is aláhúzta, hogy a 100% nem tekinthető egynemű folyóiratnak, továbbá, hogy a jövőben az eddiginél nagyobb mértékben kell feltárnunk a közlemények szerzőségét, hogy ennek ismeretében jobban differenciálni tudjuk a lap írói gárdáját. Eddig csak visszaemlékezésekből tudjuk, hogy pl. a berlini emigráció — Gábor Andor, Komját Aladár — is eljuttatta írásait a bécsi szerkesztőségnek, de magukat az írásokat még nem sikerült azonosítani. Mikrofilológiai adalékként idéz Lukács György egy hozzá intézett leveléből, amelyben az közli, hogy pl. a vitaindító előadásban is idézett Móricz Zsigmond-cikket Gábor Andor írta.¹⁶

Az utolsó korreferátumot Vadas József tartotta, *A kor vizuális kérdései és a 100%* címmel. E kapcsolatáról már a folyóirat nagyvonalúan megkomponált címlapja (Molnár Farkas munkája) is beszédesen vall. A képzőművészet fogalmát a 100% korszerűen, a maga teljességében értelmezte, beleértve a képző- és iparművészet mellett az építőművészetet is. Ennek ellenére a lap közlésrendjében némi ellentmondás tapasztalható a képzőművészeti irodalom és a szorosán vett képzőművészeti anyag között. Az irodalom ugyanis túlnyomórészt mászázadi vagy legalábbis „konzervatívnak” tekinthető életművekkel foglalkozik (l. az Honoré Daumier-ről, Goya-ról, illetve Heinrich Zilleről, Käthe Kollwitzról írt méltatásokat), s viszonylag kevés a modern törekvések kommentárja, mint pl. Uitz Béla magyarázatai saját műveihez, a *Ludditákhoz*. Ennek okát Vadas abban látja, hogy az ismertetett portrék, életművek nemcsak művészi mibenlétük, hanem ideológiai tartalmuk miatt is fontosak lehetnek a lap összeállítói számára, lehetőséget adva a művészet társadalmi, illetve osztálymeghatározottságának demonstrálására.

A 100% legjelentősebb művészi hozadékának a lapban közölt műveket: metszeteket, építészeti terveket (Dési Huber István, Sugár Andor, Molnár Farkas alkotásait) tartja, amelyek az avantgardizmusból az új-realizmusba való átmenetet példázzák. S hogy ez nemcsak a közlésrend véletlene, hanem koncepció is, azt a modern művészetet ismertető kritikák is bizonyítják; így többek között Molnár Farkas cikkei, amelyek Moholy Nagy László és Kazimir Malevics művészetét elemzik. Malevics *Tárgytalan világ* c. könyvének bírálata, mint cseppben a tenger, tükrözi az előbb említett koncepciót: a konstruktivizmus által birtokba vett formakincset, Molnár szerint, az új művészetnek alkalmaznia kell a gyakorlatban, pl. az ipari formatervezésben. A konstruktiviz-

¹⁶ A levél szövege a következő:

Budapest, 1963. január 9.

Kedves Botka elvtárs!

Ami a 100%-ot általában illeti, az álnevek soha nem jelentettek ott egy szerzőt. A konspiráció érdekében ugyanazon álnevet igen különböző szerzőknél alkalmaztuk ... az én emlékezetem szerint a Móricz Zsigmond és Gergely Sándor cikkeket Gábor Andor írta, legalábbis pontosan emlékszem, hogy ő kapott megírásukra megbízást. A Kodolányi-cikket és a „Két kísértet”-cikket emlékezetem szerint én írtam. Nagyon lehetséges, hogy a Plechanov-és Tolsztoj-cikkeket szintén én írtam, de emlékezetem itt cserbenhagy.

Kommunista üdvözléssel

Lukács György.

mus másfajta, az ábrázoló-művészetben történő ideológiai felhasználásáról szól Uitz Béla is a *Ludditák*hoz fűzött megjegyzéseiben.

Előadása végén Vadas József sajnálattal konstatálja Derkovics Gyula műveinek hiányát a lapban, akinek művészete pedig a legeklektásabban példázhatta volna az avantgarde világának szocialista átfunkcionálását. E hiány magyarázatát abban látja, hogy Derkovics éppen 1927 és 1930 között volt a legszorosabb kapcsolatban a KMP-vel, s távolmaradását feltehetően az illegális szempontjai tették szükségessé.

A tudományos előadások elhangzása után a 100% egykori terjesztői, a folyóirat által szervezett szavalókórusok részvevői kaptak szót. Szinte valamennyien, így Molnár János, Práth Károly is, hiányolták, hogy a lap kulturpolitikai tevékenysége mellett egy előadás sem foglalkozott érdemben a 100% politikai és mozgalmi vonatkozásaival. Hozzászólásaik, visszaemlékezéseik ezt kívánták megvilágítani.

Számosan kifogásolták az előadások szemléletét, amelyek, úgymond, anakronisztikusan: mai politikánk szemszögéből értékelték, s gyakorlatilag a népfront eszméit kérték számon a 100% összeállítóitól. Holott a Tanácsköztársaság veresége után, az illegális pártmunkában a széles tömegekre támaszkodó szövetségi politika gondolata még fel sem merült. S nemcsak a KMP magatartása miatt, hanem azért is, mert például a szociáldemokrata párt mereven elzárkózott a kommunistákkal való együttműködés elől. Többen megemlégték, hogy a 100% és a Kassák közti konfliktus mögött egyszerűen Kassák szovjet- és kommunistaellenessége állt. Pákozdy Ferenc másrésről elmondta, hogy a proletárforradalmi stratégia keretén belül a hazai kommunisták feladatuknak tartották a munkás-paraszt szövetség ápolását is. A 100% például 1928 tavaszán elküldte tudósítóját, Gereblyés Lászlót a szegedi földmunkás kongresszusra, s Gergely Sándor megrázó riportot készített a szabolcsi szegényparasztság életéről (*Vákáncsosok földjén*). Székely Lajos számos cikket írt a hazai és nemzetközi agrárválságról, s munkaközösséget szervezett a parasztkérdés tanulmányozására, amelynek Pákozdy is tagja volt.

A felszólalók másik része: Andrásffy Gyula, Kovács István, Ambrus József a 100% terjesztésének és egykori hatásának az emlékeit elevenítették fel. Elmondták, hogy a folyóiratot nemcsak a szavalókórusokban árusították, hanem a munkásság kulturális egyesületeiben és a szakszervezetekben is. A lap ára az egykori kereseti viszonyokhoz képest elég magas volt: 80 fillér. Ezért egy-egy számot többen vásároltak meg; cikkeik közösen olvasták fel s utána megbeszélték.

Berecz Béla felhívta a figyelmet, milyen sokat jelentett a 100% legalitása. Illegális röplapot nem olvashatott volna fel nyilvánosan, a folyóirat cikkeivel viszont ezt megtehetette; holott az anyaga „illegális” értékű volt. Ambrus József emlékeztetett arra, hogy a 100%-ot a szakszervezeti könyvtárak is előfizették, sőt évfolyamaikat idővel be is köttették. Legalitásuk folytán azok még a negyvenes években is hozzáférhetőek voltak; mint ahogy a szavalókórusokban betanult versek is tovább éltek a harmincas-negyvenes évek kulturális rendezvényein.

A visszaemlékezők sorát Tamás Aladár zárta. Kijelentette, nem érzi magát hivatva arra, hogy a 100%-ot értékelje s kijelölje helyét az egykori munkásmozgalomban; nem kíván hozzászólni az elhangzott előadásokhoz sem. Csúpan konstatálja, még mindig nem indult meg a kutatómunka annak érdekében, hogy tisztán lássuk a 100%-mozgalmat. Maga a lap ugyanis csak része

volt ennek. Lényegében különbözött a többi kommunista folyóirattól, amelyeket Magyarországon állítottak össze. A 100% közleményeinek törzsanyagát a KMP Külföldi Bizottsága adta. A megjelentetés körülményeinek a megteremtése viszont a hazai szerkesztőre hárult. Ennek következtében nagy volt a hatásköre, de kötelezettsége is; úgy látta, a lap szerepét csak úgy tudja ellátni, ha mögé, háttéréül széles politikai bázist, mozgalmat szervez. A folyóirat és a mozgalom kölcsönösen hatott egymásra; erősítette, támogatta egymást.

Felhívta a figyelmet arra is, hogy nem nyertek többoldalú és teljességre törő megvilágítást a lapnak a szociáldemokráciával és a polgári radikális körökkel való kapcsolatai. Elmondta, hogy a kontaktushányért a másik oldal is felelős, hiszen, úgymond, nem volt olyan csoportosulás Magyarországon, amely leült volna a 100% összeállítóival az asztalhoz. A szociáldemokrata párt vezetői elhatárolták magukat mindennemű forradalmi megmozdulástól. Így például az Alkoholelleses Munkás Szövetség szociáldemokrata vezetői már akkor betiltották az általa szervezett szavalókórust, amikor a 100%-nak még híre-hamva sem volt. (A későbbiekben egyébként ez a csoport vált a 100%-szavalókórus magjává.) Emlékeztetett arra, hogy a folyóirat első két évfolyama nem támadta a szociáldemokrata pártot. Ennek ellenére a lap 6. számának megjelenése után eljárás indult ellene és Gereblyés László ellen, kizárási javaslattal. (Választott bírójuk, Madzsar József ekkor még megvédte őket.) Addig amíg nem alakult ki csoportszerűen a *Munka* köre, s nem tűzte ki célul, hogy a kommunista mozgalomtól elidegenítse a munkásokat, a 100% őket sem támadta. S ugyanez áll kisebb mértékben a polgári radikálisokra is. Az elvi ellentétek azonban nem zárták ki azt, hogy e csoportokon belül ne keressenek egyéni szövetségeseket. Így sikerült megnyerni például Keér Dezsőt, az Országos Ifjúsági Bizottság titkárát, majd Székely Béla gyermekszichológust, aki átjött a *Munka* köréből a 100% munkatársának.

Befejezésül Tamás Aladár ismételten aláhúzta a 100%-mozgalom történetének súlyát, fontosságát. Irodalmi mozgalomnak látszik, de a munkások ezreit tömörítette maga köré, s ez számokkal is jól illusztrálható. A húszas évek végén a szakszervezetek összlétszáma 80 ezer volt Magyarországon; ezen belül a különböző kulturális szövetségek 1927-ben 10 ezer tagot számláltak. S 1930-ra — Tamás visszaemlékezése szerint — ezek túlnyomó többsége a 100% hatása alatt állt.

* * *

Az MSZMP Párttörténeti Intézete, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett emlékülés a 100%-kutatások jelentős állomásaként értékelhető¹⁷; még akkor is, ha tematikája s az egész tanácskozás időbeosztása némi hiányérzetet keltett. Az egymásra zsúfolódó korreferátumok és hozzászólások miatt ugyanis nem alakulhatott ki a felvetett kérdésekről olyan széles körű vita, mint pl. egy évvel korábban a *Korunk* ötvenedik évfordulóján rendezett konferencián. A sok értékes gondolatot felvető előadás párhuzamosan futott egymás mellett, helyenként egymástól kissé füg-

¹⁷ A konferencia sajtóviasszhangja: KÖVES RÓZSA: 100%. = Magyar Nemzet 1977. okt. 2.; 232. sz. 11.

getlenül is, s nem adódott alkalom a nézetek ütköztetésére, pedig arra számos téma kínált lehetőséget.¹⁸

Az időhiánnyal és a tematikai arányokkal függött össze a tanácskozásnak az a vonatkozása is, amelyet az elhangzott hozzászólásokra, visszaemlékezésekre reagálva Vass Henrik „akusztikai zavar”-ként jellemzett. Az előadó megbetegedése miatt ugyanis elmaradt az emlékülés egyik nagy érdeklődéssel várt korreferátuma, amely a 100% és a korabeli munkásmozgalom viszonyát lett volna hivatva megvilágítani. A 100%-mozgalom volt részvevői így joggal hiányolhatták e kapcsolatok bemutatását, és spontán visszaemlékezéseikben igyekeztek azt pótolni.

Szabolcsi Miklós akadémikus az ülés elnöki zárszavában a fenti „akusztikai zavar” egy másik vonatkozására is kitért. Arra ugyanis, hogy számos visszaemlékező elismerte ugyan a tudományos előadások színvonalát, értékét, de nem értett egyet azok kritikai szellemével, s érvelése alátámasztásául ismételt a 100%-mozgalom történelmi szerepére hivatkozott. Kimondva-kimondatlanul szembeállítva a mozgalomtörténeti és az ideológiai megközelítés szempontjait. Szocialista hagyományaink feltárásában és értékelésében, mondta Szabolcsi, nem lehet e szempontokat szembeállítani. Napjaink tudományának kötelessége szembenézni múltunk minden jelenségével, így a 100%-mozgalom történetével is, mégha az helyenként ellentmondásos is. A folyóiratban érvényre jutó szövetségi politikát, az ideológiai harc minden egyes kérdését elmélyült elemző munkával kell megvizsgálnunk, hogy tisztán álljon előttünk a mozgalom és a magyar társadalom egészének viszonya — a maga konkrétságában és történeti meghatározottságában. Értékeléseinket, hagyományápolásunkat a vizsgálat teljességének az igényével kell elvégeznünk.

A megismerés és értékelés Szabolcsi Miklós által megfogalmazott mércéjéhez viszonyítva is meg kell állapítanunk, hogy a 100%-emlékülés előadásai sok tekintetben előrelépést jelentettek a korábbiakhoz képest.

Mindenekelőtt azzal, hogy minden eddiginél határozottabban húzták alá: a 100% azon baloldali-kommunista folyóiratok sorába tartozik, amelyeket összefoglalóan a „világnézeti szemle” kifejezéssel jellemezhetünk. Alcímeik önmeghatározásaik, mint pl. a 100%-é is, megtévesztőek, hiszen közlésrendjük meghatározó motívuma nem közvetlenül művészi vagy irodalmi, hanem ideológiai. Valamennyien a marxista gondolat propagálását tartották fő feladatuknak; az általuk közölt irodalom és művészet ebben a vonatkozásban alárendelt szerepet játszott, s csupán egyike volt azoknak a szféráknak, amelyben a marxizmus filozófiai és politikai alapkonceptiója kifejtendő. E lapok tartalma ilyenformán rendkívül sokrétű, az emberi tudás szinte valamennyi területét felöleli.

Mindez komplex megközelítést igényel, s ez az igény kifejezésre is jutott a konferencia tematikájának összeállításában, amely minden eddiginél szélesebb szemhatárral tekintette át a lap tartalmát, kísérletet téve a 100% ideológiai arculatának a felvázolására.

Ez a szándék egyben összefonódott a 100% hagyományainak, örökségének kritikai elsajátításával is, kiemelve a ma is érvényes értékeket, s elhatárolva magát mindattól, ami történelmileg túlhaladott. Különösen fontos volt e tekintetben Lackó Miklós előadása, amely a feladatot az ideológiai és politikai

¹⁸ A konferencián elhangzott előadások publikációi: VADAS József: *Egzakt forma, ideológiai tartalom*. — Élet és Irodalom 1977. okt. 1.; 40. sz. 12.

BOTKA FERENC: *A 100% és a szovjet irodalom*. — Napjaink 1977. 11. sz. 6–7.

szférában végezte el, de Illés László vitaindítója is, amely figyelmét elsősorban a művészi és irodalmi jelenségekre összpontosította. Ki kell emelni mind az ő, mind pedig Maróthy János és Vadas József előadásaiban azt a törekvést, hogy rehabilitálják a lap első két évfolyamában érvényre jutó korszerű művészetfelfogást, amely voltaképpen mai szocialista művészetünk egyik korai előképeinek tekinthető.

A 100%-emlékülés mérlege azonban nemcsak a közvetlen eredmények felsorolásával vonható meg. A tanácskozás egyik legfontosabb hozadéka, hogy ráirányította a figyelmet a laptörténet eddig még feltáratlan kérdéseire.

A hiányok, a tennivalók között ismételten a komplexitásra kell visszatérnünk. A konferencia egyes részeredményei ellenére ugyanis a 100% általános megközelítése még mindig erősen művészet-centrikus volt. Csak jelzészerű utalások hívták fel pl. a figyelmet Molnár Erik gondolatgazdag tanulmányaira, amelyek véleményünk szerint, nemcsak szerzőjük ideológiai fejlődésének kiemelkedő állomásai, hanem a hazai marxista gondolkodás történetének is alapfontosságú dokumentumai. De rajta kívül sorolhatnánk tovább a lap ideológiai tartalmának olyan részleteit: filozófiai, pedagógiai, pszichológiai, gazdaságtani stb. tárgyú cikkeket, tanulmányokat — köztük Agárdi Ferenc, Sándor Pál, Schönmann László, Schönstein Sándor, Székely Lajos és mások írásait —, amelyek változó színvonalúak ugyan, de nélkülözhetetlenek a 100%, a korszak megismeréséhez, megítéléséhez.

A tárgyszerű és sokoldalú tudományos megközelítés további előfeltétele, hogy a 100% által megtestesített laptípus mibenlétét is tovább árnyaljuk. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy besoroljuk a „világnézeti szemlék” kategóriájába. A többi folyóirattal, így pl. a *Korunkkal* való azonosságai mellett az eddiginél nagyobb figyelemmel kell lennünk egyedi, megkülönböztető sajátosságaira is. Ezek részben a megjelenés külső (pl. cenzúrális) körülményeitől függttek, de még inkább a közreadó személyétől, illetve testületétől. A *Korunk* — mint ismeretes — elsősorban egyéni vállalkozás volt, amely történetének egy jelentős szakaszában bírta ugyan a kommunista párt támogatását, de eléggé közvetett módon; alapjában véve az értelmiséghez szólt, túlnyomórészt a tudomány és a világnézet közegeiben jelenítve meg a kor fő kérdéseit. A 100% ezzel szemben nem tekinthető egyéni vállalkozásnak, közvetlen és direkt kapcsolatait voltak a pártvezetéssel. Profilja ugyan szintén ideológiai, de ennek ellenére nem csak és nem is elsősorban az értelmiséghez szólt, hanem a munkásmozgalom szélesebb rétegeihez. S mint ahogy a kortársak visszaemlékezéseiből kiderült, ellátta a sokat emlegetett „kollektív szervezés” feladatát is. (Ilyen szempontból közeli párhuzamának tekinthető a csehszlovákiai *Az Út* (1931–1937), illetve a Jugoszláviában megjelent *Híd* (1934–1941), bár mindkettőjük arculata számos eltérést is tartalmaz a 100%-hoz képest.)

A közvetlen pártirányítás, s ezzel összefüggésben a lap korabeli mozgalmi szerepe rendkívül bonyolult és szerteágazó kérdéseket vet fel. Egyrészt egészen tág összefüggésekben felveti a párt egykori stratégiai és taktikai irányvonalának a kérdéskörét, amelyben — mint az emlékülés vitaindítója hangsúlyozta — a Komintern VI., és a KMP II. kongresszusa változást idézett elő. Felveti továbbá azt — a 100% történetével már szorosabban összefüggő — problémát: hogyan, milyen módon hatott mindez a 100% profiljának a kialakulására, hogyan, milyen szinten fogalmazta meg az válaszait — az adott irányvonal (irányvonalak) keretén belül — a kor fő kérdéseire. S végül: ezzel

szoros összefüggésben: hogyan, milyen módon hatott e tartalom olvasóira, illetve a korabeli munkásmozgalomra, másképpen fogalmazva: milyen hatásokkal végezte el kitűzött társadalmi feladatát.

Mindhárom kérdés alapvető jelentőségű, de folyóirattörténetről lévén szó, úgy érezzük, a további kutatásoknak elsősorban a lap tartalmi feltárásán kell fáradozniuk. Fontos ugyanis a 100% szellemi arculatát kialakító pártirányvonal ismerete, de ebben a vonatkozásban az csak premisszaként jöhet számításba. Ugyanígy lényeges momentum annak a megítélése, hogyan hatott a lap a korabeli kulturális mozgalomra. Ennek feldolgozása azonban elsősorban párttörténeti feladat. A középpontba állított tartalmi feldolgozáson viszont ugyanúgy „műcentrikusan” kell eljárunk, mint az egyes művészi alkotások elemzésénél. Nemcsak azért, mert a folyóiratszerkesztés, bizonyos értelemben, szintén alkotás, hanem azért is, mert a folyóirat tartalmának egy része, az időtálló mag, ugyanúgy tovább él, nemzedékről-nemzedékre hatva, mint a művészi vagy szépirodalmi alkotások.

A 100% eddigi kutatóinak többsége, de különösen Tamás Aladár a 100% pártirányítását úgy jelenítette meg, mintha az valamilyen abszolút egynemű, szinte uniformizáló, az egyéniséget teljesen elfedő folyamat lett volna. A jövőben el kell kerülnünk e személytelen szemléletet. A párt politikáját mindig személyek valósították meg — a 100%-ban is ez történt. Az a feladat tehát, hogy megvizsgáljuk: a párt adott irányvonalán belül hogyan, milyen módon, kinek az írásaiiban, milyen megfogalmazásban, milyen hangsúlyeltolódással vagy megközelítésbeli különbséggel nyertek megvilágítást a lapban a korabeli politika s az ideológia egyes részletkérdései.

E differenciált szemléletmód alkalmazásának egyik legfőbb akadály, hogy a 100% álneves közleményeinek feloldására még nem történtek átfogó kísérletek. Pedig ez a munka — bármennyire nehéz is, hiszen csak mikrofilológiai módszerrel végezhető el — elkerülhetetlen. Hogy a lap álnevek által egybe mosott jellegének feloldása milyen lehetőségeket rejt magában, azt a Lukács György által írt cikkek kiemelése is szemléltetően bizonyítja. S a sort itt is folytathatnánk Bolgár Elekkel, Kun Bélával, Lándor Bélával, Rácz Bélával, Révai Józseffel, s az írókkal: Balázs Bélával, Gábor Andorral, Komját Aladárval, Lengyel Józseffel és másokkal. E filológiai aprómunka, amelyhez a kortársak — mindenekelőtt az egykori szerkesztő — nagyon sok segítséget adhatnak, lehet, hogy helyenként kényes, hiszen a szektás és téves cikkeket is megírta valaki; ám nélküle nem rajzolható meg a 100% hiteles története, de a húszas évek magyar marxista gondolkodása sem.

S ebben a kíváncsiságban, higyjük el, nem az utókor „kíváncsisága” vagy „szenzációéhsége” bujkál, hanem az a törekvés hogy a 100% három évfolyamát a maga sokszínűségében tudjuk felidézni, érzékelve a különböző nézetek egymásnak feszülését és harcát, hogy meg tudjuk különböztetni a személyes indulatokat az elvi állásfoglalásoktól, s hogy az utóbbiak között differenciáltan láthassuk: mi az átlagos vagy kiemelkedő, s hogy végül ennek birtokában vállalni és propagálni tudjuk mindazt, ami időtálló, ami napjainkig ható hagyomány.

A *Mi a teendő* c. klasszikus művében Lenin hosszan foglalkozik a munkás-sajtó és a szocialista eszmék propagálásának kérdéseivel. Meggyőzően fejti ki, hogy a szocializmus nem lehet *csak* a munkásosztály ügye. A szocialista tudatnak a társadalom *valamennyi* osztályának, rétegének az ismeretére kell támaszkodnia; a munkásosztálynak rendszeres kapcsolatot kell teremtenie a

társadalom egészével, „el kell mennie a lakosság valamennyi osztályához”,¹⁹ „élen kell járnia minden általános demokratikus kérdés feltevésében, kiélezésében és megoldásában.”²⁰ Lenin a munkássajtóban látja e feladat megoldásának egyik legfőbb lehetőségét. Hiszen a sajtó eljuthat minden réteghez; segítségével a mozgalom lehetőséget kap arra, hogy a marxizmus eszméit kora konkrét viszonyaira alkalmazza, s ezáltal a gyakorlati politika közegében bizonyítsa fölényét, demokratizmusát a többi politikai párttal, irányzattal szemben.

Amikor a 100% történelmi teljesítményét mérlegre tesszük, Lenin e ma is érvényes koncepciójához viszonyítunk.

Mint bevezetőnkben jeleztük, a 100%-kutatások korábbi szakaszában a folyóirat történetét barát és ellenség eléggé szélsőségesen ítélte meg. Az elhangzott vélemények — ki-ki a maga partikuláris igazát védve — eléggé sarkítottan nyertek megfogalmazást. A folyóirat megjelenésének ötvenedik évfordulója meghozta azt a távlatot, amelyből objektíven, a maga sokoldalú viszonylataiban szemlélhetjük a 100% három évfolyamát. Rajtunk áll, milyen mélységig tudunk behatolni ebbe az örökségbe, milyen módon sajátítjuk el értékeit. Nem elég csak a „nemeket” kimondani, meg kell fogalmazni az „igeneiket” is; felfedve ebben a relációban is mindazt, ami továbbvisz, ami összeköt.

Hogy az egykori munkáskultúra maradandó hagyományai is teljes értékűen integrálódjanak, új, a lenini normák alapján épülő nemzeti kultúránkba.

FERENC BOTKA

Culture ouvrière — culture nationale. Sur la session scientifique commémorative à l'occasion du cinquantième anniversaire de la revue 100%

„Revue de littérature et d'art” — c'était le sous-titre précautionneux de la revue à Budapest de 1927 à 1930, qui était en vérité le forum idéologique du Parti Communiste de Hongrie contraint à mener alors une vie souterraine. C'est à ce fait que son titre étrange — 100% — faisait allusion, en indiquant que les articles de la revue représentent un marxisme de cent pour cent, vis-à-vis des autres tendances de la pensée socialiste.

L'élaboration de cette revue qui passe aujourd'hui pour une rareté bibliographique, a commencé déjà plus tôt. En 1964, la Maison d'Édition de l'Académie a publié, dans un volume de documents, les mémoires du rédacteur Aladár Tamás et un choix des communications les plus caractéristiques de la revue.

En septembre 1977, pour l'anniversaire de la parution du premier numéro de la revue, une session scientifique a été organisée par l'Institut d'Études Littéraires de l'Académie des Sciences de la Hongrie, par l'Institut d'Histoire du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois et par le Musée Littéraire Petőfi.

C'est à la base du matériel de cette conférence que l'étude cherche à récapituler les problèmes et les tâches des recherches se rapportant à la revue 100%.

La conférence a désigné la place de 100% dans la littérature périodique hongroise de gauche, et elle a indiqué ses parallèles internationaux (*Die Linkskurve, New Masses, Monde*). Les participants étaient d'accord à constater que les volumes de 100% ne sont pas d'une conception identique. D'après leur opinion, les deux premiers volumes sont plus précieux, parce qu'ils ont donné un tableau objectif et multilatéral sur les mouvements spirituels de l'époque et qu'ils ont interprété l'art socialiste dans une conception large et moderne, en utilisant l'apport précieux de l'avant-garde.

¹⁹ V. I. LENIN: *Mi a teendő?* Bp. 1968. 120.

²⁰ Uo. 122.

D'après l'auteur de l'étude, les recherches se rapportant à la revue 100% étaient jusqu'à présent concentrées à la littérature et à l'art, et elles n'accordaient pas l'attention convenable à l'analyse des rapports idéologiques de la revue. La tâche ultérieure de l'historique de la presse consiste à résoudre les pseudonymes de la revue, et à faire voir d'une manière nuancée les intentions qui ont pris la parole dans ses colonnes.

D'après lui, les traditions socialistes ne peuvent s'amalgamer avec la culture nouvelle hongroise qu'après avoir subi une sélection: nous devons séparer les valeurs véritables — p. ex. les écrits de György Lukács — des conceptions que le temps a surpassées.

KÖZLEMÉNYEK

Origo Typographiae Ottomanicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zweck dieser Arbeit ist der Abdruck zweier zeitgenössischer Dokumente zur Geschichte der ersten modernen türkischen Buchdruckerei, genauer auch zur Geschichte von deren Gründer, Ibrahim Effendi (1674—1745), Müteferrika (=Dolmetscher, Beamter) am türkischen Hof.¹

Obwohl es in Westeuropa zu seiner Zeit durchaus ein Interesse an der Orientalistik gab und man speziell begierig war das Rätselhafte an der kürzlich zurückgedrängten Großmacht Türkei zu ergründen, und obwohl sicherlich mehrere Berichte (west)europäischer Gesandtschaften, bzw. Reisender in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts verfertigt wurden, sind außer den hier vorgelegten beiden Dokumenten bisher keine umfangreicheren zeitgenössischen Dokumentationen zum Thema bekanntgeworden.²

Der erste Text (I.) ist abgedruckt vom Freiherrn Joseph von Petrasch, Vorsteher der „Gesellschaft der unbekanntenen Gelehrten“ zu Olmütz³, in deren Organ, den *Moralischen Auszügen Alt- und neuer Gelehrten Sachen* (Olmütz, Jg. 1747 Bd. I. 437—51) unter der Rubrik „Gelehrte Nachrichten“. Wie aus seinem Vorwort ersichtlich, richtete er eine Anfrage bezüglich den Stand der türkischen Buchdruckerei an den in Konstantinopel weilenden Reisenden Ciaratesi. Da dieser bei Ankunft des Briefes aber nicht mehr

¹ In den letzten Jahren machte die Erforschung der Geschichte des türkischen Buchdrucks große Fortschritte. In Bezug auf Ibrahim Effendi Müteferrika, der zwischen den Jahren 1727 und 1743 siebzehn Druckwerke produzierte, sind vor allem die Werke Zeltjakovs (1972) und Rafikovs (1973) von Bedeutung. Beide fassen i. W. auf einem türkisch verfassten Aufsatz von N. Berkes aus dem Jahre 1962 über das um 1711 geschriebene „Risāle-i Islāmiyye“, einer religionsphilosophischer Autobiographie Müteferrikas (auf Deutsch „Islam-Brief“, Manuscript in der Istanbuler Esat-efendi kütüphanesi Nr. 1187). Durch diese neuen Forschungen klärte sich der geistesgeschichtliche Hintergrund seines Wirkens erheblich. Die ersten zeitgenössischen Dokumente zu den Anfängen dieser türkischen Buchdruckerei (die aber die Existenz Müteferrikas und seiner Druckerei eben nur erwähnen) wurden von dem Herausgeber K. Thaly (Budapest, 1909), bzw. dem Turkologen I. Karácson (Budapest, 1911) publiziert, als infolge der Überführung der sterbliche Überreste Rákóczis und seiner Getreuer aus der Türkei nach Ungarn das Interesse an den türkisch-ungarischen Kulturbeziehungen anwuchs. Im 19. Jahrhundert sind nur sehr wenige diesbezügliche Forschungen angestellt worden; wogegen im 18. Jahrhundert das Interesse an der türkischen Buchdruckerei größer gewesen zu sein scheint. César de Saussure, Hofadeler des Fürsten Ferenc Rákóczi II. in Tekirdag, bemerkte ausdrücklich in seinem Brief v. 21. 2. 1732, daß über die in Konstantinopel errichtete Buchdruckerei in der ganzen christlichen Welt viel gesprochen und geschrieben wurde (Publ. v. K. Thaly, op. cit. 192—95).

² Das ausführliche Werk TODERINIS *Letteratura turchesca* erschien bekanntlich erst im Jahre 1787.

³ Ausführlich beschrieben von E. WONDRAK: in: *Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropa*, Köln/Wien 1972.

in der Stadt war beantwortete der damalige österreichischer Gesandte Penckler die Anfrage. Die Sendung Pencklers muß aus zwei Teilen bestanden haben, die aber im gedruckten deutschen Text der *Monathlichen Auszügen* zu einer Einheit zusammengefasst sind. Beweis dafür ist das lateinische Original des zweiten Teils des Berichtes von Penckler *Origo Typographiae Ottomannicae* (II.), das im Haus- Hof- und Staatsarchiv zu Wien zu finden mir gelang.⁴ Dieses lateinische Manuscript ist dann (wahrscheinlich von Petrasch) ins Deutsche übersetzt worden und geht, wie aus dem Vorwort der „Gelehrten Nachrichten“ ersichtlich seinerseits auf ein türkisches Original zurück. Dieser türkische Archetyp und der Brief des Gesandten sind nicht erhalten, da das Schloß Petraschs mit-samt der Bibliothek abbrannte.⁵

Im Text (I.) steht bis S. 438 eine Mitteilung von Petrasch. Dem folgt der Brief des Gesandten⁶ bis S. 440 Absatz. Hier beginnt, ohne besondere Kennzeichnung das lateinische Manuscript. Petrasch schlägt im Druck den ersten Teil des Manuscriptes bis „. . . annexa est.“ dem Brief des Gesandten zu, und setzt dann das Übrige davon unter der Überschrift „Verzeichnuß Deren allbereits in Türkischer Sprache gedruckten Bücher“ ab.

Der Textvergleich des deutschen und des lateinischen Dokumentes zeigt, daß sie teilweise voneinander abweichen, und daß der lateinische dem türkischen Archetyp näher gestanden haben muß als der deutsche.

Die lateinische Übersetzung aus dem Türkischen dürfte wörtlich sein. So übernimmt der Übersetzer, der höchstwahrscheinlich ein Italiener war⁷, alle possessiven Konstruktionen des türkischen Textes, die sich auf die Person des Buchdruckers beziehen, vgl. etwa a.) „Haec est origo Typographiae Ottomannicae de verbo ad verbum in praefatione nostri libelli primo impressi“; oder b.) „quod diarium a nobis in idioma Turcicum translatum et amplificatum est“ usw. Er übernimmt und übersetzt solche Ausdrücke, wie „Dictionarium hoc in codice uno continet duos tomos“, die für den europäischen Leser wenig Sinn ergaben. (Dem damaligen türkischen Brauch gemäß wurden die Bände noch gesondert in ein Einbund, in den „codex“ gehüllt.)

Auch die deutsche Übersetzung ist auf weite Strecken eine wörtliche Übernahme der lateinischen Vorlage, doch schob der Übersetzer oft erklärende Sätze oder ergänzende Würdigungen der Druckwerke willkürlich ein. Auf der anderen Seite ließ er die obenerwähnten possessiven Konstruktionen entweder gänzlich weg [Beisp. a.)], oder übersetzte sie passivisch in dritter Person [Beisp. b.)] „. . . [das Wörterbuch ist] in das Türkische übersetzt) [. . .] worden.“; ihm unverständliche Stellen, wie mit dem codex-Einbund kürzte er einfach auf „Dieses Buch bestehet aus zwey Banden“ ab.

Ein inhaltlicher Vergleich der beiden Dokumente legt die Vermutung nahe, daß der Verfasser der Grundfassung des türkischen Archetyps sehr wohl Ibrahim Effendi selbst gewesen sein könnte.⁸ Dies wird in erster Linie durch die Ich-Form der „Origo. . .“ gestützt, die gelegentlich mit einem Hinweis auf seine Tätigkeit als Angestellter des türkischen Hofes gekoppelt ist. Zitat b.) geht folgendermaßen weiter: „. . . relationibus de

⁴ *Turcica II.* Jg. 1747 fasc. 3 fol. 263–66.

⁵ FREUDE, F.: *Die Schaubühne des Freiherrn von Petrasch*, Brünn, 1916.

⁶ Daß die „Origo Typographiae Ottomannicae“ nicht von Penckler selbst geschrieben wurde, zeigt ein Schriftvergleich mit den übrigen Gesandtschaftsberichten des Jahres 1747.

⁷ Bei der Besprechung des 2., 4., und 6. Buches schrieb er lat. 'folia' nach italienischer Rechtschreibung 'foglia'.

⁸ An der Kopfleiste des Manuscriptes „Origo Typographiae Ottomannicae“ hat jemand in sehr schwer lesbarer Schrift eine Anmerkung gemacht, die vermutlich so zu lesen ist: „Hier folgt die Specification deren zu Constantinople gedruckten Büchern, solche der Author selbst von sich gegeben“.

die in diem ad praefulgidam portam latis." Jemand, der das Diarium⁹ „in das Türkische übersetzt auch mit der Tag vor Tag eingelauffenen Nachricht von diesen Sachen [afghanisch-persischer Krieg um 1720] an dem Türkischen Hof vermehret" hat, der mußte ein Vertrauter des Hofes, ein Mütferrika sein. Zweitens finden sich bei der Besprechung der einzelnen Druckwerke oft wertende Bemerkungen, vor allem dort, wo er das betreffende Werk selber zusammengestellt, oder ergänzt hat.¹⁰ Es lassen sich auch Hinweise auf seine Buchhändlerstätigkeit finden.¹¹

Der Annahme der Autorenschaft Ibrahim Mütferrikas steht jedoch eine Schwierigkeit im Wege, insofern Widersprüche bezüglich der angegebenen Jahreszahlen auftauchen. Bei der Beschreibung des 12. Druckwerkes (*Takvimüttevarih*; ersch. 1734) wird angegeben, daß darin die Geschichte der Welt vom Anfang an bis zum gegenwärtigen Jahr 1146 nach dem Hidschra abgehandelt sei, d. h. bis zum Jahre 1733 unserer Zeitrechnung. Das vierzehnte Buch (*Tarihi Rašid*) erschien im Jahre 1740. Sein Verfasser, Raschid Effendi, Richter in Konstantinopel soll dort — so wird uns im Manuscript berichtet — vor zwei Monaten gestorben sein: „Author hujus est quidam *Rašid Effendi*, quondam iudex Constantinopolitanus duos abhinc menses hic extinctus." Zwischen den beiden „Jetzt-Zeiten" liegen immerhin 7 Jahre.

Dieser Widerspruch kann meiner Ansicht nach dahingehend aufgelöst werden, daß man zwei verschiedene Quellen schon für das türkische Original annimmt. Demnach würde die Grundlage dieses Originals ein sachkundiger, weitläufig beschreibender und kommentierender Bericht Mütferrikas aus dem Jahre 1733 bilden, in dem er auch über das damals noch nicht erschienene 13. Werk (ersch. 1735) — wenngleich etwas ungenauer — Auskunft gibt. Danach folgte eine Pause (v. J. 1735—1740) in seiner Druckertätigkeit, da er verschiedene diplomatische Missionen ausführen mußte. Die Liste dürfte dann zwischen 1743 (Erscheinen des letzten Druckwerkes) und 1745 (Ableben Ibrahims) von einem Unbekannten, der nicht viel davon wußte, ergänzt worden sein. Dies legt vielleicht der Umstand nahe, daß einerseits die Beschreibung der letzten vier Bücher, die zwischen den Jahren 1740 und 1742 (bzw. Jahreswende 1743 nach dem Hidschra) erschienen sind, viel oberflächlicher und ungenauer ist, andererseits die beiden im Jahre 1741 erschienenen Bücher *Tarihi Çelebizade* (Abschluß der Geschichtsserie) und *Ahvālī gazavat der diyari Bosna* (Geschichte der Kriegshandlungen in Bosnien in den Jahren 1736—39) nicht erwähnt werden, und das zweibändige *Kitabi lisanül Acem* (ersch. 1742/43) ein persisches Sprach- und Wörterbuch, als zwei verschiedene Grammatiken, bzw. Wörterbücher behandelt wird.¹²

Dieser zweite Teil des türkischen Originals musste deswegen vor 1745 verfasst sein, weil er kein Nachricht vom Tode Ibrahims beinhaltet. Auch der Übersetzer ins Lateinische wußte nichts davon, selbst Penckler weiß offensichtlich nichts darüber zu berichten, da in den „Gelehrten Nachrichten" S. 411. Absatz, Petrasch noch darüber rätselt, ob die Buchdruckerei wohl auch „nach dem Todt des Ibrahim Effendi verbleiben werde" — zwei Jahre nach dessen Ableben.

⁹ Des Jesuitenpaters Krusiński

¹⁰ So schreibt er beispielsweise über das Buch „*Tarihi Hindi garbielmüsemma*" (Die Geschichte Westindiens): „Liber iste continet res aliquas geographicas secundum veteres, non bene perceptas".

¹¹ Die Art der Angabe von Preisen verrät den Buchhändlerstandpunkt. Anstatt wie üblich, den Verkaufspreis im Verhältnis kleiner-größer (3—4 Piaster) anzugeben, gibt er meistens die größere Summe zuerst an: wenn es sein muß, ist im Interesse des Geschäfts das Buch auch für weniger zu haben.

¹² „Decimum quintum opus est liber *Lisan ul arab dictus*" und: „Decimum sextum opus est liber *Frenki su ürij nuncupatus*, magnum quoddam ac antiquissimum linguae Persicae dictionarium in folio".

I.

Gelehrte Nachrichten

[S. 437] Am Anfang des verflorbenen 1746ten Jahres ist/ wie bekannt/ die Brieff=Post nach *Constantinopel*/ und in die Morgenlanden also eingerichtet worden/ daß den ersten Post=Tag jeden Monaths selbte zu *Wienn* allzeit abgeheth. Dieses gabe dem jetzigen Herrn Vorsteher der Gesellschaft deren Gelehrten zu *Ollmütz* Gelegenheit an die Hand an einen Florentinischen Edelmann Nahmens *Ciaratesi*/ so ein grosser Reiser ist/ und vielen Umgang mit denen Gelehrten aller Orten hat/ zu schreiben/ auf daß selbiger ihme einen vollständigen Bericht über die zu *Constantinopel* auffgerichtete Buchdruckerey/ ihren wirklichen Stand/ mit einer Verzeichnuß deren allda aufgelegten Büchern/ zusenden sollte; doch weilen ermeldeter Herr *Ciaratesi* nicht mehr anwesend wäre/ das Schreiben aber in die Hände deß Herrn von *Pencklern* Kayserlichen allda befindlichen Gesandten gekommen ist/ hat dieser alsobald umb dem Begehren deß gelehrten Herrn Vorstehers/ dessen guter Freund er ohnehin ist/ ein Genügen/ der rühmlichen Gesellschaft aber alle mögliche Beförderung zu leisten/ folgende Türkische Nachricht/ nebst der Lateinischen Übersetzung und Verzeichnuß deren Büchern übersendet.

[S. 438] Ursprung der zu Constantinopel errichteten Türkischen Buchdruckerey.

Es wird erzehlet aus ein und anderen Türkischen Schrifften/ daß schon zu Zeiten *Sultan Mahomets* des Vierten/ welcher von Anno 1648. bis 1687. regieret/ die Buchdruckerey zu *Constantinopel* [!] in Stande zu bringen versuchet worden/ dieses aber von darumben damahls unterblieben/ weilen die Türkische Schrift=Gelehrte darwider eingewendet/ nicht daß das Gesetz [!] solches untersage/ sondern/ da die gedruckte Bücher viel wohlfeilern Preyses als die geschriebene kämen/ würden diese letztere keinen Abgang haben/ folglich müsten [!] alle Schreiber (deren in der Türckey viele tausend seynd/ und sich davon ernähren) an den Bettelstab gerathen.

Anno Hegirae 1138 (das ist/ nach der Türkischen Jahr=Rechnung/ welche sie von der Flucht *Mahomets* von *Mecca* nach *Medina* zu rechnen anfangen) oder unserer Rechnung ohngefehr um das Jahr 1725. unter Regierung deß vorigen *Sultans Achmet* deß dritten/ und deß damahligen Groß=Vizirs *Ibrahim Bassa* aber hat solches ein so genannter *Ibrahim Effendi* mit Beyhülffe/ deß Gelehrten *Said Effendi*/ und eines Teütschen Judens von Prag/ Nahmens *Chacham Jonas*/ auf eine kluge und sehr geschickte Art endlich ins Werck zu setzen gewust [!].

Dieser *Ibrahim Effendi* ist von Geburth ein *Hungar* aus *Ofen* von Christlichen Eltern/ er [S. 439] wurde als ein junger Knab/ der nebst der Hungarischen auch schon in etwas die Lateinische Sprache erlehret hatte/ gefangen/ nacher [!] *Constantinopel* gebracht/ und von seinem Herrn in eine Türkische hohe Schule gethan/ worinnen er durch mehr dann zwölf Jahre die Morgenländische Gelehrsamkeit und Wissenschaften mit vielem Ruhm erlehret/ und zurück geleget/ sodann aber durch seine wohl eingerichtete schriftliche Nachrichten/ die er aus dem Lateinischen in das Türkische übersetzt/ sich bey denen damahligen hohen Bedienten der Pforte/ in ein solches Ansehen nach und nach gebracht/ daß auch oben erwehnter Groß=Vizir sich seiner schier in allen Gelegenheiten/ auch deme/ was ihme von denen Europäischen Wissenschaften und Grund=Regeln derselben Höffen unbekannt ware/ bedienet/ ihn zu einen seiner *Muteferikas* oder *Cañer*¹³=Edelleuten erhoben/ auch öfters nachdrücklich beschencket/ da nun solcher sahe/ daß er in der Gnade deß Groß=Vizirs von Zeit zu Zeit fester stunde/ so ware er auf Mittel bedacht/ durch dieses Bedienten Macht/ Ansehen/ und grosses Vertrauen/ so der Sultan selbst in solchen setzte/ die in vorigen zeiten [!] versuchte/ aber nicht zu Stand gebrachte Buchdruckerey zu *Constantinopel* anjetzo anzurichten/ und einzuführen/ wessentwegen er mit dem Gelehrten und schon erwehnten *Said Effendi*/ (welcher ein Sohn deß berühmten *Igirmi Sekis Celebi Mehmed Effendi*) ein Mann von hohem Geist/ seiner vielen Gesandschafften wege[n] nacher Pohlen/ Rußland/ Schweden/ und Franckreich bekannt/ mithin in denen Europäischen Wis[S. 440] senschafften/ und Staats=Regeln kundig. Er ware damahlen mit ihme in Gesellschaft/ ohnerachtet man jetzo nicht mehr höret/ daß er sich in diese Sache mische/ auch dermahlen die zweyte Staats=Bedienten=Stelle/ nemlich *Biha jabeg*/ oder Statthalter deß jetzigen Groß=Vizirs *Mahomet Bassa* bekleydet) [!] und dem gemeldten Juden *Chacham Jonas*/ der die Buchdrucker=Kunst verstanden/ nunmehr aber todt ist/ und an dessen Stelle man einige hiezu abgerichtete Türcken/ auch abgefallene Christen gebrauchet/ öfters zu Rath gienge/ durch

¹³ Cam[m]er

dessen Beyhülffe dann/ als durch den anderten mit angeben deren Erfordernussen alles benöthigte nach und nach angeschaffet wurde.

Er legte demnach zu erst ein wohl zusammen gesetztes kleines Buch auf/ worinnen er den grossen Nutzen und Vortheil/ so durch den Druck deren Büchern/ in einem so grossen Bezirck/ wie das Türkische Reich ist/ dem gemeinen Wesen zuwachsen [!] würde/ mit bescheidenen/ klaren/ zierlichen/ und überzeugenden Beweißthümern erläuterte/ und darthate/ welches dem Groß=Vizir/ deme er solches übergeben/ kann wohl seyn/ gar eine Zuschrift beygedrucket/ so wohl gefallen/ daß er nach Überlesung desselben/ die Einführung der Buchdruckerey zu unterstützen sich entschlossen/ und solches kleine Buch dem *Sultan Achmet* selbst überbracht hat/ der es ebenfalls durchlesen/ nachhero aber an dem obersten Priester/ oder obersten Richter/ und Gesetzgeber insgemein *Muffti* genannt/ umb dessen Gutachten darüber [S. 441] zu vernehmen/ geschicket; dieser/ nachdeme er es gleichfalls gelesen/ fassete einen Schluß/ oder Ausspruch/ *Feifa* genannt ab/ krafft dessen er nicht nur den Nutzen der Buchdruckerey bejahete/ und vorerwehntes kleine Buch gut hiesse/ welches er durch etliche zierliche zum Lob deß Verfassers und Vortheil dessen Buchdruckerey eingerichtete/ und einnehmende Redens=Arten vorstellte/ sondern auch solches mit eigener Hand unterschriebe; Hierauf wurde es sechzehn [!] von denen Vornehmsten ihrer Kirchen Vorstehern vor gut zu befinden/ und zu unterschreiben zugeschicket/ die dann ebenfalls nach dem Sinn und Meynung des *Mufftis* oder ihres Obersten Priesters mit weiterer Lobs=Erhebung deß daraus entspringenden Nutzens/ und derer dabey erworbenen Verdienste des Erfinders dieses vollzogen.

Weilen nun also durch den allgemeinen Beyfall deren Grossen die Buchdruckerey zu *Constantinopel* einzuführen/ beschlossen/ und vor gut befunden wurde/ so ward solche durch einen Befehl deß Sultans oder Freyheits=Brief/ welches man *Hati Serif* nennet/ bekräftiget/ und mit dessen selbst eigener Hand=Unterschrift bestätigtet.

Dieses ist also der Ursprung und Anfang der zu *Constantinopel* errichteten Türkischen Buchdruckerey/ deren man sonst in gantz Türckey keine findet/ sich auch nicht muthmassen lässet/ daß mehrere angerichtet werden/ wie dann noch zu erwarten stehet/ ob auch diese nach dem Todt deß *Ibrahims Effendi* verbleiben werde/ weilen bey [S. 442] denen Grossen/ und durchgehends dannoch noch die geschriebene Bücher in höhern Werth als die gedruckten seynd/ bey welchen zwar der Künstler allen Fleiß anwendet die Buchstaben/ und Wörter wohl auszudrücken/ und zu stellen/ gleichwohlen aber dem Druck unsers berühmten *Mensky* als welcher von denen besten Türkischen Schreibern auf das höchste bewundert wird/ nicht beykommet.

Verzeichnuß

Deren allbereits in Türkischer Sprache gedruckten Bücher

Als erste ist ein Arabisch Türkisches Wörter=Buch/ insgemein *Vankuli* genannt/ eine Übersetzung des Arabischen Wörter=Buchs/ so *Sihahülgeheri* heisset/ worinnen die Arabische Wörter nach der Mund=Art deren Arabern erklärt worden/ und welches *Ismil* ein Sohn *Hamedi* aus dem Königreich *Maverainneher* und der Stadt *Farab*/ dessen Leben und Wercke gleich Anfangs oberwehnten Türkischen Wörter=Buchs angemerket ist/ verfasst hat/ derjenige aber/ so solches in das Türkische versetzt/ ist ein gewisser Türkischer Kirchen=Richter mit Nahmen *Mehmed*/ so in dem Königreich *Aserbeican* zu *Van* geboren/ und zu *Medina* in *Arabien* gestorben ist/ dessen Leben und Wercke ebenfalls gleich anfänglich mit beygefüget worden; Es ist sich besonders über die dabey gebrauchte Art des Übersetzers zu verwundern/ massen [S. 443] derselbe nach dem Türkischen A.B.C. oder acht/ und zwanzig Buchstaben das ganze Wörter=Buch in so viel Haupt=Theile/ und diese wiederum in so viele besondere Theile eingetheilet/ so ebenfalls nach dieser Art sowohl in denen Anfangs=Buchstaben/ als auch biß auf den dritten Buchstaben jeden Worts/ nicht weniger in Endigung derselben in obacht [!] genommen hat/ wie dann alles in Anfang deß Wörterbuchs mit einem Register der haupt= und besonderen Abtheilungen/ bemercket ist. Dieses Buch bestehet aus zwey Banden davon der erste 666. Seiten/ der andere 736. in sich haltet/ auf gantze Blatt gedrucket/ wobey noch hinten deß Sultans Befehl oder Freyheits=Brief angehänget/ daß solches weder mehr noch weniger/ als vor 30. Thaler/ welche man *Piastras* heisset/ verkauffet werden solle/ dermahlen aber wird es dannoch vor 25. biß 20. Thaler gegeben.

Das zweyte wird benennet *Tuffet il Bibar fi Espar il Bchar*/ davon ein Oberster Vorsteher einer Cantzley/ Nahmens *Hagi Chalife* mit dem Zunahmen *Biatib Celebi* der Verfasser ist; Es ist ein Land und Wasser beschreibendes Geschicht=Buch/ besonders deren Schiffahrten/ und See=Schlachten der Türcken/ oder eigentlicher zu sagen/ die Thaten/

und Verhältnüssen derselben in dem Mittelländischen/ und Euxinischen Meer/ und Fluß *Euphrat*/ erklärt dabey die vielerley Arten/ und Verwunderungs=würdige Menge der Türkischen Flotten/ dazu seynd 5. Land=Charten beygefüget. Es hält 25. Blätter mitle-rer [!] [S. 444] Grösse/ und wird vor 3. biß 2. Thaler verkaufft.

Das dritte heisset *Tergume Tarichi Seya Derbejani Zühuri Aughwanyan Ve Sebeihinhi-dami Binai Devleti Sahani Safavijan*. Das ist: Die Geschichts=Übersetzung/ oder deß Tag=Buch eines gewissen abgeschickten Christlichen Geistlichen oder Missionarii, [!] welches in sich hält die Herkunft und Abfall derer *Augvanier*/ und Veränderung deß Persischen Reichs; hiezu hat eines gewissen Jesuitens/ welcher in die Länder geschicket worden/ sein zusammen getragenes Tag=Buch von denen Persisch= und Augvanischen Vorfällen Anlaß gegeben/ so in das Türkische übersetzt/auch mit der Tag vor Tag eingelauffenen Nachricht von diesen Sachen an dem Türkischen Hof vermehrt worden. Dieses ist auf viertels Bögen oder halbe Blatt gedruckt/ hält 97. Blätter ohne Vorrede/ und wird demahlen vor 2. Thaler gelassen.

Das vierte nennet sich *Tarich ül Hindi garibi*/ oder Geschichte deß mitternächtigen Indiens/ dessen Verfasser der *Biatib Celebi* vermuthlich ist; Es handelt von einigen dasigen alten Landbeschreibenden Dingen/ dann von erster Erfindung/ und Schiffhart [!] derer Spanier in America/ ihre daselbst vorgenommene Aufführung und Lebens=Art von Anfang der Erfindung bis [!] auf fünfzig Jahre/ wobei vier Mappen/ oder Welt= und Land=Charten auch einige Gestalten etlicher Thiere dieses Welt=Theils beygefüget seynd. Es bestehet aus 91. halben Blättern kostet 3. auch 2. Thaler.

Das [S. 445] fünfte ist die Geschichte deß *Tamerlans/Tarichi Timur* benahmset/ welche ein sehr Gelehrter Mann mit Nahmen der Babilonische *Musiafa*/ und Zunahmen *Nezmizade* aus dem Arabischen in das Türkische übersetzt hat/ der Verfasser deß Arabischen Wercks ware ein Araber Nahmens *Aresah*/ welcher sich dem *Tamerlan* zugesellet/ und dessen Leben/ und Thaten zusammen geschrieben; Es ist unmöglich zu beschreiben/ was vor grosse und unglaubliche Zierlichkeit vor erwehnter *Nazmizade* angewendet/ die Eigenschaft und Mund=Art deß Türkischen Recht vollkömentlich¹⁴ auszudrücken. Das Buch ist auf halbe Blatt gedruckt/ hält deren 129. und wird vor 3. auch zwey Thaler bezahlt.

Das sechste führet die Aufschrift: *Tarichi misri gedid/ ve misri kadim*/ das ist die Geschichte deß alten und neuen *Egyptens*/ dessen Verfasser ist ein gewisser *Egyptischer* Hof=Schreiber mit dem Zunahmen *Ruheili*/ das Buch bestehet aus zweyen Banden/ in ersterem wird die Ausrottung derer *Circasier* in Egypten unter Regierung deß Türkischen *Sultans Selim* mit dessen Thaten beschrieben/ und die Folge der daselbst von denen Türkischen Sultanen angesetzten Befehlshabern von langen Zeiten her erzehlet werden; der zweyte begreiffet den Zustand *Egyptens*/ von Erschaffung der Welt/ biß auf den Sünd=Fluß/ und von diesem biß auf die Ausrottung deren *Circassiern*/ aus denen alten Arabischen Geschichten genommen; es hält 116. halbe Blätter/ und bekommet man es vor 3. auch 2. Thaler. [S. 446]

Das siebende [!] nennet sich *G'ulseni Chulefa* das ist: Rosengarten der Fürsten/ welche insgemein *Chaltjai Abbaÿe* genennet werden; Es ist von einem gewissen *Mustaffa Effendi* aus der *Tamerlanischen* Lebens=Beschreibung in das Türkische übertragen worden/ ein Geschicht=Buch/ so die Errichtung *Bagdads*/ oder *Babylons*/ nebst der Folge derer *Chalifaten* oder alten Fürsten daselbst/ und derer Türkischen Sultanen biß auf *Ahmed* den dritten/ jetzigen Sultans *Mahomet* deß fünften Vorfahrern/ überhaupts aber die Morgenländische Vorfällenheiten auf 1003. Jahre in sich enthaltet/ ist auf ganze Blätter gedruckt/ derer 130. seynd/ und wird jetzo vor 5. und 4. Thaler erkaufft.

Da [!] achte ist ein Französisch=Türkisches Buch/ umb auf eine kurtze/ und leichte Art recht lesen und schreiben zu lehren/ davon der Verfasser unbekant ist/ mit einem kurtzen Begreiff derer Nahmen/ und Wörter/ unterschiedlichen meist vorkommenden Redens=Arten/ deme noch einige allgemeine Gespräche beygefüget seynd; dieses Buch ist mit Lateinischen und Türkischen Buchstaben auf halbe Blätter gedruckt/ hält 194. Seiten/ und stehet umb 1. und halben Thaler im Preyß.

Das Neunte heisset: *Fiusati Miknatissie* das ist: Magnetische Außflüsse/ oder Ab-handlung derer Magnetischen Tugenden/ eigentlicher zu sagen: aber von der Tugend/ mit welcher sich der Magnet=Stein gegen die zwey Himmels=Spitzen oder eingebildete Punkte ausbreitet/ das Eysen [S. 447] an sich ziehet/ auch solche Krafft dem Eysen und Stahl mittheilet/ was die Magnet=Nadel seye/ deren sich die Schiffende bedienen/ ingleichen derselben ab und zuweichen/ auch wie man sich solcher die Länge und Breite

¹⁴ vollkom[m]entlich

allen Orten zu finden bedienen könne; dieses Buch ist von der Türkischen Buchdruckerey theils aus Büchern/ so von der Welt=Weisheit handeln/ theils/ und zwar das meiste aus einem Lateinischen Büchlein gezogen/ und wird vor 1. und halben Thaler verkauft.

Das Zehende wird genennet: *Usulul hikem fi nizam ül umem* das ist: die Weltweiseste Gründe zur Richtschnur derer Völcker; Es handelt von der Art und Weise der Schlachten/ deren Alten wie gefährlich solche gewesen seyen/ lobet den Nutzen der Geographie/ und wie die heütige Kriegerische Ordnung der Europäer nützlich seye/ theils um das davonlaufen deren Soldaten zu verhindern/ theils in Betrachtung deß Feindes; dieses ist ebenfalls ein Werck der Türkischen Buchdruckerey/ und kostet 1. Thaler.

Das Eylffte ist ein Landbeschreibendes Geschicht=Buch/ so den Nahmen *Gibia Numa* führet/ das ist: Schau=Bühne der Welt; In selbigen ist das gantze Asien mit seinen Reichen/ Königen/ auch beygelegten Land=Charten beschrieben/ der Verfasser ist *Biatib Celebi*/ welcher zu Zeiten *Mahomets* deß Vierten gelebet/ deme er solches zugeschrieben hatte; Es ware aber nicht geendiget/ und hat solches der Türkische Buch [S. 448] drucker erst gar ausgearbeitet/ auch die noch ermangelnde Asiatische Königreiche beygerücket; weiter ist auch die Übereinstimmung der allgemeinen grossen Welt=Beschreibung nach denen Meynungen und Sätzen deß *Ptolomäus/ Cörperrickens* [!] und *Tychons* angehängel/ dieses Buch wurde von dem letzteren Verfasser dem jetzt regierenden Sultan *Mahomet* dem Fünfften zugeschrieben/ und hat er solches aus unterschiedlichen/ theils Persisch Arabisch Türkisch und Lateinischen Land und Geschicht beschreibenden Verfassern zusammen getragen; kostet ohne Einbund 30. Thaler.

Das zwölffte führet die Aufschrift *Tak vimut tevarieh* das ist: kurtzer Zusammentrag aller Geschichten der Welt/ von Anfang biß auf das Jahr Hegyra 1146. (unserer Rechnung 1733.) In demselbigen seynd die Verlauffe derer vorgefallenen Sachen in der Welt kürztlich beschrieben/ wie/ wann/ wo/ und in welchem Jahr die Kaysere/ Könige/ und Propheten nach ihrer Folge gebohren und gestorben seyen; ferners werden alle Sultanen biß auf den jetzigen *Mahomet* den fünfften/ alle Groß=Vizirs/ Oberste Priesters *Muffti* oder *Sechal Islam* insgemein genennet/ alle *Emirs*/ das ist die jenige/ so von *Mahomet* abstammen/ welche *Hukebai Esraff* heissen/ alle *Baziaskeri*/ oder oberste Richter Asiens/ und Europens alle *Constantinopolitanische* Richter/ welche *Istambol Bazilari* genennet werden/ alle deren Sultan Lehrmeister *Hogasjani Salatin* benahmset/ alle *Hogasjani Jenissarian* [S. 449] oder oberste Befehls=Haber der Janitscharen/ alle *Bapudanan derisa* oder derer Türkischen Flotten/ und alle *Bassa*/ Admiralen oder Gevollmächtigte in Eegypten/ von Anfang deß Reichs an/ auf was Art/ zu welcher Zeit/ und wie viele Jahre sie regieret/ und gelebet haben/ biß auf oben erwehntes Jahr nach ihrer Folge ordentlich beschrieben; dieses Buch kan [!] man vor 5. und 4. Thaler haben.

Das dreyzehende ist ein Geschicht=Buch/ welches ein Zeit=Rechner/ so *Tarich Maima* heisset/ von dem Jahr Hegyra 1000. (unserer Rechnung 1587.) biß 1071. (so bey uns das Jahr 1658. ist) alle Vorfällenheiten des Türkischen Reiches/ auch was sich in denen benachbarten Königreichen von Jahr zu Jahr/ Monath zu Monath/ Tag vor Tag sehr mühsam/ und sorgfältig aufgezeichnet hat; besonders enthält es derer Türcken ihre Kriege mit denen Europäischen Christlichen Prinzen/ ihre Thaten/ und Verrichtungen in Asien/ ihre Veränderungen/ Aufbruhren/ Empörungen/ Siege u.d.g. Im Anfang handelt es auf Art deren Weltweise von denen Herrschafften/ und Überwältigung der Welt/ wie die allgemeine Welt=Beherrschung entspringen/ aus was vor Gründen sie errichtet worden/ wie sie zugenommen/ und wiederum gefallen/ von denen damaligen Zeitlauffen/ wie diese allgemeine Welt=Beherrschungen haben bestehen können/ und aus was vor Ursachen sie wiederum ihre Endschaft erreicht. Das Buch ist auf gantze Blätter gedruckt/ hält 1466. Seiten [S. 450] ohne Anhang/ und Register/ bestehet aus zweyen Banden/ und wird ohne Einbund vor 20 Thaler gegeben.

Das vierzehende heisset *Rasid Tarichi*/ dieses ist eine Fortsetzung deß erstgemeldeten *Naima*/ und enthält das merkwürdigste im Türkischen Reich/ biß auf gegenwärtige Zeiten/ der Verfasser davon ist ein gewisser *Rasid Effendi* ehemals gewesener von Constantinopel Richter/ welcher vor etlichen Monathen daselbst verstorben ist; Man kan [!] unmöglich alles/ und jedes besonders vortragen/ was darinnen begriffen ist. Es bestehet aus 300. Blättern/ und wird vor 20. Thaler gelassen.

Das fünffzehende nennet sich *Lisanul Arab*/ dieses ist das jenige alte denen Türcken zur Arabischen Sprache/ und mehrsten Umständen/ höchst nöthige Arabische Wörter=Buch; der Groß=Sultan hat zu diesem Werck umb solches zu befördern 30 000. Thaler vorgeschossen/ jedoch mit dem Beding/ daß nach der Vorschrift 1000. Stücke davon zurück genommen werden sollen/ umb dieses Geld dadurch zu ersetzen; Es bestehet aus 1200. Blättern/ und kostet 20. Thaler.

Das sechzehende ist *Frenki Sicurij* benahmset/ ein gewisses sehr altes grosses Persisches Wörter=Buch/ auf gantze Blätter gedruckt.

Die Land=Charten

So im *Türkischen* aufgelegt worden/ seynd folgende drey:

Die Erste begreiffet das gantze Persische Reich [S. 451] mit einem grossen Theil Na- Die zweyte stellet das Schwartzte oder Euxinische Meer/ mit seinen Haven/ und etwelchen anliegenden Königreichen Europens und Asiens vor.

Die dritte ist die Charte von gantz Egypten.¹⁵

II.

Origo Typographiae Ottomanicae

Primum compositus est libellus idiomate Turcico, in quo multis argumentis explicata atque probata est utilitas typographiae, qui libellus delatus est ad supremum vizirium Ibrahim Passa dictum, cui perlegenti, cum placuisset introductio typographiae, eundem attulit imperatori sultano Ahmed Chano, qui pariter, cum perlegisset, illum misit ad summum pontificem, seu ad supremum judicem et legislatorem, vulgo mufti nuncupatum, qui postquam illum perlegisset, edidit decretum (fetva dictum) in quo declaravit maximam typographiae utilitatem, praefatumque approbavit libellum adjunctis aliquot phrasibus elegantissimis laudem authoris complecentibus, et summum typographiae fructum expli- cantibus, qui et sua manu subscripsit. Post summum pontificem sexdecim primates eccle- siastici primae dignitatis approbavere libellum, et subscribere, in qua approbatione quisque juxta suum genium usus est phrasibus suavissimis persuadendo utilitatem ty- pographiae, extendendoque laudem et magnum authoris meritum.

Sic cum communis primatum consensus fuisset ad introducendam et erigendam ty- pographiam Ottomanicam, editum est mandatum, seu diploma illud imperiale confir- matum est [=et] corroboratum manu propria imperatoris, id est subscriptione, quae Hati Serif dicitur.

Haec est origo typographiae Ottomanicae, de verbo ad verbum in praefatione nostri libelli primo impressi, id est in initio Dictionarij Arabico-Turcici excusi: quae singulis codicibus annexa est.

Ima. Primum opus typographiae Ottomanicae est impressio Dictionarij Arabico- Turcici, quod vulgo nominatur *Vankuli*, cujus originale est Dictionarium Arabico-Arabi- cum, id est: Vocabula Arabica, in quo explicatur Arabice secundum in ores Arabum, Dictionarium vero appellatur *Sihahilgeveheri*, cujus author est *Ismil*, filius *Hamedi*, qui natus [est] in regione *Maverainnehr* in civitate *Farab*, cujus vita, et opera similiter in fronte primae nostrae impressionis abundanter descripta sunt. Quod Dictionarium transla- tum est in linguam Turcicam a quodam Ottomanici imperii judice ecclesiastico, vocato *Mehmed*, nato in regione *Aserbeican* in civitate dicta *Van*, defuncto Medinae in Arabia, cujus vita et opera similiter extant ad initium primae nostrae impressionis. Usus est author in hoc suo Dictionario methodo plane mirabili, id est, primo secundum viginti et octo litteras alphabeticas divisit opus suum in capita viginti octo, immitando [imitando] seriem litterarum alphabeticarum in fine vocabulorum, id est, in ultimis litteris alphabe- ticis. Secundo: in principiis vocabulorum similiter immitando [imitando] litteras alphabe- ticas. Singula capita divisa sunt in viginti octo sectiones. Non minus etiam in tertiis vocabulorum litteris immitatur [imitatur] litteras alphabeticas; prout haec omnia extant ad initium nostri Dictionarij impressi cum indice capitum, et sectionum. Dictionarium hoc in codice uno continet duos tomos. Primus continet paginas 666. Secundus tomos continet 736. Impressio est in folio, finita impressione Dictionarii mandato imperiali dec- retum erat pretium triginta quinque tallerorum, piastras vocant, ita, ut ne majori, nec minori venderetur pretio. Ad praesens tamen venditur 20. v [el] 25. talleris.

¹⁵ Anmerkungen:

— Alle Angaben in eckigen Klammern stammen von mir.

— Ausrufezeichen in eckigen Klammern habe ich nur in solchen Fällen gesetzt, in denen nicht entschieden werden konnte, ob es sich um eine Eigenart des Textes oder um einen Druckfehler handelt.

— ü, ö, und ä stehen für ū, ō, und å des Textes.

— Alle einfachen Trennungsstriche stammen von mir. Ursprüngliche Trennungs- bzw. Verbindungsstriche im Text habe ich mit Doppelstrichen (=) wiedergegeben.

2do. Secundum opus est impressio libri *Tuhfet il Kibarfi esfar il bihar*, nominati, cuius author est praefectus ejuſdam cancellariae, nomine *Haġi Chalife*, cognomine *Kiatib Celebi*; qui liber historico-geographicus continet navigationes, et bella Ottomannorum per aquas, id est, gesta et acta in mari Mediterraneo, in Ponto Euxino, in Oceano Arabico, in flumine Euphrates, et explicat varia navium genera, seriem mirabilium classis Ottomannicae, continet quinque mappas geographicas. Liber est in mediocri foglio numero 75. Venditur tribus aut duobus talleris, seu piastris.

3tio. Tertium opus est impressio libri nominati *Terġume Tarichi Seya derbeġani zuhuri aughvanijan, Vesebebi, inhidami binai Devleti Sahani Safavijan*, id est Translatio historiae, seu diarij ejuſdam missionarij, qui continet defectionem, (vulgo rebellionem) et ortum gentis Augvanicae, et evolutionem regni Persici. Libri hujus Author est quidam jesuita missionarius, qui latio idiomate conscripsit diarium suum de rebus Persicis et Aughvanicis, quod diarium a nobis in idioma Turcicum translatum, et amplificatum est relationibus de die in diem ad praefulgidam portam latis. Liber impressus est in quarto, continet folia 97, praeter praefationem. Modo venditur duobus talleris.

4to. Quartum opus est impressio libri nominati *Tarich il hindi ga ibi*, id est historia Indiae occidentalis, cuius Author creditur *Kiatib Celebi*. Liber iste continet res aliquas geographicas secundum veteres, non bene perceptas, praeterea continet primam Americae inventionem, et navigationem Hispanorum, nec non acta, et gesta eorum a primo inventionis anno usque ad quinquagesimum, continet similiter quatour mappas seu chartas geographicas, et cosmographicas, uti et figuras quorundam animalium ejuſdem regionis. Liber est in quarto, continet foglia 91. Venditur 3. v[el] 2. talleris.

5to. Quintum opus est impressio libri dicti *Tarichi Timur*, id est: historia Tamerlani. Author est vir apprime dictus nomine Bagdadensis *Mustafa*, cognomine *Nazmizade*. Historia translata est ex Arabico in Turcicum. Arabici author est Arabs, nomine *Aresah*, qui se associaverat Tamerlano, qui et conscripsit vitam et acta ejuſdem. Propter maximam et incredibilem elegantiam impossibile est perceptu, qua de causa praedictus Nazmizade idiomate Turcico exposuerit, et adeo egregie intellectui accommodaverit. Liber est in quarto, continet folia 129. Venditur 3 v[el] 2. talleris.

6to. Sextum opus est impressio libri dicti *Tarichi misri ġedid, ve Misri Kadim*, id est historia Aegypti novae et antiquae. Cuius author est scriba quidam aulae Aegypticae cognomine *Ruheili*. Liber continet in codice uno duos tomos: in primo narratur status exterminij Circasiorum in Aegypto per imperatorem Ottomannorum sultan Selim Chan dictum, ubi acta ejuſdem imperatoris, et series gubernatorum a parte imperatorum Ottomannicorum constitutorum ad longum tempus describuntur. Secundus tomus continet originem et statum Aegypti a creatione mundi usque ad diluivium, et a diluvio usque ad exterminium Circasiorum, quae omnia excerpta sunt ex antiquis Arabum historiis. Liber est in quarto, continet foglia 116. Venditur 3. v [el] 2. talleris.

7mo. Septimum opus est impressio libri nominati *ġulſeni Chalefa*, id est Rosarium Principum, qui vulgo nominatur *Chalifai Abbassije*. Author est quidam *Mustapha Effendi*, qui in Turcicum transtulit. Tamerlani liber est historicus, continet Babyloniae, id est *Bagdadi* foundationem, seriem totam *Chalifatum*, seu principum antiquorum, et seriem totam imperatorum Ottomannorum, usque ad sultan Ahmed Chan hodierni sultan Mahmed Chani antecessorem, in summa continet acta orientalium per annos mille et tres. Impressio est in folio, habet folia 130, hodie venditur 4. v[el] 5. talleris.

8vo. Octavum opus est Gram[m]atica Gallico-Turcaica, seu methodus facilis ac brevis discendi linguam Turcicam, cum epitome nominum et verborum, ac varijs, et magis scitu necessarijs loquendi formulis, adjunctis etiam aliquot familiaribus dialogis. Hic liber characteribus latinis et Turcicis impressus habet paginas 194. Est in quarto. Author ejus Anonymus. Venditur uno et dimidio tallero.

9no. Nonum opus est libellus dictus *Fiusati Miknatissie*, id est: Profluvia magnetica, ubi tractatur de viribus magneticis, id est: de virtute, qua se magnes ad mundi polos diffundit, et qua ferrum attrahit, et virtutem suam ferro, et chalybi communicat. Acus nautica inclinatoria, et declinatoria quid sit? et quomodo serviat ubique locorum invenire longitudinem, et latitudinem. Libellus est congestus a Typographo Ottomannico partim ex libris philosophicis excerptus, partim et majori ex parte ex quodam libello latino. Venditur dimidio tallero.

10mo. Decimum opus est libellus dictus *Usuhul hikem fi vizam il ummem*, id est: fundamenta philosophica ad regulas gentium, qui tractat de modo et forma pugnarum apud antiquos, et quam sit periculosus modus, quo utebantur veteres, in bellis, et afflictionibus, hoc est, conflictibus, geographiae utilitas commendatur. Quam sit utilis moderna Europaeorum norma bellica tum ad evitandas defectiones militum, tum respectu hostis. Est opus typographi Ottomannici. Venditur uno tallero.

11mo. Opus undecimum est liber geographico-historicus, qui nominatur *ġihan Numa*, id est: theatrum mundi, vel qui ostendit mundum. In illo describitur tota Asia cum suis regnis et regibus, et chartis geographicis, author est *Kiatib Ćelebi* qui vixit tempore Sultan Mehmed imperatoris, cui dedicavit editionem suam. Sed liber iste nondum erat finitus, quem finivit Typographus Ottomannicus adjungendo regna Asiae, quae in prima editione deerant. Similiter adjuncta est harmonia macrocosmica universalis secundum diversorum authorum opiniones, videlicet juxta opinionem Ptolomaei, Copernici, et Tychonis. Hunc librum dedicavit praedictus Typographus Ottomannicus, moderno feliciter, ac justissime regnanti imperatori sultan Mahmed Chano. Denique liber iste compositus et collectus est ex variis authoribus tum Persicis, tum Arabicis, tam Turcicis, quam Latinis, ex libris historicis, et geographicis. Omnia ex industria typographi. Venditur sine codice triginta talleris.

12mo. Opus duodecimum est libellus dictus *Takvimut tevarich*, id est: compendium omnium historiarum a principio mundi ad hunc usque millesimum centesimum quadragessimum sextum annum currentem Hegyrae. In illo gesta, et majoris momenti eventus in mundo breviter describuntur, et qualiter, quo loco, quando, quo anno, evenerint. Omnes similiter imperatores, reges, ac prophetae, secundum seriem suarum successionum cum nativitate, dominiis, et morte referuntur. Non minus etiam omnes Ottomannorum imperatores usque ad modernum sultan Mahmed Chanum, nec non omnes supremi vizirij, pontifices, vulgo *Muġti ler*, seu *Seich ul Islam* dicti, *hukebai eġraf*, id est: emiriorum qui ex stirpe Mahomedis, oriuntur. *Kazias Keri*, id est: judices supremi Asiae, et Europae, item et *Istambol Kazilari*, id est: judices Constantinopolitani, *Hoġasġani Salatin*, id est: praepotentes imperatorum, *Agajani Jen-issarian*, id est: supremi officiales Janizarorum, *Kapudan an Derija* generalissimi classis Ottomannicae maritimae. Passae Aegypti. Hi omnes, et singuli ab initio hujus imperij, qualiter, quo tempore, et quot annis regnaverint, et vixerint, usque ad praesentem 1146 Haegyrae annum de serie ad seriem recensentur. Venditur quatuor v[el] quinque talleris.

13mo. Opus decimum tertium est liber historicus, seu chronologicus imperialis qui vocatur *Tarichi Naima*, qui ab anno millesimo Haegyrae, usque ad annum 1071. omnia acta, et gesta imperij Turcici, similiter, et quae acciderunt in Regnis vicinis et imperiis circumjacentibus de anno in annum de mense ad mensem, et de die ad diem fuse ac curiose describendo enarrat. Continet praecipue bella Ottomannorum cum Christianis Europaeis principibus, uti et acta eorum in Asia, aliasque mutationes, seditiones, et revolutiones, victorias etc. In principio philosophice tractat de imperiis, et dominiis, quomodo monarchiae oriuntur, et quibus fundamentis tabulantur, quomodo crescant, et decrescant imperia, et naturale illorum tempus, quantum durare possit, et quibus de causis exterminia patiantur. Est liber in folio divisus in duos tomos, continentes paginas 1466. absque appendice, et indice. Incompacte v[el] sine codice venditur 20 talleris.

14to. Decimum quartum opus est liber *Rasid Tarichi* dictus, qui est continuatio libri *Naima* antecedentis. Hic continet memorabilia, quae contigerunt usque ad tempus praesens in hoc imperio. Author hujus est quidam *Rasid Effendi*, quondam judex Constantinopolitanus duos abhinc menses hic extinctus. Non est ausus adeo clare ac sincere recensere omnes et singulos eventus, ne sibi inimicitiam multorum, quos forsitan inde offenderet, pararet. Liber est 300. fol. pretium ejus sunt 20 talleri.

15to. Decimum quintum opus est liber *Lisan ul arab* dictus. Iste est Dictionarium Arabicum antiquissimum Turcis linguae Arabicae operam dantibus summopere necessarium. Complectitur 1200. folia. Venditur 30. talleris. Magnus sultanus excudendo huic operi anticipate subministravit 30 millia tallerorum hac cum conditione, ut typis mandato opere 1000. reciperet exemplaria pro anticipatis 60. crumenis, id est 30 000 talleris.

16to. Decimum sextum opus est liber *Frenki Su urij* nuncupatus, magnum quoddam ac antiquissimum linguae Persicae dictionarium in folio.

Excusa quoque Turcice sunt mappae geographicae tres.

Prima continet totum regnum Persarum cum magna parte Anatoliae, et confinibus Turcicis.

Altera exhibet Mare Nigrum seu Pontum Euxinum cum suis portibus, et annexis quibusdam regionibus tam Europaeis, quam Asiaticis.

Tertia mappa totius Aegypti.

PÁL DERÉKY

(Wien)

„Vitézi játék” a győri csatáról (1817-ből). Éder György színész-színigazgató *Napoleon* vagy a győri ütközet c. vitézi játékának¹ viszonylag ritka utóélete van a drámatörténetben. Többször megemlékeztek róla anélkül, hogy valaha is ismertették volna — más alkalmakkor viszont, amikor említése indokolt lett volna, nem bukkan fel. Bayer József színészettörténeti munkája például jelzi székesfehérvári előadását, de tíz évvel későbbi drámatörténetében már nem szerepel. Hárman is foglalkoztak nagyváradi cenzúraügyével: K. Nagy Sándor, Náményi Lajos, Waldapfel József. Nem találjuk viszont Elek Oszkár összeállításában (*Napoleon a magyar irodalomban*), pedig Császár Elemér — aki szemlátomást szövetszerően is tanulmányozta — húsz évvel korábban „az utolsó nemesi felkelés első költői visszhangjának” minősítette.² Legújabbban sem változott a helyzet. Ugyanabban az évben, 1972-ben Cenner Mihály ismeretlen szerző művének tudja, Enyedi Sándor viszont régi könyvtári jelzetét is megadja, és feltételezi 1817-es nagyváradi előadását. Nem hivatkozik a drámára akadémiai székfoglalójában Pándi Pál sem, holott az gondolatmenetének hatásos érve lehetne.³

Ennyi előzmény-áttekintés után magáról a drámáról! Műfaját a szerző így határozza meg: „Tableauval elegyített Eredeti Érzékeny Játék 3 Felvonásban a NVáradi Játékszinre készítette, az oda való Társaság Tagja — Éder György 1817dik Eszt.” Itt felsorolt jellemzői közül elsősorban az eredetiséget és a műfaji hovatartozás kérdését kísérik nyomon elemzésünkben, nem tévesztve szem elől, hogy színész-író darabjáról van szó.

A cselekmény két szálon fut. Zöme az ostromlott Győr városában (I. fv. 1—5. és II. fv. 1—8. jelenet) és a város környékén, egy fogadóban (I. fv. 6—II. és II. fv. 9—18. jelenet) játszódik, hogy azután a II. fv. utolsó két jelenete egy „várdá ház” előtt történjen, a csatát előkészítő szemlével és adhortatióval. A III. fv. nemcsak a cselekményt, de a színhelyeket is összegezi, a várbeli szoba és az „erdős tájék” után hármás előkép vezet át a „Szálá”-ig, ahol Napoleon nyilatkozik a magyarok vitézségéről. Nem csupán a színhelyeken érezhető, hogy azok hagyományosak, hanem ez a „készletből gazdálkodás” a dráma egészét is jellemzi. A győri jelenetekben Generális P... és a meg nem nevezett Oberster, az insurgentsk parancsnoka vitatkozik az ellenállás gyenge esélyeiről. Noha az előbbi történeti személy, Péchy Mihály ezredes, Győr városparancsnoka — portréja erősen kölcsönzött. A német drámairodalom felvilágosodott fegyverviselőinek vonásai-ból megőrzi „érzékenységet”, azaz a fölösleges vérontás kerülését (csillapítja is a harcias Oberstert), az ellenfél vitézségének elismerését, a rábizott katonákhoz fűződő patriarchális, szinte atyai viszonyt. Jelleme azonban nem következetes, ábrázolásába ugyanis beszűrődik a „magyar vitézség” hangsúlyozása, ami oda vezet, hogy maga is a kilátástalan harcba kezd és a csata folyamán fogságba esik, míg az Oberster — vérmérsékletének szinte pontos drámai megfelelőjeként — súlyos sebet kap. Ez a vonás, a hősiesség, sőt a hősködés színpadra vitele már az 1810-es évek kedvelt színjátéktípusához, a vitézi játékhoz közelíti Éder darabját. Amíg a Generális jellemzése, ábrázolása kettős, addig Veszprémi Gusztáv insurgents kapitány és felesége, Eliza már egyértelműen a vitézi játékok személyi kelléktárába tartoznak. Veszprémi halálos betegen hagyta magára asszo-

¹ OSZK Színháztörténeti Tár MM 4651. Éder György kézírása, 44 lap terjedelmű.

² BAYER József: *A nemzeti játékszin története*. Bp. 1887. II. 461. és *A magyar drámai-rodalom története*. Bp. 1897.; K. NAGY Sándor: *A váradi színészet története 1799—1884*. Nagyváradi 1884. 39—40.; NÁMÉNYI Lajos: *A váradi színészet története*. Nagyváradi 1898. 59.; WALDAPFEL József: *Bánk bán és a színi cenzúra*, in: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1957. 308.; *Literatúra* 1929.; CSÁSZÁR Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban*, in: *Az utolsó nemesi felkelés*. Szerk.: R. KISS István. Bp. 1909. 333.

³ CENNER Mihály: *Magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében*. Székesfehérvár 1972. 101.; ENYEDI Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821*. Bukarest 1972. 198.; PÁNDI Pál: *Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban*. Új Írás 1974/7. 95—97.

nyát, hogy táborba szálljon, 25 emberrel megtámad 200 franciát, fogságba esve megtagadja a vezénylő tábornok ajánlatát, hogy hazaengedi, ha becsületszóra nem fog újra fegyvert; megszabadulva örömmel fordul vissza az ellenségre. Eliza azonban még erre is rádupláz: betegyából kikelve indul férje után, hogy a nemesi felkelés egyenruhájában, utóbb pedig francia uniformisban keresse őt, számos veszély között.

A cselekmény másik szála életképes-vígjátéki: Vedres és Kupa insurgensek iddogálása a fogadóban, az előbbi udvarlása az özvegy fogadósnénak, kettejük tréfás huzakodása és féltékenykedése a szép Eliza Győrbe kísérése és egy újabb borital ügyében. De az a vitézi játéki eszmény, amelynek őbesteri és kapitányi szinten való érvényesülését láttuk, elszűrődik ide is. A két cimbora 24-ed magával megugrasztott 100 franciát, az I. fv. zárójelenetében Vedres egyet le is szúr a nyílt színen, egy másikat pedig kivet az ablakon — mintegy szemléltetve, hogy egy insurgens, még ittasan is, felér két ellenséggel. (Maga a megoldás — más dramaturgiai összefüggésben persze — igen emlékeztet Zöld Marci perzekutorverő jelenetére, az azonos című Vándza Mihály-darabban. Szövege ugyanazon évben, 1817-ben jelent meg nyomtatásban, Nagyváradon.)

Ezzel elérkeztünk a fogasabb kérdéskörhöz: Éder darabjának milyen a viszonya a valóságos történeti eseményekhez, illetve hogyan oldja fel a vitézkedés és a vereség nyilvánvaló ellentétét? Vezérfonalul, egybevetési alapul Hohenegger Lőrinc, Győrben rekedt plébános feljegyzéseit vehetjük (*Győr ostromlásának Napló Könyve 1809-ik Esztendőben*), amely a darab megírása után három évvel jelenvén meg, nem lehet forrása, viszont tükrözője, szemtanúi megörökítése az eseményeknek.⁴ (A korabeli hírlapok rendkívül szűkszavúan ismertették a hadjárat fejleményeit.) Nemcsak Péchy ezredes történeti alak, de megtörtént az ágyúk mozgatásának félrevezető csele is, hogy a várbeli tüzéség erősebbnek látszék, s tény Napóleon villámlátogatása is. A háromszori francia követjárás összehasonlása egyre és a császár valójában hetekkel későbbi érkezése a csata másnapján, színpadi sűrítés — míg a változtatások már a nemesi közönség várható tetszését kiváltandó történetek. Ilyen a franciák „felértékelése”: valóban megvolt túlerejük felnagyítása, a csata idején Pápanál állomásozott MacDonald tábornok szerepeltetése, akinek neve helyett ráadásul eredetileg a híres Ney marsallé állt! Szerepük alig több, mint a magyar vitézség fölötti ámuldozás, amit a francia követ jelenetének (II. fv. 4. jel.) egyik, igen jellemző dialógusrészletével szemléltetünk:

Legarde: „A Marschal barátságason kíván Generális Urral öszve találkozni.

Generális: Párisba örömmel venném barátságát a Marschal Urnak, de itt el nem fogadom.

L.: A Generális Ur igen nyíltszívű; minden bizonyonnyal Magyar lesz.

G.: Azt soha se szégyenlem, hogy Magyar vagyok.

L.: Azt mindjárt gondoltam. Én javaslom Generális Urnak, hogy kimélje meg Hazaifainak véreket.

G.: Az övékkel edgyütt fog folyni a magamé is.”

Végeredményben Napóleon felléptetésének indoka sem más, az ő szavaival eképp végződik a vitézi játék:

„... nem szégyenlem az egész világ előtt meg vallani, hogy Seregeimnek az Urakon tegnap vett győzedelmét egyedül a szerentsének, és számunk nagyobb voltának köszönhetem. (...) Vitéz Magyarok! Engemet meg győzött a ti Nemes gondolkozástok módja, el annyira, hogy Szentségtörésnek tartanám edgy ilyen jó erköltsökkel és tiszta érzésekkel ékeskedő Nemzetnek véribé gázolni. Távol legyen, hogy legkissebb nemtelen tseleke-

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1820. II. k. 47—83.

detet is várnék, vagy kívánnék tölletek; legyetek hivek nagy kegyességű fejedelmekhez, szeressétek hazátokat valamint eddig; és ezen két főczél 'Békesség és Virtus' legyen vezére minden lépéseiteknek."⁵

A szereplők elnevezése Éder gyakorlottságát dicséri: Veszprémi a hadszíntérré vált vármegyéről kapta az övét, Horváth főhadnagynak több hasonló nevű előképe lehetett — sőt a segítségül várt Szabolcs és Bihar megyei felkelők emlegetése sem véletlen. Szabolcs insurgens tisztjei 426 forintot adományoztak a debreceni színtársulatnak 1810-ben⁶, a bihariak felemlítését pedig a nagyváradai megrás indokolja.

Összegezve az elmondottakat: úgy véljük, hogy Éder műve vitézi játék inkább és eredeti alkotás. Az életközeli forrásokból merített adatokat (Éder a csata idején színész Pesten) a nemesi-rendi szemlélet eszmei szempontjai és a vitézi játék, kisebb részben az érzékenyjáték és a vígjáték, tehát a játszott műsor műfaji mintái szerint rendezte el anélkül, hogy a cselekmény bonyolításában egyetlen mintája lett volna. Ugyancsak színpadi indíttatású a feloldás lehetősége is, a végzet szerepének erős hangsúlyozásával, amelyre a német nyelvterület színházaiban az 1810-es években egész színjátéktípus épül (a végzetdráma), nálunk azonban megmarad részmotívumnak.⁷

Éder darabjában azonban másféle politikum is van: a nemesség és az udvar hajdani, háborús érdekszövetségének bomlásjelei is mutatkoznak már egy évvel a második devalváció után — abban a törekvésben, hogy a nemesi hadviselés kudarcának önelemzése helyett a felsőbb katonai vezetésben keresik a vereség okait. A vitézi játéknak az egyik oldalon kizárólag magyar szereplői vannak, és így a konfliktus a honvédelem fokozottabb benyomását kelti, másrészt hangsúlyos szerep jut a gyenge felszerelésnek (a Budáról késve, csak ismételt sürgetésre indított fegyverszállító szekerek motívumának, a kevés ágyú említésének) — és segítség is csupán más insurgens-csapatoktól várható. Hogy a rutinos Éder ennyire ismeri és keresi a nemesi közönség tetszését, nem csodálható: az 1810-es évek politikai, kulturális, sőt nyelvi „apálya” idején csaknem kizárólag a vármegyék pártoló testületei (játékszíni kiküldöttségek, bizottmányok) biztosították úgyahogy a vándorszínészet működésének anyagi minimumát.

Szerzőnk nagy gyakorlata a színpadi instrukciókon is lemérhető. A vitézi játék közönségvonzó ereje a nyílt színen ábrázolt nagy, látványos csatajelenetekben rejlett — a társulat azonban a *Napóleon* megrása idején Nagyváradon, a Fekete Sas fogadó termében ácsolt színpadon játszott, amely jószerével egyetlen megemelt deszkadobogó. Ennek átvágásaiban mozgathatók ugyan az oldalkulisszák, a felettük átfeszített ívekről leereszthetők a „cortinák”, azaz a háttérfüggönyök, de színpad alatti gépezetről vagy zsinórpaddalásról az alkalmi játékszínen nem lehet szó. Ezért Éder Győr elfoglalását a III. fv. 1. jelenetében MacDonalddal és Legarde párbeszédébe szövi bele és nem láttatja; nézőinek azután a III. fv. 6. jelenetében ad kárpótlást, amikor a franciák az „erdős tájékon” éppen rajtaütnek Elizán, Vedresen és az őket végre megtalált Veszprémin és Horváthon. A harc hatását nem szöveg, hanem hármasszerű előkép, tabló fokozza. Színháztörténeti értékű, rendkívül gondos leírásukat a drámaszövegből teljes egészében idézzük:

„*Iső Szakas* (A Trombita szóra a hátulsó Cortina fel húzódik) Napoleon, Marschal, Legarde, Ló hátán, több kísérellel az Ország útján látzanak. Napoleon komor tekintettel, pirongató poszturába a verekedők felé. A Trombita szóra a Verekedők bámuló tekin-

⁵ Hasonló jelenetet tartalmaz KISFALUDY Sándor kéziratban maradt *Regeköltőnek hatyúdala* c. hőskölteménye, amelynek 3. énekében Napóleon szemlét tart Győrött és a magyar huszárságot dicséri. (Ismertetését I. CSÁSZÁR Elemértől, i. h.)

⁶ *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1810. július 25.

⁷ Megint a szemlélet azonosságára: Kisfaludy Sándor hasonló módon bizonygatja a szerencse szerepét a hadviselésben, Hunyadi János vereségeivel példálózva, mintegy eléje menve egy esetleges katonai kudarcnak: *Hazafüüi szózat a magyar nemességhez*. Buda 1809.

tettel mozdulatlanokká lesznek. (NB. A szakaszok végivel mindenkor az Iső Cortina ereszkedik le hogy a Játtzók más positurát vehessenek maguknak. Csendes muzsika foly.)

2dik Szakasz A franciaia Katonák katonai tisztelet formába állanak a Búhnén. Veszprémi és Eliza, Napoleon előtt térdepelnek meg köszönő formába. Horváth, és Vedres, a Búhnén fére állanak a tisztelettől meg hajolva. Napoleon, nyájas tekintettel, kalap le véve int Veszpréminek és Elizának a fel állásra.

3dik Szakasz (Változás) (A felső kitsi Búhne meg marad ugyan de a Játék Szin Győr Városának edgyik nagy utszáját mutatja) A Generalis, Oberster, Adjut., Insurgensek fegyver nélkül, Győri Senatorok, Polgárok, le vett kalappal meg hajolva az egész Játékbeli Personaléval, és több Győri, Néző Asszonyságokkal edgyütt Napoleon előtt meg hajolva; a franciaia részen lévők pedig Napoleon háta megett. Napoleon, mint elébb Ló Háton, le vett kalappal, de gravitással köszönti a Győri Népet. (Ezen 3dik Szakasz alatt Nagy Török Musikával franciaia Marsch musikáltatik. Az Iső és 2dik Szakasz alatt pedig tsendes Adagio.)”

A leírásból jól kivehető, hogy Éder a színpadot mélységében változtatja, egy részét meg is emeli (ez a „felső kitsi Búhne”), a hatást pedig zenekísérettel, melodramatikusan fokozza. Úgy tűnik, már számításba vehette a Károlyi grófok nagykárolyi kastélyszínházából kapott háttérfüggönyöket, mert azok listájából az itt előírtak szinte kirakhatók.⁸

A dráma fennmaradt szövege sűgőpéldány, vagyis a kéziratnak Éder kezétől származó letisztított és revizióra benyűjtott másolata. Leolvasható róla története is. „Elő lehet adni a Theatrumban. N. Várad 12 Xbris [decembris] 817. Gedeon László, K. Censor.” Ekkori előadására nincs adatunk. 1818. november 6-án, a Székesfehérvárott játszó Éder darabját a budai cenzor, Nagy Antal is engedélyezte: „Productus Admittitur.” Ott a vitézi játékot egyszer, 1819. január 3-án elő is adták, a szerző hasznára. Címe *A győri ütközet* volt — Napóleon nevét, aki ekkor még élt Szent Ilona szigetén, a cenzúrapéldányon áthűzták, valószínűleg maga a könyvvizsgáló. Színlap híján nem tudjuk megmondani, Éder melyik szerepet szánta magának, és ki volt a francia császár alakítója. Arra sincs adatunk, hogy Fehérvárott következménye lett volna az előadásnak. Ezt mégis valószínűsíteniünk kell, mert a dráma eltűnik a műsorról, helyette viszont — és ez a téma kedveltségét bizonyítja — 1819. december 30-tól műsorra tűzték Török István magyarítását, *Magyar insurgensek* címen, ami nem más, mint Ziegler *Seelenrösse oder der Landsturm in Tyrol* c. drámájának hazai környezetbe transzponálása. Török szövegezése, akár a német eredetié, igen óvatos-általános: sem pontos színhelyet, sem időmegjelölést a cselekményre nem ad, sőt az ellenség nemzeti hovatarozását sem nevezi meg!

Mindazonáltal Éder sem adta fel a reményt, darabját színreviendő. 1823 augusztusi (és színlappal megint nem adatolható) nagyváradai előadása a Helytartótanács vizsgálatát váltotta ki, minthogy a vitézi játék „mind morális, mind political tekintetből critica alá tartozik és a censura reguláival ellenkezik. . .”⁹ 1823-ban vagyunk, a vármegyékben feleledt nemesi-rendi ellenállás tetőpontján — az előadáson felerősödhetett és behallásokat válthatott ki az elemzett németellenes tendencia, és az sem véletlen, hogy Bihar vármegye csak három év múltán válaszolt: Éder nincs már Váradon, felelőségre nem vonható.

A vitézi játék színjátéktípusának nemcsak középkori-lovagi, idegen mintákat követő haramia- és nyomukon betyártörténetté magyarosodó, valamint magyar történeti tematikája volt, de kortárs tárgyválasztási törekvése is. Amíg az 1783-as erdélyi parasztfelkelésről szóló darab (Andrád Elek: *Hóravilág Erdélyben*) már történelminek számított és nem esett kifogás alá, addig Balog István *Cserny Györgye* a Karagyorgye-felkelésről és Éder vitézi játéka egyaránt a betiltás sorsára jutott. A *Napóleon vagy a győri ütközet* nem tartozik drámatörténetünk számottevő esztétikai értékei közé, de nálánál jellem-

⁸ A listát I. NÁMÉNYI: I. m. 54—55.

⁹ K. NAGY Sándor: I. m. 39—40. (a levéltári jelzetek megadásával).

zőbb játékdarabot aligha találunk az 1810-es évekből, amely (mint cseppben a tenger) így mutatná színészetünk anyagi-eszmei elkötelezettségét vármegyei közönségének és pártolóinak. Rendi nézőpontja, a benne összegeződő nemesi illúziók (a Kisfaludy Károlytól elnevezett „hazapuffogatás”) szemléletesen példázzák, hogy már 1817-ben készen állott az a színjátéktípus, a vitézi játék, amely két esztendő múlva Kisfaludy Károly (drámánknál egyébként semmivel sem jobb) darabjaiban, a *Tatárok Magyarországon* és az *Ilka* címűekben viharos sikert arat. Ez Éder György művének művelődéstörténeti jelentősége is.

KERÉNYI FERENC

Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777—1841). Az egyetemnek Nagyszombatról Budára helyezése, majd Pestre kerülése a kulturális centrum kialakulásának lehetőségét ígérte. Erre igen nagy szükség volt, hiszen a felvilágosodás eszméi már áthatották a magyar tudományosságot; s igény támadt arra, hogy írók és tudósok ne csupán önállóan, egymástól elzártan-függetlenül, hanem egymás törekvéseit kiegészítve, támogatva építsék a nemzeti kultúrát. Ez az igény — természetesen — nemcsak a magyar, hanem a Magyarország területén élő valamennyi nép értelmiségében is jelentkezett.¹ Mindegyik a maga nemzeti kultúráját akarta kiművelni, megvalósítani.² A fejlődésben jelentkező ütemeltőlódás miatt ez az összefogásra, nagyobb szervezettségre törekvés különböző időpontokban vált mozgósító erejűvé, és különféle formákban nyilvánult meg. A magyarok tudományos akadémia-szerű szervezet megvalósítására törekedtek, a szlovákok lazább szervezetségű társaságokat akartak létesíteni (és létesítettek is), a szerbek majd biztos pénzalappal rendelkező egyesülésben tömörülnek, amely a kulturális törekvéseket, elsősorban a művelődési jellegű újságot van hivatva támogatni. Ehhez tegyük hozzá, hogy a pesti egyetemen létesülő magyar nyelvi, illetve a pozsonyi liceumban szervezett cseh-szláv (valójában evangélikus szlovák) katedra ugyanennek az igénynek és törekvésnek hordozója. A nemzeti művelődésen belül különösen hangsúlyos szerephez jut a nemzeti nyelvű irodalom és történelem kialakításának kísérlete. S itt egyként szólhatunk az irodalom teljes területét birtokba vevő, kifejezetten írói-költői szándékokról (amely a fordításokban, a műfaji és verstani variánsok mind szélesebb tematikát kínáló alkotásaiban nyilvánult meg), valamint ideológiai jellegű fogalmak tisztázásáról, újfajta nemzet-, nép- és történelemszemléletet sugalló művek megjelentetéséről. Az *irodalomközpontúság* jellemzi jórészt e kor nemzeti kultúráát építő törekvéseit. Schlözert visszhangozza *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* című, alapvető fontosságú művében Kopitar:

„Noch keine Nation in der Welt ist der Barbarey durch Mathematik entrissen worden: die Natur verändert ihren Lauf nicht, und durch schöne Künste und Wissenschaften, durch schöne Schriftsteller und Dichter, sind Griechen und Römer, Italiener, Franzosen, Engländer und Deutsche cultivirt worden!”³

Ugyanezt a tételt — Schlözer axiómájának ismerete nélkül — Bessenyei György a magyar helyzetre konkretizálta:

¹ *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. I. Budapest. 1971., II. Budapest 1975.

² SZIKLAY László: *Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes*. = *Littérature hongroise — Littérature européenne*. Budapest 1964. 327—354.

³ KOPITAR, B.: *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach 1808. XVIII.

„A budai nagy universitásnak miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szakkönyvet volna jó osztán csinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az universitas magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíthatatná magyarra Cicerot, Epictetest, Senecát, Rollint, Milottot, Hübnert sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, s így az universitasnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lehetnének.”⁴

Csak hogy amit a magyar felvilágosodás nagy írója óhajtott, másképpen valósult meg. Az Egyetemi Nyomda — valóban — rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert, és szám szerint a legtöbb könyvet, kiadványt jelentette meg. Még hozzá nemcsak és talán nem is elsősorban magyar nyelven. Ugyanis, amikor az Egyetemi Nyomdáról szólnak, sose felejtjük el, hogy *állami*, azaz *hivatalos* intézmény volt, amely a többi könyvkiadóval és nyomdával szemben jelentős privilégiumokkal rendelkezett. A tankönyvek, a sematizmusok mellett kizárólagos joga volt a cirillbetűs könyvek megjelentetésére.⁵ Egy másik nyomdatulajdonos, a szintén tekintélyes Trattner János Tamás írta 1817-ben: „seholy sincsenek annyi kirekesztő Engedelmek (Exclusiva Privilegia), mint nálunk; itten a könyvnyomtató egy forint bizonyos haszonra számot nem tarthat, mert amit vennének, azt nékiek nyomtatni nem szabad; ilyenek a katolikus iskolás könyvek, Schematismus, még az Abc-ék is, mellyekre a kir. Universitasnak kirekesztő engedelmé vagyon.”⁶ Ez a privilégium biztos bevételeket jelentett az Egyetemi Nyomdának, ugyanakkor azonban kapacitása jó részét lefoglalta. Ehhez járult a cirillbetűs könyvek privilégiumából adódó jövedelem. Külön államérdek tette ezt fontossá. A bécsi udvar a XVIII. században olyannyira jelentékeny szerb—orosz művelődési kapcsolatokat szerette volna megszüntetni ezáltal, valamint gátat vetni az Oroszországban nyomott cirillkák szerb nyelvterületre való beáramlásának. Miután a gyöngülők török hatalom balkáni területei — távlatilag — terjeszkedési lehetőséget biztosítottak az orosz, illetve az osztrák hatalomnak, megindult a versengés: s ennek egyik jele a kulturális befolyás kiterjesztése. Azáltal, hogy előbb Bécsben, majd Pesten tudatosan törekedtek arra, hogy a Habsburg-birodalom érdekszférájában élő szerbek számára a könyvet ne orosz területről, hanem az ellenőrizhető, sőt irányítható (előbb osztrák, majd magyar területről) állítsák elő és szállítsák, birodalmi érdekeket szolgáltak. Ugyanis az Egyetemi Nyomda által kiadott szerb könyvek közönségigényt elégítettek ki, Dositej Obradovićtól Lukijan Mušickiig, a legnépszerűbb regényírótól, Milovan Vidakovićtól Jovan Pačićig, megszólaltatták a szerb irodalom jeleseit. Emellett az egyházi jellegű kiadványok révén — bizonyos mértékig — áttekinthették a szerb papság törekvéseit. Nem vitás, még e korlátok között is fontos az a szolgálat, amelyet az Egyetemi Nyomda a szerb könyvek terjesztésében végzett, az újkori szerb kultúra bölcsőjét joggal láthatjuk Pest-Budán. S még az ugyancsak az Egyetemi Nyomda által kiadott „Iris” című lap is segítette a szerb irodalom népszerűsítését, *Blicke auf die neueste serbische Literatur* c. közleménye a pest-budai szerbség kulturális fejlődésének dokumentálása.⁷ Más kérdés, hogy e jelentős részvétel a szerb kultúrában nem volt önzetlen. A jövedelem határozta meg, mit adnak ki. S a kiadó tevékenysége

⁴ BESSENYEI György: *Magyarság*. 1778. = *Magyarság, Magyar Néző*. Budapest 1932. Magyar Irodalmi Ritkaságok 16., 11.

⁵ IVÁNYI Béla — GÁRDONYI Albert — CZÁKÓ Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577—1927*. Budapest 1927. — ČURČIĆ, Lazar: *A pesti egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás*. = *Szomszédság és közösség*. Délsláv—magyar irodalmi kapcsolatok. Budapest 1972. 153—166.

⁶ WALDAFFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. 1780—1830. Budapest 1935. 171.

⁷ *Iris* 3 (1827) Nr. 92—93.

sem mindig találkozott egyöntetű tetszéssel. Kopitar a kiadványokban érvényesülő nyelvi konzervativizmust kifogásolta, továbbá a gyakori sajtóhibák ellen emelt szót⁸; sőt, tudunk a szerbségnek olyan próbálkozásairól is, amely azt bizonyítja, hogy el akart szakadni az Egyetemi Nyomdától, és önálló kiadó létesítésére törekedett. 1841-ben például Sava Tekelija-Popović a mind aktívabb Matica Srpska részére cirillbetűs nyomdát szeretett volna felállítani.⁹

Ami egyébként a kiadványok előállítását illeti, abban a XIX. század elejétől kezdve ugrásszerű változást figyelhetünk meg. Míg 1803-ban Virág Benedek még azon kesergett: „Kár, hogy Pesten magyar ember nem nyomtattat”,¹⁰ addig később az Egyetemi Nyomda (s általában a pest-budai nyomdák) keresetté, népszerűekké lesznek. Csak hogy mindegyik más okból. Kazinczy Ferenc leveleiben többször áhítozik arra, hogy a szépek tervezett könyveket az Egyetemi Nyomdában, a Nyomda betűivel nyomtassák.

„A' Berzsényi és Dayka verseinek azt a' szerencsét óhajtom — írja egyhelyütt Helmecezy Mihálynak —, hogy ezek a' Falka betűjít nyerjék meg; minthogy Vitkovics a' klein Cicerot szereti, azzal; noha én készebb volnék Falkának Garmondjával nyomtattatni (Verseghy Aglájája ezzel jelent meg), mert így a' Columna több márgót hagyta.”¹¹ Másfél hónap múlva e sorokat küldi Helmecezynek: „Bár a' Falka betűjével nyomtattathatnék! melly kétségen kívül szebb mint minden egyéb betűnk.”¹²

A bibliofil Kazinczy jó szemmel veszi észre a szép könyv ízlésfejlesztő hatását, s a pallérozottabb ízlés kifejesztése következik nyelvészpítő-bővítő célkitűzéséből. Ám azt is tudja, hogy az Egyetemi Nyomda nem hajlandó áldozatra a magyar irodalomért, és nem vállalja az ekkoriban pedig oly szükséges mecénási szerepet. Ezért Berzsényi Dánielt már így inti: „Kínáld meg a' munka kiadásával Trattneret; ő ingyen kiadja, sőt neked mintegy harmincz exemplárt ingyen ad.”¹³ Még egy adalékot tehetünk hozzá: Verseghy följebb emlegetett *Magyar Aglája, avagy kellemétesen mulató nyájaskodások különbféle versnemekben* című verseskötetét 1806-ban a „kir. Magyar Universitas” betűivel adták ki, de „Eggenberger József Pesti Könyvárosnak költségére”. Verseghy Ferenc esete különben is jól jelzi: melyek az Egyetemi Nyomda tevékenységének határai.¹⁴ Ismételjük: nem volt önálló intézmény, felettesei voltak, akik ellenőrizték a pénzgazdálkodást, a kiadványokból befolyó pénzeket; akik megkövetelték az „üzem” rentabilitását. Verseghy Ferencet a nádor ajánlotta be az Egyetemi Nyomdába, ahová ezután rendszeresen dolgozott, elsősorban korrigált, de itt jelentette meg — saját költségén — munkáit is. A közel 16 esztendő munkálkodás alatt egyetlen egyszer sem kapott jutalmat, s bár személyes jóbarátja volt az Egyetemi Nyomda felügyelőjének, Sággy Ferencnek, állandó szerződéshez sohasem jutott, alkalmanként fizették. A magyar fel-

⁸ K(OPITAR, B.): *Patriotische Phantasien eines Slawen*. = *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1810. Nr IX. 89.: „Nur Schade, dass die Russen sie aus ihrem mehr verfälschen, die Serben aber, die sie leichter rein erhalten können, da sie ihnen auch so, in ihrer ursprünglichen Gestalt, bey weitem verständlicher ist, als den Russen, ohne gelehrte Schulen und ohne Druckereyen sind, denn die unter Joseph II. von Kurzböck in Wien errichtete, den russischen nicht einmal *gleichkommende*, ist nun in fremden Händen, und scheint sich wenig um das Zutrauen der illyrischen Nation zu kümmern, da das wenige, was sie druckt, auch vor Druckfehlern unlesbar ist.”

⁹ CZÁKÓ Elemér: *Cirill-betűs könyvek Budán*. Budapest 1939. 202.

¹⁰ WALDAPFEL: I. m. 128.

¹¹ *Kazinczy Ferenc Levelezése* X. 10.

¹² *Kazinczy Levelezése* X. 18–19.

¹³ *Kazinczy Levelezése* X. 141.

¹⁴ ILLÉSY János: *Verseghy és az Egyetemi Nyomda*. = *Magyar Könyvszemle* 1897. 337–340.

világosodás e jelentős költője, nyelvész-tétikusa aztán fordított átdolgozott, szerkesztett. S amikor 1818-ban *A' filozófiának talpigazságaira épített felelet. . .* című munkáját kinyomatta, 1232 forinttal adós maradt. Ez az adósság nyomasztotta a nagybeteggé vált költőt, élete utolsó napjait is megkeserítette: hogyan tudja törleszteni, kifizetni ezt a számára oly tetemes összeget. Még idézett műve tulajdonjogát is átengedte a nyomdának. Az ügy csak később, a költő halála után intéződött el. Nyilvánvaló, hogy a szoros keretek között működő pénzügyi gazdálkodás nem törődött méltányossági szempontokkal, a nemzeti kultúrát fejlesztő igyekezetekkel. Ezért előfordulhatott, hogy egy költő műve első kiadását az Egyetemi Nyomdánál nyomtatta, a másodikat ott, ahol — úgy vélte — számítását jobban megtalálja. Például: Kollár¹⁵ *Slávy dcerájának* 1824-es első kiadása az Egyetemi Nyomdánál jelent meg, a bővített második viszont már Trattner—Károlyi nyomdájában, a harmadik pedig Kollár költői művei első köteteként Budán, 1845-ben, a Gyurián és Bagó-nyomda kiadásában. Ugyanakkor Kollár egyházi beszédeinek túlnyomó többségét, valamint itáliai útirajzát szintén a Trattner—Károlyi-nyomda jelentette meg, ugyancsak itt jutott nyomdafestékhez az irodalmi kölesönösségről szóló, nagyhatalús könyvének első német kiadása. Etimológiai-nyelvészeti munkáját (*Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar*) a Trattner—Károlyi, *Rozprawy o Gmenacz* című munkáját az Egyetemi Nyomda gondozta stb.

Így, tévednénk, ha az Egyetemi Nyomda kiadásaiban tallózva, bármilyen tudatos „esztétikai” vagy „nemzeti” elkötelezettséget fedeznénk föl, a nyomda kiadott mindent, amire privilégiumai feljogosították, továbbá mindazt, aminek pénzügyi fedezete volt, illetve amiből hasznot remélt. Viszont akkor is tévednénk, ha kicsinyelnénk szerepét a pest-budai szellemi élet formálásában, segítésében. Csakhogy le kell számolnunk avval a tévképpzellettel, miszerint a XIX. század első felében Pest és Buda csupán egy művelődésnek volt a központja.¹⁶ Éppen az Egyetemi Nyomda kiadói tevékenysége bizonyítja, hogy Pestet és Budát egy ideig a magyarokon kívül a szerb, a szlovák és a román szellemi élet központjának (legalábbis *egyik* jelentős központjának) nevezhetjük, s hozzátehetjük, hogy a magyarországi és olykor az ausztriai német irodalom, valamint az újjörög és más nyelvű művek számára is szívesen vették igénybe az Egyetemi Nyomdát. Ez azt is eredményezte, hogy körülötte kialakult egy olyan nem nagyszámú, mégis számottevő jelentőségű gárda, amely az adott nemzeti nyelveken a cenzori ellenőrzést, a nyomdai munkálatokat, a korrigálást stb. végezte. Ez a művelt, könyvvel foglalkozó réteg szilárd támogatója lett az anyanyelvű művelődésnek. Akadt közöttük olyan, aki nem irodalmi tevékenységével tűnt ki, hanem a könyvek cenzúrázásával, mások az anyanyelvű kultúra máig ható képviselői lettek (mint például a román Petru Maior). S még egy — nem elhanyagolható — szempontra hívnánk föl a figyelmet. Az a tény, hogy az Egyetemi Nyomda többféle nyelvű irodalmi mű gondozását vállalta, többféle nyelvű értelmiség munkájára tartott számot, és ezáltal többféle nyelvű kultúra hordozója lett, megkönnyítette a szellemi termékek kölcsönhatását, cseréjét. Buda és Pest a XIX. század elején még kisvárosoknak számítottak, s csak előlegezték a későbbi nagyvárost. Egymás mellett, egymás közelségében nőttek fel a különféle nyelvű művelődések is, hatottak egymásra, de legalább is tudomást szereztek egymásról, ha olykor e tudomásukat nem manifestálták is. Így még a reformkorban is számot kell vetnünk a pest-budai szellemi élet különböző nyelvű irodalmainak egymás mellett élésével, mely olykor azonos megnyilvánulási formákban dokumentálódott. S különösen erőteljesen kell

¹⁵ ORMIS, Ján V.: *Bibliografija Jána Kollára*. Bratislava 1954. — *Biografické štúdie VI. Zborník materiálov z vedeckej konferencie o Jánovi Kollárovi*. Martin 1976. 103—139. (Problém Kollárovej biografie.)

¹⁶ SZIKLAY: I. m.

hangsúlyoznunk, hogy az egymás mellett élő kultúrák munkásai esetenként együtt dolgoztak, segítették egymást. Így a román történetírók és Virág Benedek kapcsolatairól, Ján Kollár és a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András, valamint Kollár és a szerb népének magyar fordítója, Székács József érintkezéseiről nem szabad megfeledkeznünk. Nemesak a kapcsolattörténet kutatóját érdekelheti a személyes érintkezés művekben tükröződő ténye, hanem Pest-Buda szellemi arculatának megrajzolóját is. Ugyanis a különféle hatásokat feldolgozó pest-budai művelődés egyik jellegzetessége a XIX. század első felében, hogy a különféle nyelvű szellemi alkotásokat befogadja, egymáshoz közvetíti. E folyamatban rendkívüli jelentőségű az Egyetemi Nyomda szerepe, amely korszakunk egyik legfontosabb kulturális intézménye volt.

FRIED ISTVÁN

Orosz Antal kölcsonkönyvtára, (Zára 1840). Még a közelmúltban is az első dalmáciai nyilvános könyvtárnak az 1857-ben megnyitott zárai *Paravia* könyvtárát (ma: *Zadar, Naučna biblioteka*) tekintették. Így ezen a véleményen volt — többek között — száz évvel ezelőtt Giuseppe Ferrari-Cupilli, Dalmácia kultúrtörténetének kitűnő ismerője is.¹ A legújabb kutatások szerint az első zárai kölcsonkönyvtárát már a francia közigazgatás idején tervezték, azonban a nyilvánosság számára sohasem nyílt meg. De még ez sem az „első dalmát” könyvtár, mert az első nyilvános könyvtárát Dalmáciában jóval előbb, 1703-ban Spalatóban az ottani lelkész, Ivan Paštrić alapította meg.²

E cikk szerzője már korábban kimutatta, hogy az első kölcsonkönyvtárát ebben a tartományban, pontosabban Zárában 1840-ben alapította Orosz Antal, a helytartóság akkori tsztviselője.³

Tudomásom szerint Orosz könyvtáráról előttem eddig csak két szerző emlékezett meg: az első 1846-ban, a *La Dalmazia* folyóiratban az *Esempii degni d'imitazione* című cikk névtelen írója, ahol is a „korábbi zárai kölcsonkönyvtár” alatt nyilván Orosz említett könyvtárát kell érteni.⁴ Mate Zorić ugyancsak néhány szóval írt erről.⁵

Orosz Antal a balásfalvi előnevet viselő Pozsony megyei család sarjaként 1805. április 16-án született Kőszegen. 1822. április 30-án katonai pályára lépett, majd 16 évig szolgált a 45. cs. kir. gyalogezredben. Ettől kezdve a kamara pénzügyi osztályán hivatalnokoskodott.⁶ 1838-ban feleségül vette Dragica-t, Cezar Crnica ügyvéd lányát, aki 1822-

¹ *Per la inaugurazione della Biblioteca Comunale Paravia di Zara nel XVIII Agosto MDCCCLVII.* Zara 1857, 33. l. — Johann Daniel Ferdinand Neigebaur szintén azt gondolta, hogy a Paravia-könyvtár az első nyilvános dalmáciai könyvtár. Számára minden más zárai könyvtár csak „Büchersammlung” volt (*Serapeum* 18/1857, 4, 56–58.).

² Florio BANFI: *L'istituzione della biblioteca Pastrizia di Spalato.* (Archivio Storico per la Dalmazia XIV/1939, fasc. 163. 225–238., fasc. 164. 259–264., fasc. 165. 287–292., fasc. 168. 373–383.) — NOVAK, Grga: *Povijest Splita.* Split 1961. II. köt. 326.

³ *Prva dalmatinska posudbena knjižnica.* Bibliotekarstvo (Sarajevo) 1965, 1, 53–62.

⁴ *La Dalmazia,* 1846, 26. sz. 214–215. A cikk szerzője hét zárai könyvtárát ismert: a Közgazdasági Társaság könyvtárát, Stratik püspök könyvtárát, Devechi könyvgyűjteményét, a gimnáziumi könyvtárát, a kölcsonkönyvtárát, a katolikus papnevelde könyvtárát és a ferencesek könyvtárát. — Vö. *Gegenwart* (Wien) 1846, 80. sz.

⁵ Marko Kažotić *i romantička književnost u Dalmaciji na talijanskom jeziku.* Zagreb 1960, 86. (Kéziratoss disszertáció a zágrábi Egyetemi Könyvtárban.) — ZORIĆ, Mate: *Marko Kažotić (1804–1842).* Rad. JAZU 338. Zagreb 1965, 389. 32. jegyzet.

⁶ Orosz először írnok (scrivatore) volt (*Almanacco della Dalmazia per l'anno 1838.* Zara, 90.), később lépett elő tsztviselővé (ufficiale). (*Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848.* Zara, 91.)

Avviso.

Per secondare l'appalesato desiderio di riputate persone, e dell' oggetto di offrire una piacevole, ed istruttiva occupazione merce la lettura di scelte opere negl' idiomi alemanno, Italiano, e francese, il sottoscritto destina a tale effetto, la sua biblioteca composta già di opere di vario genere, e di classici autori tedeschi, Italiani, e francesi, da opere ^{in via di acquisto} ~~gradatamente~~ aumentata con altre, e più recenti rinomate produzioni della letteratura.

Chi bramasse ~~di~~ approfittare di tale biblioteca di lettura, si compiacerà d' insinuarsi da oggi in poi nel locale a ciò appositamente destinato a pian Lorenzo nella Casa al N. 234 situata presso la chiesa di S. Simone, prevenendosi, che il medesimo sarà giornalmente, ad eccezione delli giorni feriali, aperto all' mattina dalle ore 8 alle 9, e dopo il mezzogiorno dalle 4 alle 7.

Invi saranno ostensibili tutti li cataloghi della biblioteca, e comunicate le condizioni dell' associazione, alla quale potranno prendere parte anche le persone meno agiate.

Lara li 1. Aprile 1840.

Antonio Drossi Nobile de Balajfalv

ben született Zarában és ott is halt meg 1854-ben.⁷ Orosz első, politikai munkája 1848-ban, Triestben jelent meg németül, majd ugyanabban az esztendőben ez olasz nyelven is napvilágot látott Zarában. További írásait az 1849–1851. években Bécsben, míg 1852-ben Budán nyomtatták. 1861-ben egyik cikke soproni folyóiratban, utolsó önálló kiadványa pedig 1873-ban, Pozsonyban készült.⁸

Így feltehető, hogy a század derekán visszatért szülőhazájába.

Nem sokkal Zarába érkezése után, még a harmincas évek végén, Orosz elhatározta, hogy a városban kölcsonkönyvtárat nyit.⁹ Ennek érdekében 1839-ben a bécsi Karl Schaumburg & Comp. cégtől könyveket rendelt. A fennmaradt számlából következtetve a bécsi könyvkereskedő cég még ez év november 29-én elküldötte a kért könyveket. Az ezeket tartalmazó ládák a következő esztendő január 14-én érkeztek meg Zarába. Pár nappal később (1840. január 20-án) a cenzúra hivatalnokai átnézték a ládák tartalmát, és a könyvek közül vagy harmincat lefoglaltak. Megállapították ugyanis ezekről, hogy szerepelnek a tiltott művek jegyzékén. Februárban a helytartóság értesítette a rendőrigazgatóságot, hogy ügyeljen az Orosz által alapítani szándékozott kölcsonkönyvtár működésére.

Március elején engedélyezés végett olasz és német nyelven írt fogalmazványt (I. ábra) nyújtott be a rendőrségnek arról a hirdeteménnyről, amelyben 1840. április 1-i dátummal Orosz értesíteni kívánta Zára lakosságát, hogy kölcsonkönyvtárat fog nyitni.¹⁰ Tekintettel arra, hogy hirdeteménye különös figyelmet érdemel kölcsonkönyvtára történetének szempontjából, helyesnek látszik annak teljes szövegét magyar fordításban az alábbiakban közölni:

H I R D E T M É N Y

Jelentős személyiségek kifejezett kívánásának és ezeknek válogatott német, olasz és francia művek olvasásával történő kellemes és tanulságos szórakoztatása végett alulírott felsőbb engedéllyel saját könyvtárát ajánlja, amely különböző műveket és német, olasz, francia klasszikusokat tartalmaz, és fokozatosan újabb, ismert irodalmi művekkel majd bővül. Aki e könyvtárat igénybe óhajtja venni, szíveskedjék betérni mától kezdve az erre szánt helyiségbe, amely ideiglenesen a 234. számú házban nyert elhelyezést a Szt. Simon templom közelében. Nyitva lesz pedig minden nap, az ünnepnapok kivételével, délelőtt 8-tól 9-ig és délután 4-től 6 óráig. Ebben a helyiségben található a könyvtár teljes katalógusa is, és ugyanitt nyernek az ügyfelek tájékoztatást a tagsági feltételekről, amelyben kevésbé vagyonos személyek is részt vehetnek.

Zára, 1840. április 1.

Orosz Antal
de Balásfalva s. k.

E kérvényének benyújtása után a helytartóság betekintés végett bekérte Orosztól a katalógus másolatát.¹¹ Ivan Brozović revizor-tisztviselő 1840. április 1-én át is vizsgálta Orosz könyveinek első jegyzékét, és benyújtotta a rendőrségnek azzal a megjegyzéssel, hogy a könyvek nyilvános könyvtárban történő rendeltetésre felhasználhatók. Ez alkalmal a revizor csak négy művet selejtezett ki.

⁷ A Sv. Šime (Szt. Simon) egyház házassági anyakönyve 1832–1857. évekre 19. (jelenleg *Državni arhiv u Zadru*, inv. 1529.), valamint a Sv. Šime halálózási anyakönyve (jelenleg *Matični ured u Zadru*).

⁸ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903, 1390–1391. has.

⁹ *A zárai rendőrigazgatóság iratai 1842*, I. füzet 2. sz. = *Državni arhiv u Zadru*, Spisi Uprave policije u Zadru.

¹⁰ Vö. 9. jegyzet 1846, II. füzet 152. sz.-től folyamatosan.

¹¹ Vö. 9. jegyzet.

Orosz 1840. március 30-án kelt könyvjegyzéke 1252 tételből állt (2. és 3. ábra). Ez a szám nem csekély, ha arra gondolunk, hogy abban az időben más, nagynak és fontosnak tartott zárai könyvtár is csak megközelítően ugyanennyi könyvvel rendelkezett. Ezen a kézzel írt jegyzéken kívül Orosz nyomtatott katalógust is adott ki *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek zu Zara* címmel. A harminc lap terjedelmű füzet összesen 542 bibliográfiai egységet tartalmaz (4. ábra).

Az említett revizor 1840 folyamán még kétszer nézte át a könyveket. Ennek során akadt köztük még néhány további betiltottra is, amelyek korábban elkerülték figyelmét. Ezekről pótlólag értesítette a rendőrséget. Miután nem volt minden esetben biztos az illető kiadvány betiltott voltában, utasításokat kérő beadvánnyal fordult a bécsi, központi cenzúrahivatalhoz. Ezzel párhuzamosan a rendőrséget is értesítette, hogy Orosztól követeljük meg a betiltott könyvek címeinek törlését katalógusából. Brozović feltételezte, hogy a kölcsönkönyvtár tulajdonosa nem tesz majd eleget a rendeletnek, ezért írásban úgy nyilatkozott, hogy amennyiben Orosz nem tartaná tiszteletben a törvény előírásait, az ügyet a helytartóság elé terjeszti. A revizor gyanúja indokoltnak bizonyult, mert Orosz húzta-halasztotta az ügyet, és nem akarta átadni a katalógust, így a revizor valóban feljelentette őt a helytartóságnál.

A trieszti rendőrség irataiból kitűnik a hatóságoknak az a feltevése, hogy e könyveket a cenzúra nem ellenőrizte, és így azok titokban érkeztek Zarába. Később az illetékeseknek meg úgy tűnt, mintha a könyvkereskedés számláján nem tüntették volna fel a szállítmány pontos tartalmát. Így a rendőrség felhívta Oroszt, hogy amennyiben engedélyt akar kapni kölcsönkönyvtárának megnyitására, úgy tartsa tiszteletben a törvény előírásait, amelyek szerint a cenzúrának joga van a katalógust megtekinteni. Miután a tulajdonos ezt nem akarta elfogadni, kijelentette, hogy inkább lemond a kölcsönkönyvtár megnyitásának szándékáról, amit azután 1840. október 8-án meg is tett.

A helyi hatóságoknak továbbra sem volt bizalmuk benne, ezért minden állami tisztviselőnek parancsba adták, hogy ügyeljen, vajon nem kölcsönöz-e Orosz továbbra is könyveket? Az év vége felé Orosz ismét összeütközésbe került a cenzúrával, amely nem engedélyezte, hogy egy könyvcsomagot küldjön Winipfer századosnak, annak ellenére, hogy ő azt nyilatkozata szerint ingyen küldte kölcsönbe.

1841. január 31-én Orosz újból engedélyért folyamodott, hogy kölcsönkönyvtárát kinyithassa.¹² Brozović február 16-án kelt jelentése kedvezőtlen volt számára. A revizor kijelentette, hogy Orosz a törvény rendelkezéseinek be nem tartása miatt alkalmatlan ilyen intézmény vezetésére. Megismételte korábbi feltételeit is: amennyiben Orosz azt kívánja, hogy kérését teljesítsék, úgy hozza el betekintés végett a katalógusait a cenzúrára, és szűnjék meg azt bírálni. Továbbá javasolta, hogy a bécsi kereskedésnek adják vissza azokat a könyveket, amelyek nyilvános könyvtár céljaira nem felelnek meg.

Úgy látszik, hogy Orosz nem volt hajlandó elfogadni az említett feltételeket, mert 1841 végén Zarában apósának, Cezar Crnicának tulajdonában volt a kölcsönkönyvtár.¹³ Ebben az időben a könyvtárnak meglehetősen nagyszámú, minden társadalmi rétegből összetevődött tagsága volt, amelyhez Pauler hadititkár is tartozott.¹⁴ Létezik azonban egy olyan rendőrségi jelentés is, amely szerint Crnica nem kölcsönzött ki könyveket, mert állandó rendőri felügyelet alatt állt.¹⁵

¹² Vö. 9. jegyzet.

¹³ Crnica ügyvéd volt Zarában (*Manuale provinciale della Dalmazia nell'anno 1846*. Zara, 271.). Két fiútestvére volt: Antun és Marko, akik fontos tisztséget töltöttek be a városban. Különösen Marko, akinek érdemei vannak a Paravia-könyvtár alapításában (FERRARI-CUPILLI, Giuseppe: *Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati*. Zara 1874, 65–71.).

¹⁴ Vö. 9. jegyzet 1841. XII. 27, 546. sz.

¹⁵ Vö. 9. jegyzet.

Lafontaine. Fables choisies, avec le vie d'Espece, a Neuve 1798	Ustuhag. 57.	1204.
Contes, et nouvelles en vers. a Londres 1809		2
Le bon Mari. Drama. a Geneve 1798		2
Le Jour, ou le nouveau Statuti. a Paris 1807		2
Le port de Sidon, ou le nouvel Homme a Projets. a Paris 1808		2
Elle obere. Theatre, a la Haye 1705		2
Mormier. Nouvelles scenes populaires destinees a la plume, a Paris 1839		2
Papadopoulos. Theatre de Melanina Soumarosov, tradit da russe. a Paris 1801.		2
Picard. Les aventures d' Eugene de Lannville, et de Guillaume Delorme. a Paris, 1815		3
Salignac de la Motte Landon. Fables, et contes. a Neuve 1811		1
Stael. De l'influence des papirs sur le bonheur des individus, et des nations. Louvain 1795		1
Signal Alphonse. Le Compiègnais. Mœurs du XIX Siecle. a Paris 1824.		4
Toussaint de 1814, et 1815. a Paris 1824		1
Saint August. Saint Jean le maitre. a Paris 1838		2
Walter Scott. Ballades. Bruxelles 1804		1
Chants populaires de l'Espece. Bruxelles 1828		4
Vi de John Dryden. Bruxelles. 1828		3
Le loi du dernier Menestrel. Bruxelles. 1824		1
Voltaire. Histoire de Charles XII. Dresden 1749.		1
Theatre. a Paris 1801		12
	85	
	Zusammen	1232
Zara rue 20. März 1840.		
Anton Drog de Palafabrag		

4. kép

1844. év elején Crnica kérvénnyel fordult a hatóságokhoz, hogy engedélyezzék a kölesönkönyvtárat. Azonban úgy látszik a hatóságok bizalmatlanok voltak vele szemben is, mert elsősorban azt vizsgálták, hogy kik a tagjai a könyvtárnak. 1844 februárjában Crnica kérvényt terjesztett a helytartóság elé, hogy illetékeit csökkentse. Hasonló beadványt intézett a legfőbb udvari hivatalhoz is, a bécsi dikasztériumhoz. Ebben kifejtette, hogy Dalmácia fővárosa csekély számú (7000) lakosságával nem bírálható el a kölesönkönyvtár szempontjából a császárság más nagyvárosaival azonos módon. A zárai kölesönkönyvtár évi tiszta bevétele nem lehet több száz forintnál. Beadványa végén kijelentette, hogy ha az illetékeket nem csökkentik, úgy kénytelen lesz „az első nyilvános dalmát könyvtárat” bezárni. A cenzúra előírásainak tiszteletben tartására kötelezettséget vállalt, amit korábban Orosz nem volt hajlandó megtenni.¹⁶

Kérvényére választ várva Crnica elkezdte a könyveket eladogatni. Dalmácia hivatalos lapjában, a *Gazzetta di Zara*ban¹⁷ hirdetést tett közzé, hogy francia, olasz, német és latin nyelvű könyveket ad el készpénzért. Ezek katalógusa a könyvtárban, illetve saját otthonában tekinthetők meg.

Végre a várva várt engedély megérkezett, és 1844 szeptemberében Crnica ünnepélyesen megnyitotta kölesönkönyvtárát.¹⁸ Ez azonban nem volt hosszú életű, mert 1846 májusában Crnica elhunyt.¹⁹ Miután a megállapított illetékeket nem fizette ki, a hatóságok határozatot hoztak, hogy a tartozást az örökösök kötelesek kiegyenlíteni. Az ő számukra azután biztosították, hogy külön kérvényezés után a kölesönkönyvtárat ismét megnyithassák.²⁰

Ez tehát az első zárai nyilvános könyvtár története, amely a magyar Orosz Antal és Cezar Crnica zárai ügyvédnek köszönhető. Azt, ami nem sikerült Dandolo általános providurnak, megtette egy magyar bevándorló. Ha az első zárai kölesönkönyvtárat a francia uralom alatt alapították is, Oroszé volt az első, amely a nyilvánosság számára meg is nyílt. Bár Orosz zárai kölesönkönyvtárát hét éven keresztül (1840–1846) emlegetik — elsősorban a rendőrségi iratok —, ezen belül ténylegesen csak viszonylag rövid ideig működhetett. A cenzúrával történt sorozatos nézeteltérések akadályozták tevékenységét, és sok könyvét éppen ezért ki kellett árusítania.

Orosz Antal érdekes jelenség a múlt század első felében Zarában, nemcsak a horvát könyvtárak története, hanem Dalmácia politikai és kulturális históriája szempontjából is. Személyiségére érdekes fényt vet említett könyve, amely 1848-ban jelent meg Triesztben, előbb németül *Wort eines eifrigen uneigennützigem Staatsdieners, welche bei Regulierung der neuen Verhältnisse des constitutionellen Dalmatien zu beachten wären* címmel, és amelyet még ugyanabban az esztendőben Zarában olaszul is közreadtak: *Parole di un disinteressato e leale funzionario dello Stato circa la rigenerazione della Dalmazia sotto la Costituzione*. Az alkotmány és a sajtószabadság alkalmat nyújtott számára, hogy élesen tiltakozzék mindaz ellen, amit a császárságban rossznak tartott. A könyv — nyilván személyes élményei alapján is — tele van a cenzúra és a bürokrácia elleni támadással és javaslatokat tartalmaz, hogy miként lehetne a közigazgatást a legjobban megszervez-

¹⁶ Vö. 10. jegyzet.

¹⁷ *Gazzetta di Zara*, 1844. 38. sz. 205. (május 10.), ez a hirdetés még kétszer jelent meg: a 39. és a 40. számban is.

¹⁸ Vö. 9. jegyzet 1844. VIII. 13, 1941. sz.

¹⁹ Crnica 1846. május 8-án halt meg, 57 éves korában. A nekrológot róla Giuseppe FERRARI-CUPILLI írta: *Gazzetta di Zara* 1846, 42. sz. május 25.

²⁰ Nem sikerült megállapítani, hogy vajon megnyitották-e, vagy sem. Ezt talán az *Atti segreti dell' i. r. Polizia austriaca 1820–1870* iratkötegből lehetne megtudni (Zadar, Naučna biblioteka 23193, ms 590, 27), azonban a *Biblioteca circolante a Zara 1846* iratok elvesztek.

ni. Orosz írásában támadta a hivatalnokok nagy létszámát, valamint a vezetők és a beosztottak fizetése közötti nagy különbséget. Kifejtette, hogy nincs szükség a rendőrségre és a cenzúrára, mert ezek kizárólag csak a záraiak magánéletével foglalkoznak, és a lakosok olvasmányául szolgáló könyveket cenzúrázzák. Szerinte a jó alkotmányhoz négy dolog szükséges: nemzetiség, szabadság, egyenlőség és igazság.

PAVAO GALIĆ
(Zadar)

Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez.) Emich Gusztávról sokszor és sokat írtak már a nyomdatörténések. Rendszerint az Athenaeum Nyomda alapítójaként szokták emlegetni; egyedül Sennowitz Adolf monográfiája¹ foglalkozik vele részletesebben. A legtöbb szerző kritikátlanul átveszi Sennowitz adatait, noha ezek sem mindig megbízhatóak, és hiányosak: pl. Emich kapcsolatait az Akadémiával Sennowitz jóformán nem is említi. Valószínűleg sohasem kutatott az Akadémia irattárában, mert akkor nem találgatná, hogy mikor lett Emich Gusztáv az Akadémia nyomdásza. Pedig az a cím, amelyre Emich olyan büszke volt, hogy az aláírásához is hozzátette: „magyar akadémiai nyomdász” — komoly feladatot rótt a viselőjére. (Különleges betűk és jelek beszerzése, nyelveket ismerő szedők alkalmazása stb.) Több munkát — mint látni fogjuk — Emich csak ráfizetéssel tudott előállítani. Így, ha nem is minden üzleti számítás nélkül, az Akadémia munkáinak kinyomtatása egyben a tudományok pártolását is jelentette. Ezért adtam jelen dolgozatomnak azt a címet, amelyet Emich megérdemelten viselt több mint nyolc évig.

Emich Gusztáv kapcsolatai az Akadémiával már régebben kialakultak. A *Nemzeti könyvkereskedése* révén híressé vált kiadó és nyomdász, olyan vállalkozásokkal tette a nevét ismertté, mint Petőfi Sándor összes műveinek megvétele és kiadása, majd Jókai Mór munkáinak megszerzése és kiadása. Az Akadémia egyes tagjaihoz, így gr. Dessewffy Emilhez személyes barátság fűzte. 1850 október elején indult az *Új Magyar Museum* c. folyóirat és vele a tudományos élet Magyarországon, az önkényuralom korában. A havonta megjelenő lap alcíme: Tudományok és művészetek tára, egyszersmind a Magyar Academia s több tudományos társulat hivatalos közlönye. A folyóirat tulajdonosai az Akadémia tagjai voltak. Szerkesztését Toldy (Schedel) Ferenc vállalta. A hirdetésükben így nyilatkoztak a szerkesztők:²

„Vállalónk pedig Emich Gusztáv úr, minden önhaszonkereséstől távol, díszes kiadásban adja majd füzetünket, s bár havonként legalább hat tömött nyomtatású ív jelenik meg, az egész folyam előfizetési árát helyben csak hat forintra szabta, postával küldve 7 ft. 30 krra. Az előfizetési megrendelések és pénzek kizárólag hozzá utasítandók.”

Ami az önhaszonkeresést illeti, nemigen hihető, hogy Emich némi jövedelemhez ne jutott volna. Bár ez esetben lehetséges, hogy nem találta meg vele a számítását. A folyóirat 5–6. évfolyamát az Akadémia Heckenast Gusztávnál rendelte meg. A többi szám ismét Emich műhelyéből került ki.

Emich nyomdai vállalkozása, ennek létrejötte, majd Eisenfels Rudolftól való önállósulása még több kérdésben nem tisztázott. Egy biztos: Emich szívós üzletember volt,

¹ SENNOWITZ Adolf: *Emich Gusztáv*. Bp. 1893. 52 l.

² *Népszerű naptár mindazok használatára, akik az 1850. év után Magyarhonban még magyarokul megmaradtak*. Pest, 1851. Emich és Eisenfels kiadása. (Az említett hirdetés ennek a borítóján található. A népszerű naptárt a rendőrség annak idején elkobozta. Valószínű, hogy Emich és Eisenfels közös vállalkozása ekkor bomlott fel.)

és a nyomdát sikerült fejlesztenie. 1860-ban 40 000 forint beruházással az ország egyik legfejlettebb üzemét hozta létre³, amely később az *Athenaeum* elődje lett.

Nem tekinthető véletlennek, hogy az Akadémia 1860. április 18-i ülésén Emich Gusztávot a „Magyar Tudományos Akadémia nyomdása” címmel ruházta fel.⁴ Az Akadémiának nagy szüksége volt egy korszerű és megbízható nyomdára. Emich — modernizált üzemének a birtokában — maga ajánlotta fel szolgálatait az Akadémiának.

Emich messzemenő terveket szőtt az Akadémia munkáinak vállalásával. Szerette volna teljesen megkaparintani az Akadémia teljes könyvkiadói, könyvterjesztői és nyomdai vállalkozását, hogy ily módon az üzletmenetben monopolizált helyzete legyen. Erről tanúskodik 1864. március 5-én kelt levele,⁵ amelyben felajánlja, hogy az Eggenberger cég helyett maga fogja árusítani és terjeszteni az Akadémia kiadványait. Emich érvelése jó példája a kapitalista vállalkozó mohóságának. Érdemes ezt a levelet részletesen boncolgatni; mert Emich Gusztáv egész tevékenységét jellemzi. Levele első pontjában magát ajánlja és kijelenti, hogy:

„Saját kiadványaim (*Verlag*) úgy minőségre, mint oly tetemes mennyiségre rúgnak, hogy minden könyvtáros a két magyar hazában, saját érdekében szorgosan keresi és kultiválja az összeköttetést velem, szívesen és előszeretettel foglalkozik azon könyvek eladásával és terjesztésével, melyez az én cégem (Firma) alatt nekik küldetnek; összekötetésem [!] tehát lehető legszámasabbak és legjobbak.”

A második pontban azzal támasztja alá a kérését, hogy 19 hírlap kerül ki a nyomdájából, és ezáltal mintegy 15 000 olvasóval érintkezik. Ezekben a lapokban hirdetné az Akadémia kiadványait. A harmadik pont rövid és velős. Emich leplezetlen vágyát tükrözi, hogy monopolhelyzetbe kerülhessen. Érdemes idézni:

„Az által, hogy ezen bizományt egy nagyobb kiadó — könyvtáros (*Verlagsbuchhändler*) kezelné, megszűnne a rivalitásnak azon bizonyos neme, mely mindig létezni fog (főképen a Pesti) könyvtárosok közt, ha e bizományt akármelyik úgynevezett *Sortiment* könyvtáros kezeli.”

A negyedik pontban pedig arra hivatkozik, hogy az Akadémia szerződéssel „rászóta” kiadványainak egy részét, a nagy szótárt, a tudományos kézikönyveket, a „hölgyek díját” nyert pályaműveket. (Ez utóbbival még sok bonyodalom volt, ezért visszatérünk rá.) Ha pedig már ennyi mindent rábíztak — érvelt —, adják oda neki a többi is. Végül még egyszer megismételte a hirdetésekkel kapcsolatos ajánlatát, amelyben mintegy 1 500 frt. értékben magára vállalná az Akadémia munkáinak hirdetését.

Az Akadémia mégis az Eggenberger cég újabb, 1864. március 5-i ajánlatát fogadta el. Emich ajánlata kedvezőnek tűnik a kívülállók számára. Az Eggenberger cég ellen valóban merültek fel kifogások, melyeket egy 24 oldalas panaszlevélben a kiadóhivatal vezetésével megbízott Takáts István terjesztett az Akadémia elnöksége elé.⁶ De az Akadémia nem volt túlzottan elégedett Emich nyomdájával sem. Különösen Arany János levelezett sűrűn vele, szóvá téve a sajtóhibákat, kopott betűket, késedelmes munkákat. Udvarias leveleiből is kicsendül ellenszenve és elégedetlensége. Az Akadémia drágának találta a nyomda munkáját, ezért Emich pártfogója, Desseffy Emil elnök halála után más nyomdánál is érdeklődtek, árajánlatokat kértek. Emich Gusztávot nagyon bán-

³ *Országos Nagy Képes Naptár 1862*. Pest, Heckenast. 288. l.

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (= MTAKK) MTAKK 1860: 795/20.

⁵ MTAKK 620/1864.

⁶ MTAKK 1216/1868 és 1217/1868.

totta a dolog, ezért 1866. május 30-án egy hosszabb levelet írt az Akadémia elnökségének.⁷ Ez a levél rendkívül érdekes dokumentum. Megtudhatjuk, hogy mennyi áldozatot és kockázatot kellett vállalnia Emichnek az Akadémia nem nagy nyilvánosságát érdeklő kiadványai miatt.

Levelét kétségtelenül kenyerének féltése iratta. Némileg ironikus hangon kezdi az Akadémia tartozásaira célozva:

„... a kívánt 400 frtnyi biztosítékot kérem a t. Akadémia pénztárnokánál, tek. Tóth Lőrincz úrnál átvenni, kinél jelenleg 2.697 frt; 16 kr. javamra járandó számlák utalványozva vannak ...”

Rögtön utána arra céloz, hogy az Akadémia más nyomdáknaál is érdeklődött. A levélhez mellékelte egy üres papírlapot, az alábbi szöveggel:

„Az árák rovatát kitöltetlenül hagytam, ez egy fehér lap, melynek saját belátása szerinti kitöltésére a t. Akadémiát kérem föl; — bátorkodom reményleni, hogy ezen számok méltányosak lesznek, miután a t. Akadémia több könyvnyomda ajánlata folytán azon helyzetben lessz [!] — azokat leghelyesebben megszabhatni.”

Ezt követően arra hivatkozik, hogy ő, mint „akadémiai nyomdász”, mindenképp el kell vállalja az Akadémia kiadványait:

„Míg minden más könyvnyomdász ezen munkák megszerzésénél csakis *anyagi hasznát* tekinti irányadónak, — addig reám nézve *becsületbeli dolog* ezen munkák további megtartása, ha csak „Johannes sine terra” nem akarok lenni.⁸ — mily véleménnyel legyen felőlem a nagy közönség, ha az Akadémia munkái nem a „magyar akadémiai nyomdász-nál” nyomatnak? — bekövetkezhetik ugyan az az eset, hogy minden haszon nélkül, sőt szükség esetén egyes munkák mellett kárral is — eszközölnöm kellene a nyomtatást, — de nekem minden körülmények között feltétlenül el kell azt vállalnom, ha csak erkölcsi öngyilkosságot nem akarok magamon elkövetni.”

Emich az árák indoklásául felsorolja mindazokat a nehézségeket, amelyek az Akadémia kiadványaival kapcsolatosak. Ez a levél legérdekesebb része:

„továbbá a t. Akadémia számára sok idegen írást is kellett beszereznem, így p. o. különböző keleti, görög, továbbá *török* (*Aburkához*) írást, stb. [...] Ezen beszerzések nagy összegekbe kerültek. (egyetlen török írás 460 frt ezüstbe, egy szép görög garmond 600 frt. ezüstmél többbe) — melyek senki *más számára nem használhatók*, — a t. cz. Akadémiának ezen beszerzésekért soha a legcsekélyebbet sem számítottam fel; — Majdnem 6 éve hogy egy betűvésnököt alkalmaztam 10 frtnyi hetifizetéssel; ez egyén úgyszólván kizárólagosan és folyvást különféle betűket és jeleket rajzol, metsz, etc., melyek semmiféle írásban nem léteznek, és csak is a t. Akadémia számára szükségeltetvén rajzoltatnak és metszetnek; — azonban sohasem számítottam a t. Akadémiának ezen vésnökért és ehhez hasonló különös kiadásokért semmit sem!”

Végül rátér arra, hogy az Akadémia kevés pénzzel rendelkezik:

„Már több év óta a t. Akadémia azon kellemetlen helyzetben van, hogy pénzzükségben szenved, s ily helyzetében kénytelenítetem az átadott munkákért benyújtott, s már utalványozott számlák kifizetésére többnyire hosszú ideig várakozni, s az ily — *gyakran hosszú ideig* kinnlévő összeg — sokszor (különösen 1864;) — 3000 egész 4000 frtra rúgott, s ezáltal jelentős kamat veszteség ért, [...] mindezekért a t. Akadémiától kamattérítést nem nyertem és soha nem is kértem.”

⁷ MTA KK 1021/1866.

⁸ Célzás „Földnélküli” János angol királyra (1199–1216).

Ezt a 3 000—4 000 forintot Emich üzemének félmilliót megközelítő forgalma meg sem érezhette. Tény, hogy Emich néha ráfizetett az Akadémia kiadványaira, de volt miből ráfizetnie. (Meg kell kérdőjelezni azt az állítást, hogy az Akadémia székházának építésére indított gyűjtés alkalmával 1 000 forintot írt alá. Átlapoztam az iktatókönyvet, és csak egyetlen helyen találkoztam Emich névvel. A 105. sz. tételt így jegyezték be: Emich Gusztáv és nyomdai személyzete. 102. — frt; 20 kr. Fráter Jánosné tanulmányában közlése egy reprodukciót arról a gyűjtőívről, amelyen Emich munkásai 90 frt. 55 kr.-t ajánlottak fel⁹. Az 1 000 frt.-nak nyoma sincs. Bár lehetséges, hogy adminisztrációs hiba történt.) Nagyon fontos része ennek a levélnek a „hölgyek díját” elnyert pályamunkákra vonatkozó megállapítás. Ezek a könyvek Emich Gusztáv nyakán maradtak és a későbbiek során hosszadalmas pereskedés alapját képezték.

„Azon kötelezettséget vállaltam el, hogy számos munkát, mint *kiadó* adok ki; — a t. Akadémiától e hivatal terhét átvéve, és így egyáltalában megjelenésükhöz kezet nyújtva, mert különben némelyik munka költséghiány miatt tán soká, vagy soha sem jelent volna meg, — ezen munkák a „Hölgyek díjára” pályázattal 4 vagy 5 kötetből állnak, míg a kézi könyvek legnevezetesebbjei: Petzwal „Nagy Géptan”-ja, Hunfalvy „Magy. orsz. term. viszonyai”, Vész Ármin „mennységтана” stb. — Mindezen számos és sok pénzbe kerülő munkáknak *összes* költségeit, mint: írói honorárium, nyomás, papiros, fametszetek, stb. stb. *szerződésileg* én viselem, én a munkák kiadásának *dicsőségét* az Akadémiának hagyom, s magamnak a *gondot* tartottam meg: kiadott tőkémét visszaszerezni [!] igaz ugyan, hogy a t. Akadémia a költségek biztosítását vállalta el, hanem csak azon esetre, ha *10 év* nem lett volna elégséges a költségeket fedezni; — a kamatveszteség azonban *csak engem* ér egyedül. [. . .] s hogy egy megközelítő áttekintés legyen, egy pár munka mérleg — összeállítását mellékelem.”

A számlák igen tanulságosak, érdemes közelebbről is megvizsgálni ezeket. Az írói tiszteletdíjakat az Akadémia ívenként 30 frt.-ban állapította meg. Ennek az öt szerzőnek Emich összesen 8 000 frt. honoráriumot fizetett ki. Ehhez jön még az előállítási költség. A summázat szerint az öt mű kiadása 19 109 frt. 37 kr. előlegezésével történt. Az időközben eladott példányok árát levonva, a levél írásakor (1866. május 30-án) az Akadémia 15 222 frt. 7 kr. erejéig volt Emich Gusztávnak lekötelezve. Ez a tartozás az évek során, az eladott példányok számának, pontosabban értékének arányában csökkent. A határidő lejáratakor, 1874-ben ifj. Emich Gusztáv mint örökös, peres úton követelte az Akadémiától az addigra már 3 250 frt. 18 kr. összegre apadt tartozást. Hosszadalmas vita alakult ki az összeg helyességét illetően. Az Akadémia jogászai egy kimutatást állítottak össze,¹⁰ és kétségbe vonták ifj. Emich Gusztáv követeléseit. Azt állították, hogy édesapja az üzleti könyveket és kimutatásokat nem az 1846. évi 15. tc. 106 §. előírásai szerint vezette. Szerintük Emich a szerződésben foglaltaknál több példányt nyomtatott, és azokat a megszabott árnál drágábban kínálta. Ezekre a vádakra ifj. Emich Gusztáv válaszában¹¹ kifejtette, hogy ép ésszel elfogadhatatlanok, mert ha az édesapja kevesebb példányt írt volna be, mint ahányat nyomtatott, kevesebb lenne a követelése. Ha pedig többet írt volna, akkor ez kiderülne az Athenaeum Társulat kimutatásaiból, amely Greguss Gyula művéből 321 db-ot; Petzwal Ottó művéből 421 db-ot; Vész Ármin művéből 501 db-ot vett át. Az is képtelen állítás, hogy az édesapja a könyveket drágábban adta, hiszen így is a nyakán maradt azok egyharmada. A per sokáig húzódott, mivel ifj. Emich Gusztáv újabb követelésekkel állt elő. Az ügyet csak az 1880-as években zárták le, amikor is a feleknek végül sikerült megegyezni.

Visszatérve Emich Gusztáv 1866. május 30-án kelt levelére, különös meglepetést tartogat az Akadémia könyvtára kéziratára. Ugyanazon a számon iktattak egy másik

⁹ FRÁTER Jánosné: *Nemzeti részvét emelte*. . . Bp. 1962. 6. old.

¹⁰ MTA KK 927/1874.

¹¹ MTA KK 580/1874.

levelet, amely azért került az előbbi mellé, mert ugyancsak Emich Gusztáv írta, és a dátum is azonos. Ezt a második levélét Emich egyenesen br. Eötvös Józsefnek címezte, és a tartalma meglepő. A levél zsarolással vádolja Takáts Istvánt, aki az Akadémia javítónoka, majd 1865. január 26-tól a kiadóhivatal vezetője volt.

„Gr. Dessewffy halála után, gondolom f. évi január folytán Takáts úr személyesen jött el hozzám, és elmondta: hogy itt hozza számomra azon árak tervezetét, melyeket az Egyesületi nyomda az ő *indítványozására* az Akadémiához benyújtott; — elbeszélé továbbá, hogy ő (Takáts) azon csekély fizetésből, mit az Akadémiától nyer — nem élhet, s hogy én (Emich) fizetnék neki évenként 8, vagy legalább 600 forintot, mely esetben ő *ez ügyet* vissza fogja venni, s így a nyomtatványok árának leszállításától nem félhetnék.”

Mindez hihetően hangzik, csak egy apróság nem egyezik. Az ajánlatokat a nyomdaktól nem Takáts István, hanem maga Arany János kérte finom levelező papírján. Sok fejfájást senkinek sem okozott Emich beadványa, mert az Akadémián szépen — ad acta — félretették. Annyit talán elért vele Emich Gusztáv, hogy Arany János (aki egyébként kedvelte Takáts Istvánt) egyre kimértebb leveleket intézett Emich-hez a késedelmek, nyomdahibák kapcsán. Érdemes idézni az egyik felszólítását:¹²

„A Math. és Természettudományi közlemények szerkesztője Szabó József rendes tag panaszkolt nekem, hogy a mondott közlemények nyomtatása igen lassan halad, és gyakran félbe szakítattatik, majd a szedő betegsége, majd az országgyűlés miatt meggyűlt nyomdai teendők, majd egyéb kifogás adatván okul.

Miután pedig az Akadémia nyomtatványai közül sem egyiket, sem másikat háttérbe szorítani nem lehet, mivel azoknak rendes időre meg kell lenniök; ezennel felszólítom Tisztelet Uraságodat oly intézkedésre, hogy mind a jelen esetben felhozott, mind egyéb késedelmi panaszok megszűnjenek.

Pesten, 1868. ápr.

kész jóakarója
Arany János

Nem véletlenül születtek ilyen határozott hangú felszólítások. A közlemények, értesítők, évkönyvek az Akadémia működésének legfontosabb részét képezték. Éppen ezek folyamatos kiadását akarták biztosítani; ezért szerződtek Emich Gusztávval. Ami az Akadémia 1866. évi feltételeit illeti, meglehetősen szigorú kikötéseket tartalmaznak.¹³ Emich a következő 15 periodikus kiadványt, ill. folytatólagosan megjelenő munkát vállalta.

Évkönyv	500 példány	15 frt.	
Math. és term. tud. ért.	500 „	18 „	
Philos. és tört. ért.	500 „	16 „	
Nyelv és szépirod. ért.	500 „	16 „	
Nyelvtudományi közl.	600 „	17 „	50 kr.
Archeologiai közl.	500 „	16 „	
Stat. és nemzetgazd. közl.	700 „	21 „	
Math. és term. tud. közl.	500 „	17 „	
Monumenta — okmánytár	750 „	19 „	
Monumenta — írók	750 „	19 „	
Magyar Történelmi Tár	500 „	16 „	
Török — magyarkori tört. emlék.	500 „	17 „	
Magyar levéltár	500 „	16 „	
Akadémiai Almanach	600 „	14 „	50 kr.
Jegyzőkönyv	600 „	14 „	
összesen:	8500 példány	252 frt.	

¹² MTA KK 285/1867.

¹³ Orsz. Levéltár: *Athenaeum iratok*. 9. cs./10.

Az itt feltüntetett példányszám és ár kötelező volt Emichre nézve. A boríték árát külön felszámíthatta. Egy füzetet így is átlagosan három és fél krajcárból kellett előállítani. Így nem lehet csodálkozni, miért haladt vontatottan ez a munka. A föltételek is igen szigorúak voltak:

1. A papírt a vállalkozó adja.
2. Az ár a példányszám szerint alakul. (Az ajánlatban ezt már rögzítették.)
3. Az elvállalásra kijelölt 15 mű jegyzéke és példányszáma. (Ld. a 71. oldalon.)
4. A vállalkozás 1866. júl. 1-től 1872. jún. végéig tart.
5. A vállalkozónak mázsánsként 80 frt. értékű festéket kell használni, és ezt számlákkal kell bizonyítani.
6. Kopott betűket nem használhat.
7. Szedést csak segéddel végezethet, tanulóval csak kivételes esetben.
8. Ha több példányt kell nyomtatni, akkor 100 ívenként 20 kr. többletet felszámolhat.
9. A petit szedésért 1 frt. pótlékot számíthat fel.
10. Hiány nélkül kell az íveket átadni.
11. A vállalkozó minden feladat teljesítéséért kezeskedik.
12. Biztosítéknak 400 frt.-ot kell letenni, amely 5% kamattal gyarapszik. (Erről írt olyan gúnyosan Emich.)
13. A nyomdák ajánlatát számokkal és betűkkel kitöltve kéri. (Az Akadémia ajánlata csak támpontként szolgált, de ezt Emich módosítás nélkül elfogadta.)
14. Azokat, amelyről a 3. pontban nincsen szó, vagy elfogadja az illető nyomdász, vagy az Akadémia tetszése szerint másnak adja oda.
15. Különleges betűket, héber, görög stb. a vállalkozó saját költségén 4 nap alatt tartozik megszerezni.
16. Ha a vállalkozó bármely pontot nem teljesíti, az Akadémia kártérítést követel és felmond.

Ezek után nem lehet csodálkozni, ha már a kortársak véleménye szerint is csak ráfizezett Emich az Akadémia kiadványaira, és ezek sok hasznot nem hoztak. Az igazsághoz tartozik, hogy voltak olyan kiadványok is, amelyeknél Emich megtalálta a számítását. Az egyik ilyen nagy sikert aratott munka a *Magyar nyelv szótára*, amelyre 1862. március 14-én szerződött Emich.¹⁴ Ez olyan nagy sikert aratott, hogy Emich Eötvös Józsefhez írott levelében 1862. június 15-én örömmel újságolta mind a 2 500 példány eladását, és egyben kérte, hogy ismételtlen kiadhasson még egyszer 2 500 példányt. Ezért 400 frt.-ot ajánlott fel az Akadémiának. Érvelése szerint, ha a mű keletje a befejezésig (vagyis a 25. füzet megjelenéséig) eléri az 5 000 példányt, akkor az Akadémia összesen 10 000 forintot kereshet rajta. Azt természetesen nem említette, hogy ő mennyit kereshet ezen a munkán, amelyet Czuczor Gergely szép, nyugodt tempóval szerkesztett, és csak 1871-ben készült el teljesen. (A hatkötetes kiadás vége már az *Athenaeumnál* jelent meg.)

Mindezeket összegezve megállapítjuk, hogy Emich Gusztáv nagy feladatot vállalt, amikor az „Akadémia nyomdása” lett. Ez olyan vállalkozás volt, amelyet kisebb tőkével rendelkező, kevésbé nagyvonalú nyomdász nem tudott volna véghez vinni. Nagy szolgálatot tett ezzel, és ha olykor ráfizetett; ráfizetései adományok voltak a magyar kultúra és tudomány számára.

LONTAI SÁNDOR ANTAL

R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében. A Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményéből az id. Lóczy Lajos-fond feldolgozásakor ritkaságszámba menő autográf levél került elő. Írója Robert Falcon Scott, a híres délsarki utazó. Címzettje Lóczy Lajos professzor. Kelt: 1907. május 13-án.

¹⁴ MTAKK 1285/1862.

E tanulmánynak nem célja a levél autográf voltának bizonyítása, ezért csak egészen röviden említjük meg, hogy emellett szóló érveknek vettük: a levél szövegét, a szöveg utalásainak jól követhető egyezését, a *Scott's Last Expedition*ban¹ bemutatott kézirással, aláírással történő összehasonlítás eredményét, a papíron látható vízjelet és címert, a Gyűjteménybe kerülés módját (ajándékozás).

A levél bemutatása és tárgyalása előtt idézzük fel röviden a kapitány életútját. 1868-ban született Outlands-ban (Devon, Anglia). Apja, három testvére a Királyi Tengerészetnél szolgált. Robert Falcon Scott a szokásos iskolai és tengerész kiképzést kapja; 18 éves korára „middy” (=midshipman = magasabb rangú tengerészkadét), 20 éves, amikor kitűnő eredménnyel leteszi a tengerész-zászlósi vizsgát. Ezután különböző hajókon szolgál, majd amikor 1893-ban az Angol Földrajzi Társaság elnökének, Sir Clement Markham-nak döntése alapján elhatározzák egy délsarki expedíció felszerelését, az expedíció hajójának, a „Discovery”-nek parancsnokául jelölik ki. Ez az expedíció 1901-ben indult és 1904-ben tért vissza. Útja jól ismert, maga Scott kapitány írta meg a magyarrá is lefordított és többször kiadott könyvében, a *Voyage of Discovery*-ben.²

E sikeres expedíció után egymást követően három hajónak volt a parancsnoka: a „Victorius”-nak, az „Essex”-nek és a „Bulwark”-nak.

1909-ben kezdi meg Scott második délsarki expedíciójának szervezését. Az expedíció hivatalos neve British Antarctic Expedition, 1910. Hajója a „Terra-Nova”, 1910. június 1-én fut ki Londonból. Scott másfél hónap múlva indul az expedíció után.

A Déli-sark felé vezető szárazföldi utat 1911. november 1-én kezdik meg. Az utolsó segítő csoport 1912. január 4-én fordul vissza és ettől fogva csak az öt főből álló (Scott, Wilson, Oates, Bowers, Ewans) poláris csapat tör a Déli-sark felé. Január 17-én érik el és ott tudják meg, hogy az egyik versenyt elvesztették: a Roald Amundsen kitűzte zászló már a Déli-sarkon lobogott. A norvég ötödmagával valamivel több mint egy hónappal megelőzte őket: 1911. december 11-én értek oda.

Megkezdték útjukat visszafelé — a másik versenyt. De ennek tétje most az életük volt. Hogy végződött? Scott kapitány naplójának utolsó bekezdése:

„Március 29. péntek. — 29-e óta megállás nélkül tombol a szélvihar, nyugat-délnyugat és délnyugat felől. 20-án még két-két csésze tea készítésére való tüzelőnk volt és két napra elegendő hideg ételünk. Minden nap készültünk, hogy útrakeljünk a depó felé, amely innen már csak 20 kilométer, de a sátor ajtaján kívül szüntelenül kavarog az örjögő hófergeteg. Nem hiszem, hogy bármit is remélhetnénk még. De kitartunk amíg elér a vég. Erőnk elhagy. A vég nem lehet messze. Szánalmas, de úgy látszik nem tudok tovább inni.

R. Scott

Utolsó bejegyzés:

Az Isten szerelmére, viseljétek gondját a mieinknek!”

Eddig a napló.

A holttesteket 1912. november 12-én találták meg.

A tárgyalat autográf levél szövege:

¹ *Scott's Last Expedition*. Capt. Scott's personal journal. Arranged by Huxley, Leonard. Cheap edition. London, 1923, Murray, John.

² SCOTT: *Angolok a Déli Sarkvidéken*. (*The Voyage of „Discovery” 1901–1904.*) Angolból átdolgozta Halász Gyula. Bp., 1911, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai).

May 13th. 1907

London E. C.

Dear Sir

Your letter of April 25th. was delivered into my hands by Mr. Reginald Smith of Messrs. Smith Elder last week.

First I must apologize for an unfortunate misunderstanding.

Shortly after my return to England I received the notice of my election as honorary member of the Hungarian Geographical Society. I was deeply grateful as I considered it one of the greatest honours which I could receive. I wrote at once to convey my thanks but it is evident my letter did not reach its destination. I feel great sorrow for this and beg that you will convey my regret to your predecessor and to the members of your Society. Will you please assume them that I was and am deeply sensible of the honour which they paid me and that I have just received with great pleasure the journal of your Society. I beg that you will add that it was from no lack of courtesy or failure to appreciate the significance of this generous tribute that they did not receive an acknowledgement of their diploma but probably from want of care in directing the envelope which contained that acknowledgement.

I beg to thank you for the volume of the series of voyages which you so kindly send and must congratulate you on the manner in which it is produced.

I consider it a great honour that you should think the Voyage of Discovery worthy of a place in such a series and I gladly give my permission for the publication in the abridged form suggested. I have informed Mr. Reginald Smith of this and think that your Editor will have no difficulty in arranging with him for the matter required to be forwarded.

Last I must thank you for your generous invitation to visit Budapest. I have much work to do and am now commanding a ship in our Navy but should the future give me greater leisure I shall have in mind your kind thought and the welcome you so generously offer.

I must again express my sincere regret for the unfortunate miscarriage of my acknowledgement of the award give me by our* Society and which I have been so proud to possess for more than two years believe me Sir

Yours most sincerely

Rob. F. Scott Captain HBMN
(Late Discovery)

Professor Loch Lóczy

A levél magyar fordításban:

1907. május 13.

London E. C.

Kedves Uram

Április 25.-én kelt levelét Smith Reginald úr a Smith, Elder cégtől, a múlt héten átadta.

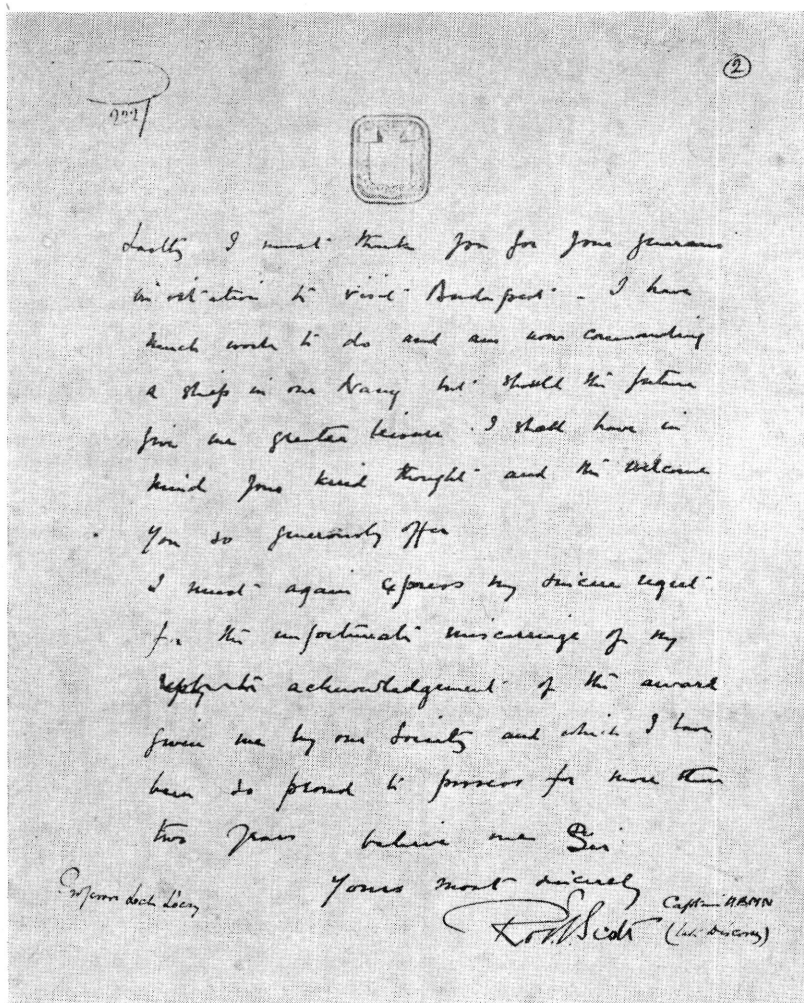
Mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem egy szerencsétlen félreértésért.

Röviddel angliai visszatérésem után fölkellette figyelmemet az, hogy a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választottak. Nagyon hálás voltam és úgy gondoltam erre, mint életemben elérhető egyik legnagyobb megtiszteltetésre. Azonnal írtam, hogy kifejezzem köszönetemet, de nyilvánvaló, hogy levelem nem érkezett meg rendeltetési helyére. Nagyon szomorú vagyok emiatt és kérem, adja át bocsánatkérésemet elődjének és a Társaság tagjainak. Kérem, biztosítsa őket, hogy akkor és most is nagyra értekelem a nekem juttatott megtiszteltetést és, hogy éppen most kaptam kézhez, nagy öröömre, Társaságuk folyóiratát. Kérem, tegye hozzá, nem az udvariasság hiánya vagy, hogy nem ismertem volna fel e nagylelkű elismerés jelentőségét volt annak oka, hogy nem kapták meg köszönetemet oklevelükért, de valószínűleg, a köszönetet tartalmazó boríték gondatlan címzése.

Kérem, fogadja köszönetemet azért, az utazásokkal foglalkozó sorozatba tartozó kötetért, amit Ön oly kedvesen küldött nekem és gratulálnom kell a módszerhez is, ahogyan az előállítják.

Nagy megtiszteltetésnek találok, hogy Ön méltónak találja a „Voyage of Discovery”-t arra, hogy helyet adjon számára egy ilyen sorozatban és boldogan adom beleegyezésemet

* Scott elírása. Helyesen: your.

1. kép

a javasolt rövidített formában történő kiadásához. Ilyen értelemben tájékoztattam Smith Reginald urat és remélem, kiadójának nem lesz nehéz vele elrendezni a kívánt anyag elküldését.

Végezetül köszönetet kell mondanom a budapesti látogatásra szóló szíves meghívásáért. Nagyon sok a munkám, jelenleg flottánk egyik hajójának parancsnoka vagyok, de ha a jövő több szabad időt engedélyez, eszembe fog jutni az Ön kedves gondolata és az a szíveslátás, amit Ön oly kedvesen felkínált.

Ismételt, őszinte sajnálkozásomat kell kifejeznem az önök Társasága által adományozott kitüntetés megköszönésének balszerencsés eltévedéséért, amelynek, hogy immár több mint két éve birtokosa vagyok oly büszkévé tesz, kérem, higgye el Uram

Legőszintébb híve

Rob. F. Scott Brit Őfensége
flottájának kapitánya
(Előzőleg a Discovery-é)"

Loch Lóczy professzor

A levél leírása: mérete 235×195 mm, terjedelme két fólió, az első mind a rectón, mind a versón végig írva, a második végig írva a rectón, a versó üres. A papír színe enyhén sárgás, vízjele: Alex Pirie & Sons. A középén fent látható címer felirata: Royal Mint.

A következőkben megpróbálunk fényt deríteni a levélben érintett személyekre, eseményekre. Mindenekelőtt, ki volt Reginald Smith? Scott kapitány könyvét, a *The Voyage of Discovery* a Smith, Elder & Co cég adta ki, Reginald Smith ennek a kiadóvállalatnak egyik társtulajdonosa. Scott, könyve 1905. augusztus 29-én kelt előszavában, kézírata elkészüléséhez nyújtott segítségével, hálásan emlékszik meg róla. Bizonyosra vehető, hogy szavait nem csak udvariasság diktálta, a Smith család közel állhatott hozzá, barátok lehettek, hiszen a halott Scott kapitánynál talált búcsúlevelek között volt Reginald Smithnek és feleségének szóló is. A Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye (továbbiakban TMTGY, vagy Gyűjtemény), több olyan levelet őriz, amelyet ez a kiadóvállalat írt id. Lóczy Lajosnak, a *Voyage of Discovery* magyar kiadásának tárgyában. Így, egy 1907. április 29-én Londonból kelt levelükben válaszolnak az 1907. április 25-én Budapestről kelt levélre. (Érdeemes a hetven év előtti postaváltás, ügyintézés gyorsaságára figyelni!). A Smith-cég ebben, többek között, megírja Lóczynak azt az összeget, amelyet a budapesti Lampel Róbert cégnek (a cég pontos neve akkor már: Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) Részvénytársaság) fizetnie kell a magyarra fordítás és rövidített formában történő kiadási jog átengedéséért, éspedig 21 fontot, vagy ahogy az angol cég írja: a mérsékelt 21 fontot. Egy másik, mintegy tíz nappal későbbi levelükben (ennek keltezése London, 1907. május 6. és egy Budapest, 1907. május 3-án kelt levélre válaszol!) közli Lóczyval a klisé árakat: négyzet inchenként 2,5 pennyt. Az angol kiadó átszámítja a négyzet inchet milliméterre, azt írja: egy négyzet inch hozzávetőleg 6,25 mm²-rel egyenlő. (Tévedett: 6,45 cm négyzettel egyenlő.) Mit szól ezekhez a magyar kiadó? Hogy tisztán lássunk, két évet kell előre ugrani az időben. London, 1909. március 12. A Smith, Elder & Co cég megírja Lóczynak — többek között —, hogy Lampelék 1907. április 29-én³ kelt levelükre — ebben tették a 21 fontos ajánlatot — nem válaszoltak. Lóczy az 1909. március 12-én kelt levelet lemásoltatja és átküldi Lampeléknek (az utasítás Lóczy kézírásával rajta van a levélen), mire Lampelék öt nap múlva így válaszolnak:⁴

„... Az érvényben levő szerzői jogról szóló törvény szerint a Scott-féle *Discovery* magyar kiadásra szóló átengedési jogáért a szerzőnek vagy kiadónak semmit sem tartozunk fizetni és csak arra az egyre kell ügyelnünk, hogy a könyvet az idén csak akkor jelentethetjük meg, ha az eredeti kiadás 1907-ben, vagy előbb jelent meg, ha tehát az eredeti kiadás 1908-ban jelent volna meg, akkor a magyar csak a jövő évben jelenhetik meg.

Ami a kliséket illeti, legutóbb a Stein Aurél-féle munkánál is láttuk, hogy az angol kiadók rendkívül rossz, nagyrészt hasznavehetetlen kliséket küldenek, amelyeket ezenfelül méregdrágán számítanak fel...”

(Vajon a Lampel-cég észrevette-e az átszámításnál elkövetett hibát?) Ide kívánczik még egy, a *Discovery* magyar kiadását terhelő költség megemlítése is. Cholnoky Jenő, aki azokban az években a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára s a társaság lapjának, a Földrajzi Közlemények-nek, majd később a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozat szerkesztője is volt, írja Halász Gyulának,⁵ az átdolgozó-fordítónak: „... A *Discovery* átdolgozásáért bátran követelhetsz 50 koronát ívenkint...”.

³ TMTGY.-ben, id. Lóczy Lajos fond. „Senones, London” (Smith, Elder Co.) — id. Lóczy Lajosnak.

⁴ TMTGY.-ben, id. Lóczy Lajos fond. Lampel R. — id. Lóczy Lajosnak. 1909. márc. 17.

⁵ TMTGY.-ben, Halász Gyula fond. Cholnoky Jenő — Halász Gyulának. 1908. június 28.

Tegyünk most egy rövid kis kitérőt és próbáljunk választ adni arra, hogy hány korona lehetett egy font sterling az 1907–1910-es években, és próbáljuk meg egy-két adattal érzékeltetni azt is, hogy mekkora lehetett a korona akkori vásárló ereje.

Első kérdésünkre válaszunkat egy levélfogalmazványból merítjük. Kelt: Budapest, 1910. január 10.⁶ Írója Lóczy Lajos, címzettje pedig nem más, mint Ernest Shackleton! Shackleton, aki maga is világhírű sarkkutató volt és Scott első, tehát a Discovery expedíciójában személyesen is részt vett. E levél tartalmából kiténik, hogy Shackleton magyarországi arany-, ezüst-, ércbányák, lelőhelyek ára iránt érdeklődött és válaszában Lóczy udvariasan átszámítja az angol kutatónak — és nekünk — a font korona értékét. Őszerinte 1 font egyenlő 24,6–25 koronával. Így, ha kerek számmal számolunk a 21 font egyenlő 525 koronával, a 2,5 penny pedig 0,26 koronával. Ennyit kértek Smith-ék a *Discovery* kiadási jogának átengedéséért, illetve 6,45 cm² kliséért.

Második kérdésünkre — a korona akkori vásárlóereje — egy korabeli notesz alapján válaszolunk.⁷ A notesz eredeti tulajdonosát nem fedjük fel — néhány éve halt meg. A később szép tudományos pályát befutó tudós, akkor még fiatalember, egyetemet végzett, doktorátusa még nincs, hatodik éve dolgozik egyik múzeumunkban. Noteszében jegyzi kiadásait. Jövedelme, a nem teljes folyamatossággal vezetett notesz alapján, havi 300 korona körül lehetett. Tallózva e följegyzésben, az 1910-es évről csak néhány legalapvetőbb tételt kiválasztva, ilyen adatokat találunk: „havi lakbér 45 korona; havi ebédjegy 45 korona; tüzelő — fűtési idény havi egy hónapjára számítva — kb 7 korona; csináltott ruha 60 korona; új cipő 32 korona”.

Mármost visszakanyarodva a Scott-kézirathoz, annak megállapítása, hogy a kapitány mikor tért vissza Angliába, nem volt nehéz. Maga Scott közli a *The Voyage of Discovery*-ban: 1904. szeptember 10-én kötött ki Spitheadnél.

Azt kutatva viszont, hogy pontosan mikor is választották meg Robert Falcon Scottot a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává, különös furcsaságra bukkanunk. A társaság lapja, a *Földrajzi Közlemények* XXXV. kötete a *Magyar Földrajzi Társaság Tisztikarának és Tagjainak Névjegyzéke*⁸ az 1907-es év elején cím alatti tiszteletbeli tagok rovatban szerepel Scott Robert neve. Viszont hiába lapozunk visszafelé, magáról a megválasztásról hírt sehol sem ad! Azaz, de tartsunk rendet!

A XXXIII. kötet II. füzetének (Bp. 1905) 75. lapján ez áll: „... (az elnök) tiszteleti tagokul ajánlotta Peary Robertet, Nordenskiöld Ottót és Scott Keltiet...”. A 76. lapon számol be a közgyűlésről (1905. február 9.): „... Egyszersmind javasolta, hogy a közgyűlés Peary Robert északsarki, Nordenskiöld Ottó és Scott Keltie délsarki kutató-utazókat tiszteleti tagokká válassza...”. Majd néhány sorral lejjebb: „... Tiszteleti tagokká választotta továbbá a közgyűlés Peary Robert, Nordenskiöld Ottó és Scott Keltie kutató-utazókat...”.

Robert Falcon Scott neve egyszer sem szerepel, a Scott Keltie név viszont háromszor is. Scott Keltie? Ki volt? Nos, híres földrajztudós (élt: 1840–1927; a TMTGY őriz tőle is több autográf levelet). Több könyv szerzője. Több kitüntetés birtokosa. Számptalan Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja. A Magyar Földrajzi Társaságé azonban nem — bár, mint látni fogjuk ez akár jogászi elmélkedés tárgya is lehetne, de az előbb említett 1907-es névsorban a Scott Keltie név már nem szerepel — és utazó, dél-sarki utazó sem volt.

A nyomdahiba föltételezése kézenfekvő és valóban, gondos tanulmányozás után a *Földrajzi Közlemények* 1906 februári számában, a nevezetesebb sajtóhibák között föl-

⁶ TMTGY.-ben. id. Lóczy Lajos fond.

⁷ TMTGY.-ben.

⁸ Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Régi jegyzőkönyvek.

lelhető egy ilyen kiigazítás: „. . . Scott Keltie helyett olv. Scott Robert”. Csakhogy, még gondosabb kutatással, föllelhetők az eredeti jegyzőkönyvek is. Ezeken pedig, tehát a kézzel írottakon („jegyezte: Littke Aurél”), a szabályszerűen, aláírásokkal hitelesítetteken, minden esetben Scott Keltie neve áll és nem Robert Falcon Scotté! Mi azonban fogadjuk el sajtóhibának, fogadjuk el Robert Falcon Scott megválasztásának időpontjával az 1905. február 9-ét, annál is inkább, mert ez az időpont jól egybevág azzal, amit Scott ír levelében: „Röviddel visszatérésem után. . .”. Visszatérése, említettük, 1904. szeptember 10-én történt meg.

Ugyanez a közgyűlés — tehát az 1905. február 9-i — teszi érthetővé Scott ama sorait is, hogy „. . . nagyon szomorú vagyok emiatt és kérem adja át bocsánatkérésemet e l ó d j é n e k . . .”. Ezen a közgyűlésen mondott le az addigi elnök, Dr. Erődi Béla és választották meg másodízben elnöknek Dr. Lóczy Lajost. (És Dr. Cholnoky Jenőt főtitkárrá.)

Jászay Valerie (London) szíves közléséből tudjuk, hogy H. G. R. King, a Scott Polar Research Institute, Cambridge könyvtárosa megállapítása szerint Scott kapitány 1907-ben az „Albermale” parancsnoka volt. Tehát e beosztása miatt nem jöhetett 1907-ben, de nézzük vajon később eleget tett-e Lóczy meghívásának, tartott-e előadást Budapesten? . . .

Az *Új Idők Lexikona* így ír: „Scott Robert. . . Budapesten is járt, kutatásairól előadást is tartott.” Mi — igaz, a meg nem történtet bizonyítani mindig bajos, ezért szigorúan véve, csak a „bizonyosságot megközelítő valószínűségről” beszélhetünk itt is — a következőkben cáfolni próbáljuk az *Új Idők Lexikonának* idézett állítását. Mindenekelőtt: a Magyar Földrajzi Társaság lapja, a *Földrajzi Közlemények*, Scott magyarországi tartózkodásáról, előadásáról, hirt sehol sem ad. (A Scott Keltie — Robert Falcon Scott névcsere miatt ne veszítsük el bizalmunkat a folyóirat iránt; láttuk, nem sajtóhiba volt, ha ennek vállalta is.)

A tárgyalt Scott-levélből tudjuk, hogy Lóczy 1907. április 25-i levelében hívta meg Scottot. Lóczy 1905 és 1914 között, többször megválasztva, megszakítás nélkül elnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak, a meghívást tehát a társaság nevében, mint annak elnöke küldte. Ez így történt minden esetben, akik elnöksége idején meghívására előadást tartottak Budapesten — erről később még ejtünk néhány szót. Nos, valószínűtlen, hogy a „házigazda” ne ismerkedett volna meg „vendégével”, ha az előadást tartott volna, járt volna Budapesten. Csakhogy Lóczy maga írja a *Discovery* magyar kiadásának 1910 júliusában keltezett előszavában: „. . . alkalmam volt a télen megismerkednem a híres utazóval . . .”. Tehát 1909/1910 telén és Londonban. Tudjuk, Lóczy 1909. év végén Londonba utazott, a magyar kormányt képviselte ott az 1 : 1,000,000-as világtérképpel kapcsolatos megbeszéléseken, és ekkor ismerkedhetett meg Scottal. Egy 1910. január 7-én Budapestről Lóczytól Shackletonnak⁹ (Shackleton akkor Bécsben tartózkodott és néhány nap múlva érkezett Budapestre) írott levélfogalmazvány bizonyítja, hogy Lóczy akkor már visszatért Londonból. A Lóczy életrajzokból tudjuk, hogy februárban a Balkánon járt; március pedig már nem tél. A megismerkedésnek tehát 1910. január 7-e előtt kellett történnie. A legkorábbi időpont 1909 november lehetett. Ezt a feltevést részben a tél megjelölés sugallja, részben egy, 1909 november 22-én Londonban keltezett, British Antarctic Expedition, 1910 felirattal, valamint Francis Drake titkár aláírással ellátott és az akkor már eszerint Londonban tartózkodó (18. Belgrave Square S. W.) Dr. L. de Lóczynak szóló levél.¹⁰ E mintegy tíz soros levélből kitéjük, hogy aznap (pén-

⁹ TMTGY.-ben.

¹⁰ TMTGY.-ben.

Telefon 397. sz.

Műsorváltás: kedden és pénteken.

Elektro-Bioskop

Nyugatmagyarország legelőkelőbb mozgósínháza.

Sopron, Lackner Kristóf-utca 10.

Bemutásra kerül az összes filmgyárak legkiválóbb gyártmányainak legújabb kiadása.

Műsor:

Elsőrangú szennzőcélós műsor.

1912. évi május 3-ától május 6-áig.

Műsoron kívül!

Bonnot a párisi automobil-apach megsemmisítése 1912. április hó 28-án.
Szavatolt eredeti felvétel.**Scott kapitány délsarki expedíciója!**
2. felvonás. 700 méter hosszú.

A berlini és párisi utazók kultúreseményként tárgyalták a film megjelenését! Ez expedíció újdíri készült a mozgófénykép, amely élethűen mutatja be a »Cerra Nova«-t, a Kap Evans-t, ahol először értek partot a felfedező tudósok, majd maguk előtt látják a hajót, amihez Újzelandot elhagyva, a nyílt tengeren halad mindaddig, míg a délsarki tenger jégvidéki közre látva, az éltél nap csodás sugaralban várja meg visszatérni a déli sarkról való visszatérését.

2. **Egy hájas leány.** Kitünő drámai műfilm az élethől.
A főszerepet **Henny Porten** k. a. játsza.3. **Fekete család.** Elsőrangú amerikai vígjáték.

Változások a műsorbán fenntartva.

Az előadások kezdete. Hétköznapokon délután 5, 6, 7 és 8 órakor.

Vasár- és ünnepnapokon délután 3, 4, 5, 6, 7, 8 és 9 órakor.

Helyárak: Páholylülés 70 fill., számozott zártszék 60 fill., I. hely 50 fill., II. hely 30 fill., III. hely 20 fill. Diákjegy I. hely 30 fill. Gyermekek és katonák őrmestertől lefelé I. helyen 30 fill. II. helyen 20 fillért. Gyermekek III. helyen 10 fillért fizetnek.

Méréselti bérletjegyek 10 darab I. hely 450 K.

Minden kedden és pénteken új műsor a legújabb felvételekkel.

Bitte wenden!

teken) Scott és Lóczy elkerülte egymást. A kapitány sajnálkozik emiatt és közli, hogy akkor sem volt abban a helyzetben, hogy az előadásra szóló meghívást elfogadhatta volna. (És, hogy Lóczy ott felejtette a csiptető tokját.)

Komolyra fordítva a szót, folytassuk cáfolatunkat. Papp Károly 1920. december 17-én Lóczy Lajosról tartott emlékbeszédében¹¹ 23 sorban, részletesen sorolja föl azokat a jelentősebb kutatókat, akik Lóczy elnöksége idején a Magyar Földrajzi Társaságban előadást tartottak Budapesten, többek között: „... Amundsen Roald. . . Nordenskjöld Otto. . . Shackleton E., . . . Peary R. E. . .” majd, — és éppen innen eredhet az *Új Idők Lexikonának* tévedése! — „... 1914-ben Evans E. R. G. Scott kapitány délsarki brit expedícióját. . . ismertette. . .”

Robert Falcon Scott kapitány neve tehát nem szerepel! De ebből a huszonhárom soron át folytatott, mondatot bezáró, ponttal nem, ám vesszővel, pontosvesszővel, keresztnév rövidítést jelző pontokkal annál sűrűbben megtűzdelt szövegből felületes olvasással könnyen úgy tűnhet, mintha egy bizonyos Evans E. R. G. Scott nevű kapitány a saját délsarki expedíciójáról tartott volna előadást. Az igazság ellenben az, hogy E. R. G. Evans — aki útítársa volt Scott kapitánynak — tartott előadást a Magyar Földrajzi Társaságban 1914. február 5-én, ilyen címmel: *Scott kapitány utolsó útja. A Brit délsarki expedíció, 1910—1913.*

Cáfolataink befejezéséül még csak Halász Gyula önéletrajzára¹² szeretnénk hivatkozni. Tudni kell, hogy ő ezekben az években a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagja volt, később titkára. A *Discovery* és a *Scott Last Expedition* fordításán kívül közel hatvan könyvet fordított magyarra, jórészt felfedezéstörténeti, utazásokról szóló műveket. Önéletrajzában felsorolja nemcsak azokat a nevezetesebb embereket, akikkel érintkezésbe került (természetesen köztük van Ernest Shackleton és az előbb említett E. R. G. Evans is), de a nevezetesebb emberektől kapott és őrzött leveleket is, így például Scott kapitány özvegyétől. Magát Robert Falcon Scottot azonban ő sem említi.

Összefoglalva: véleményünk szerint az *Új Idők Lexikona* tévedett, Robert Falcon Scott Budapesten nem járt, itt előadást nem tartott.

Ezzel szemben Halász Gyulának a *Scott utolsó útja* előszavában tett kijelentése, miszerint az első világháború előtt Budapesten is gyönyörködhettek a Scott expedíció által a délsarki kontinensen készített eredeti filmfölvételekben, teljes mértékben igaz!

Sőt! Annak alátámasztására, hogy nemcsak a posta, de a mozitulajdonosok is megnyire mozgékonyak voltak azokban az években, hivatkozunk a *Mozgóképek Újság* (e lap nem a nagyközönséget, hanem a mozisokat volt hivatva tájékoztatni) 1912. március 15-i számára.¹³ Ebben az UNIO filmkölcsoöző vállalat hirdetni kezdi a filmszalag kölcsoözőnözhetőségét, ezzel a szöveggel: „Scott kapitány délsarki expedíciója. Szenzációs eredeti, helyszíni felvételek.” Ám, hogy milyen gyorsan mutatták be a filmet — és nemcsak Budapesten —, tanúsítja az akkori moziműsor (2. ábra).¹⁴

* * *

E Scott kapitánynak és társainak emlékére szánt dolgozatot nem fejezhetnénk be illőbben, mint azzal a Tennyson *Ulisséséből* vett idézettel, amely a hősök tiszteletére a Hut Point-on föllállított emlékkereszten áll: „To strive, to seek, to find and not to yield.” (Küzdeni, kutatni, találni és nem beletörődni.)

BEÖTHY BERTALAN

¹¹ *A Szent István Akadémia Emlékbeszédei*. Szerkeszti: REINER János. I. kötet, 5. szám. 1922, Bp. Hivatkozott rész a 26. lapon.

¹² TMTGY.-ben. Halász Gyula fond. Gépírás. Bp. 1947.

¹³ Filmtudományi Intézet és Filmarchívum könyvtára.

¹⁴ OSZK, Kisnyomtatványtár.

A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez. Ez a szerény terjedelmű közlemény az amerikai Magyar Tájékoztató Könyvtár, a Hungarian Reference Library működését az ellenforradalmi rendszer külföldi kultúrpropaganda tevékenységébe ágyazottan kísérel meg — ha vázlatosan is — bemutatni, hogy ennek a sok érdekes tanulságot magába rejtő intézménynek további részletes tanulmányozásához adalékokkal szolgáljon.

Írásunkban nemcsak egy történetet kísérlünk meg előadni, hanem egy amatőr könyvgyűjtő és bibliográfus, Feleky Károly emlékének tisztelgünk, akiről jóformán semmit sem jegyeztek fel lexikonaink.¹

* * *

Magyarország a harmincas évek végén mintegy félszáz külföldi kulturális intézménnyel rendelkezett, három Collegium Hungaricummal, két tájékoztató könyvtárral, kilenc Magyar Intézettel, hat egyetemi tanszékkal, harmincegy lektorátussal, két eklektikus folyóirattal: a *The Hungarian Quarterly*vel és a *Nouvelle Revue de Hongrie*val fejtett ki külföldi kultúrpolitikai tevékenységet. Ennek az intézményhálózatnak egyik fontos gócpontja volt az 1938 tavaszán New Yorkban megnyitott Magyar Tájékoztató Könyvtár, a Hungarian Reference Library (a továbbiakban H. R. L.).

A könyvtár jelentőségét, súlyát annak köszönhette, hogy történeti értékű, múzeális becsű hungarica-állományával egy növekvő világhatalom központi városában, emigrációs környezetben talált otthonra, olyan időpontban, amikor Magyarország mindjobban elkötelezte magát a fasiszta hatalmak mellett.

Feleky Károly hungarica-gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum 1937 tavaszán megvásárolta.² Ez az értékes matéria lett a H. R. L. törzsgyűjteménye. Az úgynevezett Feleky-gyűjteményben megvolt minden magyar vonatkozású angolul írott könyv, amely 1566 óta megjelent. A könyvtár több mint öt és félezer könyvet, röpiratot, és tízezernél is több újságcikket foglalt magába. A kitűnő érzékkel gyűjtött anyagban értékes XVI. és XVII. századi nyomtatványok mellett Kossuth Lajos amerikai tartózkodására vonatkozó számos dokumentum is megtalálható volt.³

¹ Életrajzi adatait egyedül az *Új Idők Lexikona* (Bp. 1938. 2347.) közli: „Feleky Károly, amerikai magyar könyvgyűjtő, 1865, †1930. Tizennyolc éves korában került ki Amerikába. Karmester, majd színházigazgató volt New Yorkban. Óriási könyvtárt gyűjtött össze, főleg magyar vonatkozású angol könyvekből. Rengeteg adatot szedett össze az Amerikában élő magyarokról. Becses könyvtárát és feljegyzéseit 1937-ben megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum s ez lett az alapja a new yorki magyar könyvtárnak.”

² [Amerikai Egyesült Államok, New York County] *Laszlo Telkes against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ... in charge of Hungarian interests in the State of New York ... 1-2 tom.* New York (1942), Adams Press 2 db. — Affidavit of L. Telkes /Ghika György megbízólevele/ 1 tom. 66. — A Feleky-gyűjteményre vonatkozó okmányokat és a hagyaték leltárát ld. Feleky Antoinette: *Bibliographical Manuel of English Literature relating to Hungary, Known as Feleky Collection.* (Gépirat) ff. 1-22. A hagyatékra vonatkozó okmányok. = OSZK t. Fol. Angl. 12.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Égy magyar könyvgyűjtő New Yorkban.* = Magyar Könyvszemle 1912. 213-219. Fraknói, aki 1912-ben ellátogatott New Yorkba, a gyűjteményről így nyilatkozott: „— Hallottam valamit Feleky Károly gyűjteményéről. Nem sokat adok az ilyen amatőrökre... De gondoltam, megnézem. Elmentem, megnéztem, és egész New Yorknak szánt időmet ott töltöttem el. A könyvtár unikum és Feleky Károly az angol-amerikai irodalom legkiválóbb szakembere, a 48-49-es éveket közevő amerikai emigráció tudósa.” — idézi Pásztor Árpád = *Literatura* 1926. No. 8. 1. Itt említjük meg, hogy Jánossy Dénes a Feleky-gyűjtemény anyagából igen sok dokumentumot közölt a *Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. I-II. c. okiratgyűjteményben*. Jánossy az I. kötet előszavában (IX. p.) ezt említi is. Ld. még: *Jánossy Dénes anyaggyűjteménye az 1848-49. évi szabadságharc és a Kossuth-emigráció történetéhez. 1927-1948.* Emigrációs irodalmi jegyzetek a new yorki Feleky gyűjteményből. OSZK Kt. 27 pall. 95. 164 f.

Néhány évvel a gyűjtő halála után, mzevege a magyar államnak megvételre ajánlotta fel a gyűjteményt.⁴ A könyvtárat a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg, de ügyeinek intézését a Magyar Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium külföldi kapcsolatokkal foglalkozó osztályára bízta.⁵

Pelényi János washingtoni követ javaslatára a könyvtár vezetésére az akkor már több éve az Egyesült Államokban élő Telkes Lászlót kérték fel.⁶

A könyvtár helyét kitűnő érzékkel jelölték ki, a választás a 19 West 44th Streeten levő Berkeley Building-re esett, amelynek a szomszédságában a Columbia Egyetem, az Imperial State Building és a Metropolitan Operaház található.⁷ A H. R. L. 1938. április 20-án nyílt meg. A megnyitáskor közzétett körlevél szerint a könyvtár feladatának tekintette, hogy minden magyar vonatkozású ügyben díjtalan szóbeli vagy írásbeli tájékoztatással szolgáljon. Az információ-szolgáltatás mellett a könyvtár feladatául tűzte ki.

„... Magyarország és Amerika kultúrértékeinek a két nagy nemzet előtt való kölcsönös megismertetését. Az ilyen irányú munkásság föléli a kultúrkapcsolatok minden vonatkozását a két ország tudományos életének, művészetének és egyéb kulturális értékeinek kölcsönös ismertetését, ápolva és fokozva a két ország barátságát és megértését.”⁸

1938 és 1941 között a könyvtár lerakta azokat az alapokat is, amelyek egy amerikai magyar kultúrpropaganda-centrum támpontjai lehettek volna.⁹ A H. R. L. kiadványsorozatot adott ki, amelyek a magyar nevelésüggyel, népzenevel, iparművészettel és más témákkal foglalkoztak. A kiadványok angol nyelven jelentek meg, és az érdeklődők díjtalanul megkaphatták. A könyvtár dokumentációs szolgálata az *Amerikai Magyar Lexikon* anyagának gyűjtése mellett az amerikai iskolai, főleg történelmi kézikönyvek magyar vonatkozású anyagának feldolgozását is végezte. Magyarországra és külföldön élő magyarokra vonatkozó újságcik-kivágásokat is gyűjtöttek.¹⁰ Tervbe vették a külföldi magyar és magyar vonatkozású kurrens bibliográfia amerikai vonatkozású anyagának összeállítását és az 1920–1930-as évek anyagának gyűjtését meg is kezdték.¹¹

A H. R. L. fontos szerepet vállalt magára az amerikai magyarok összefogásában is. Máthé Elek református lelkész 1940-ben amerikai tanulmányútja során ellátogatott a

⁴ Feleky Antoinette 16 ezer dollárért adta el a gyűjteményt. Pásztor Árpád szerint a Feleky-gyűjtemény már 1925-ben 32 ezer dollárt ért. (Pásztor Árpád: „Hello Charlie”. = Pesti Napló 1938. február 27.) Az adásvételi szerződésben a Magyar Nemzeti Múzeum kötelezte magát arra, hogy New York Állam, New York városában legalább tíz évig könyvtárat tart fenn, amelynek részét képezi a Feleky-gyűjtemény. A könyvtár működésének megszüntetése és állományának hazahozatalára tíz év eltelte után nyílt lehetőség.

⁵ PAIKERT Géza: *Amerikai Magyar Felvilágosító Könyvtár*. = Klny. a Néptanítók Lapjából. 1940. 21. sz. 931–933.

⁶ Telkes az első világháború után ösztöndíjasként került ki. Amellett, hogy jogi diplomával rendelkezett, könyvtári ismeretei is voltak, amelyeket a Harvard Law Library magyar részlegének megszervezése révén szerzett. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren*, ... — Affidavit of L. Telkes I. tom. 43.

⁷ PAIKERT: I. m. 932.

⁸ A körlevelet közli a *Magyar Könyvszemle* (1938. 323.).

⁹ SZENTKIRÁLYI József: *A new yorki Magyar Könyvtár* (Klny. a Láthatár 1940. évi április havi számából 3–7.).

¹⁰ A H. R. L. újságcik-kivágat gyűjteményéből, a Library of Congress birtokában levőkről az OSZK-ban mikrofilm-másolatok találhatóak: *Feleky Charley (Microfilm)*, *Hungarian Reference Library Cards Representing the Holdings in the Hungarian Reference Library*. Collection originally owned by Charley Feleky, Washington D. C. Library of Congress. = OSZK Mikrofilmtár FM 7/593, 132–133. tekeres.

¹¹ Telkes László — Fitz Józsefhez. 1939. 3 db 4 f+2 boríték. (1939. március 3. keltezésű levél) OSZK Kt. Fond 45/697.

H. R. L.-be, s megállapította, hogy a könyvtár „... a középosztálybeli new yorki magyarság eleven életet élő szellemi centruma”¹². Nota bene! A H. R. L. körül nemcsak magánszemélyek sűrögtek-forogtak, hanem az amerikai magyar emigránsok konzervatív beállítottságú, a revízió ügyét pártfogoló szervezetei is.¹³ E szervezetek közül a legjelentősebb az Amerikai Magyar Szövetség volt, amely akkoriban az amerikai magyarság hivatalos képviselőjeként igyekezett szerepelni.¹⁴ Amikor a könyvtár, előadások, hangversenyek, kiállítások rendezését is programjává tette, valóban rálépett arra az útra, amellyel hamisítatlanul hasonlítani kezdett egy amerikai magyar kultúrintézethez.¹⁵ A könyvtár már fennállásának első évében olyan sikeresen működött, hogy helyiségének további bővítésére volt szükség, hamarosan egy előadótermet is kialakítottak. Ez a 100—120 embert befogadó előadóterem szinte a hét minden napján magyar tárgyú előadások, hangversenyek, kiállítások és más rendezvények színhelye volt. 1939 szeptemberétől kezdve átlagosan havi három előadást, hangversenyt és kiállítást rendeztek. Az előadások közül kiemelkedik az 1940. január 24-én tartott emlékest, amelyet Finta Sándor szobrászművész, Kováts Mihály huszárezredes bronz-emlékreliefjének leleplezése alkalmából rendeztek.¹⁶ Kováts Mihályról, az amerikai szabadságharc magyar hősről Willigan L. Walter, a New York-i St. John Egyetem tanára és Kerekes Tibor, a washingtoni Georgetown Egyetem tanára emlékezett meg. Az ünnepségen megjelentek a magyar kormány, az amerikai hadierő, New York állam és város küldöttei is. Az ünnepi beszédeket a kongresszus naplójában is megörökítették, amely azért is igen figyelemre méltó, mert legritkább esetben fordul elő, hogy az amerikai törvényhozáson kívülálló eseményekről a kongresszusi napló megemlékezne.¹⁷ A kiállítások és ünnepi rendezvények sorából itt még két eseményt említünk meg, az 1941. július 17.-én rendezett Kossuth-kiállítást¹⁸ és az 1941 októberében a könyvtárban tartott alkotmányünnepséget.¹⁹ Mindkét rendezvény, kiváltképpen Kossuth amerikai körútjának a kilencvenedik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás, a Kossuth-életmű méltatása, a „Kossuth-év Amerikában” amerikai és angol szerzők Kossuth tiszteletére komponált műveinek előadása a H. R. L.-ben, a

¹² MATHÉ Elek: *Amerikai magyarok nyomában*. Útirajz. Dante Könyvkiadó. é. n. 83.

¹³ Telkes László — Fitz Józsefhez írt (1939. december 22. keltetésű) levelében beszámolt arról, hogy „... A Hungarian Reference Library gyűjteményét állandóan gyarapítják a könyvtár barátai könyvadományokkal és a köszönő íveket jól fogjuk tudni használni.” = OSZK Kt. Fond 45/697.

¹⁴ Puskás Júlia: *Magyar szervezetek Amerikában az 1880-as évektől az 1960-as évekig*. = Történelmi Szemle 1970. 538—539.

¹⁵ MATHÉ: I. m. 84. erről így számolt be: „Maga a könyvtár azonban amolyan fából vas-karika, mert minden, csak nem könyvtár. Mai funkciója szerint talán inkább new yorki magyar klubnak, hangversenyirodának és tudakozó intézetnek lehetne nevezni, a legmostohább helyet a könyvtár kapta. Egyetlen szűk helyiségben a mennyezetig zsúfolt polcokon helyezték el az 5—6 ezer kötetnyi könyvgyűjteményt és a rengeteg egyéb anyagot. Olvasóval egyetlen egyszer sem találkoztam, pedig amíg New Yorkban voltam, alig volt nap, hogy valamennyi időt a könyvtárban ne töltöttem volna. A szűk helyiségben igen kényelmetlen íróasztal mellett dolgozott a Magyar Könyvtár egyetlen, a könyvekkel is foglalkozó tagja ...”.

¹⁶ *A washingtoni képviselőházi Napló megemlékezése a new yorki Magyar Könyvtárról*. = Külügyi Szemle 1940. 432.

¹⁷ Kerekes Tibor az Amerikai Magyar Szövetség főtítkára volt. A „Congressional Record”-ban megörökített beszéde arra utal, hogy az AMSZ a H. R. L. tevékenységét támogatja és a szervezet együttműködött a reform-konzervativizmus eszméit valló magyarországi körökkel.

¹⁸ *Kossuth-kiállítás New Yorkban, Kossuth-év Amerikában*. = Külügyi Szemle 1941. 489.

¹⁹ *Alkotmányünnepség a new yorki Magyar Könyvtárban*. = Külügyi Szemle 1942. 72.

tiszteletadás mellett arra is szolgált, hogy Magyarország Szovjetunió elleni hadbalépésének amerikai visszhangját enyhítsék.²⁰

A H. R. L. igen figyelemreméltó propagandaeszközkhöz is hozzájutott. 1939 szeptemberétől az egyik New York-i rádióállomás, a WQXR heti félórás magyar műsort kezdett sugározni. Az adás a H. R. L. égisze alatt folyt.²¹ A könyvtár 1940–41-ben tovább bővítette tevékenységét. „Hungarian Academy” címmel tanfolyamot szerveztek, amelyen amerikai és az Egyesült Államokban élő magyar szakemberek tartottak előadásokat Magyarországról, kultúrájáról, művészetéről, zenéjéről.²² Az akadémia ugyanakkor az amerikai magyarok számára angol nyelvtanfolyamot is szervezett. Telkes László irányításával megalakult a „Magyar Club Inc.” Telkes saját kezdeményezésére, a magyar irányító szervek engedélye nélkül hozta létre a Magyar Clubot, amely gyűléseket, fogadásokat, vacsorákat és egyéb összejöveteleket szervezett.²³ A H. R. L. tevékenysége ezekben az években mindjobban kultúrpropaganda-centrum feladatainak vállalása felé orientálódott, és a figyelem elterelődött a nagy értékű történeti matéria rendszeres feldolgozásáról. A H. R. L. könyvtári funkciói háttérbe szorultak.

A H. R. L.-vel kapcsolatos távolabbi elképzeléseket, ha egy kicsit ábrándosan is, de mindenesetre igen jellemzően Paikert Géza fogalmazta meg.

„Gondolatainkban egy hatalmas amerikai–magyar kultúrház körvonalai bontakoznak ki, amelynek magja egy amerikai magyar tudományos intézet, s köréje hatalmas méretekben csoportosul mindaz, amit ma a H. R. L. végez. Lelki szemeinkkel látjuk a kultúrház szerkesztőségét, ahol magasszínvonalú szakfolyóirat mellett napilapot is adnak ki. Mindez Amerika minden zugában a magyar ügyet szolgálja. Látjuk a kultúrház belső berendezését, amelynek klubhelyiségeiben nemcsak amerikaiak, hanem az odaszakadt magyarok, sőt az Óhazából előadókörútra tudományos, gazdasági célból kiküldött látogatók találhatnak hamisítatlanul magyar levegőjű barátságos otthont. Látjuk a kultúrház színházát, moziját, állandó kiállítási termét, óriási könyvtárát, olvasószobáit, mindent, aminek ez idő szerint az alapjai megvannak, csak a megfelelő bővítés hiányzik.”²⁴

A H. R. L. jól alkalmazkodott az amerikai környezethez. Kapcsolatot teremtett az amerikai intellektuális körökkel, kiadókkal, szerkesztőkkel.²⁵ Magyarország hadbalépése az Egyesült Államok ellen véglegesen megszüntette a H. R. L. további működésének lehetőségét. A könyvtár anyagának hazahozatalára irányuló kísérlet meghiúsult.²⁶ A

²⁰ 1941 nyarán az antifasiszta koalíció már kibontakozóban volt, ennek ellenére a magyar uralkodó körök még biztak abban, hogy a nyugati hatalmakkal való hadiállapotot elkerülhetik. Minderre ld. JUHÁSZ Gyula: *Magyarország hadbalépése Nagy-Britanniát és az Amerikai Egyesült Államok ellen.* = Történelmi Szemle 1965. 61–87.

²¹ SZENTKIRÁLYI: I. m. 6.

²² *Magyar Akadémia New Yorkban.* = Külügyi Szemle 1941. 176.

²³ Telkes László és a magyar külképviselet között különféle differenciák merültek fel. 1941 nyarától kezdve Telkes több alkalommal figyelmen kívül hagyta a magyar konzulátus, illetve követség utasításait, sőt azok ellenére járt el. Amikor 1941. október 11-én Ghika Károly nagykövet felkereste a könyvtárát, utasította Telkest, hogy a Magyar Club Inc. tevékenységét szüntesse be. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ...* – Affidavit of George Linzboth I. tom. 101–103.

²⁴ PAIKERT: I. m. 10–11.

²⁵ Így pl. a *New York Times*, a *New York Herald Tribune* hetente két alkalommal rendszeres közleményekben számolt be a könyvtár munkájáról. Az 1939-es év végén kibocsátott protestáns bélyegsorozat fényképét és angol nyelvű leírását a H. R. L. elküldte az amerikai sajtónak, az akció eredményeként 200 hírlapi közlemény jelent meg. – SZENTKIRÁLYI: I. m. 6.

²⁶ A magyar–amerikai viszony feszültté válása után Telkes utasítást kapott arra, hogy a H. R. L. állományát szállítsa haza. Telkes a kapott utasítás teljesítését megtagadta. A H. R. L. bezárása után különféle anyagi természetű követeléseket támasztott a Magyar Nemzeti Múzeummal szemben. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ...* – Affidavit of Martin Kastengren, I. tom. 14–15.

hadiállapot logikus következményeként az Egyesült Államok kormányservei 1942 januárjában a H. R. L.-t mint ellenséges hatalom propaganda intézményét, bezáratták.²⁷

A H. R. L. könyvtári állományát, irattárát és berendezési tárgyait az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériumának egyik hivatala, az „Alien Property Custodian” lefoglalta.²⁸ Az irattári anyag és a berendezési tárgyak raktározási és biztosítási költségeit a háború alatt a New York-i Svéd Főkonzulátus, a felszabadulás után a Magyar Főkonzulátus útján a magyar állam fedezte.²⁹ Az értékes könyvtári állomány gondozását és díjtalan tárolását a New York-i Columbia Egyetem vállalta.³⁰ Végül is innen, a Columbia Egyetem könyvtárból került a washingtoni Library of Congress és a New York-i Hungarian Foundation birtokába az egykori H. R. L. anyagának tekintélyes része.

Ki tudná megmondani, hány értékes könyvgyűjtemény semmisült meg, vagy szóródott szét az idők során. Az egykori gyűjtemények összetartozásának utolsó emléke rendszerint az antikváriusok árjegyzéke, melynek címlapján utoljára szerepel a gyűjtő könyvtár neve. A H. R. L. gyűjteménye szerencsére nem került antikváriusok kezére, akiknek útján magángyűjtők polcaira vándorolhatott volna. Kultúránk idegenben szétszóródott hatalmas tárházát, Feleky hungarica-gyűjteményét talán még nem lenne késő újra összegyűjteni, hogy ismét együtt álljon a magyar történelmi múlt, irodalom, tudomány és művészetek kutatóinak rendelkezésére.

RÓNAI TAMÁS

²⁷ *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ... — Affidavit of Martin Kastengren, 1. tom. 11–12.*

²⁸ *Balassa Béla főkonzulátusi tisztviselő 1948. november 4. keltezésű jelentése a new yorki Magyar Tájékoztató Könyvtár helyzetéről. = Új Magyar Központi Levéltár VKM Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya 255842. sz. ügyirat.*

²⁹ A tárolási költségek 1942. január 1.-től 1947 március hó végéig 16 308 dollár és 41 centet emésztettek fel. *New yorki Magyar Tájékoztató Könyvtár helyzete = Új Magyar Központi levéltár VKM Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya 249602/1948. X. sz. ügyirat.*

³⁰ A H. R. L. könyvtári anyagának a Columbia Egyetemre történt beszállításakor az egyik könyvtári tisztviselő (Balassa Béla szerint) azt mondta, ... hogy ha a Columbia tudta volna, milyen értékes anyag van a Feleky-féle gyűjtemény közt, akkor tétovázás nélkül megadták volna a Felekyné által kért 20 000 dollárt. (Annak idején, amikor Feleky özvegye eladásra felajánlotta a könyvtára, a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül a csehszlovák kormány és a Columbia Egyetem is érdeklődtek a gyűjtemény megvásárlása tárgyában.)

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból. Debreceni Ember Pál (†1710) *Historia Ecclesiae* c. műve¹ máig egyik legfontosabb forrása a magyarországi protestáns egyháztörténetnek. Ember Pál nagy filológiai felkészültséggel dolgozott. Gyakran hivatkozott korabeli nyomtatványokra, különböző kiadványokra, köztük számos olyan dokumentumra, amelyek az ő kezében még megfordultak, ma már azonban nem találhatók. Ezért ha hivatkozásait, utalásait szembesítjük a ma ismert könyvanyaggal, feltételezhető, hogy e szembesítés ma már teljesen ismeretlen nyomtatványok emlékével gazdagítja bibliográfiai ismereteinket.

Próbaképpen azokról a munkákról kíséreltük megállapítani, hogy nyomtatott művek voltak-e, amelyeknek kiadását Ember Pál az „edo 3” ige valamelyik alakjával jelölte.

Lássunk néhány példát: „...quas...placet exhibere Latine ex Hodego (vernacula scripto et Claudiopoli edito) p. m. Stephani Tholnai”² (= RMK I. 1236).

„Opposita ei est confessio de mediatore generis humanis Jesu Christo...a Casparo Helto...Edita est confessio Wittebergae Ann. MDLV”³ (= RMK III. 432).

„Edita tunc est Apologia Bartphensis pro formula Concordiae”⁴ (= RMNY 576).

„Petrus Beregszaszi Varadiensis Ecclesiae antistes eodem aetate varias ac varias de et super ista Kalendario Gregor. disputationes et digladiationes habuit cum Jesuitis Claudiopolitanis, Wolphgango Serechio Germano et Stephano Aratore Hungaro. Extant aliquot eius tractatus Basileae fidei cura celebr. Grynaei editi...”⁵ (= RMK III. 759).

„Distingui tamen hic Emericus ab alio Emerico Katona itidem Uyfalvino debet, cujus elogium et scripta succinte sunt delineata a Davide Pareo, theologo Heidelbergensi, post praefationem tractatus posthumi ab eo editi, De patrum, conciliorum, traditionum auctoritate circa fidei dogmata...”⁶ (=RMK III. 1095).

E példák azt mutatják, hogy Debreceni Ember Pál az „edo 3” igét következetesen a nyomtatásban való kibocsátás jelölésére használta. Az e szóval jelölt művek nyomtatott kiadása ma is minden esetben megtalálható.

¹ LAMPE, Fridrich — (DEBRECENI EMBER PÁL): *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...* Trajectae ad Rhenum 1728.

² I. m. 57.

³ I. m. 106.

⁴ I. m. 331.

⁵ I. m. 332.

⁶ I. m. 344. További példákat is említhetnénk a 226. lapon a *Corpus et Syntagmate confessionum fidei*. Genève 1612 c. hitvallásgyűjteményt, a 390. lapon pl. a *Historia revelationum C. Kotteri, C. Panatoviae, N. Drabicii, et que circa illas variae acciderunt*. H. n. 1695 című művet, a 446. lapon RMK I. 1173-at írta le hasonlóképpen Ember Pál.

Csupán néhány zsinati kiadvány megjelenését nem igazolják máig fennmaradt példányok. Vizsgáljuk meg ezért közelebbről, időrendben haladva a különböző zsinatok iratairól szóló beszámolókat, amelyekben az „edo 3” szó előfordul.

Az 1557. évi kolozsvári zsinatról nem Ember Pál, hanem Lampe tudósított: „Iste vero etiam postquam disputationes detractaret, haereseos damnatur a vehementio zelo pastorum Lutheranorum. Confessio deinde de Coena Domini editur et publice decernitur” (= RMNY 143)⁷.

Egri Lukácsnak és Károlyi Gáspárnak az 1566. évi gönci zsinaton lezajlott vitáját Szilágyi Benjámín István synodaliai alapján ismertette Ember Pál: „Propositiones Lucae Agriensis, quas tunc primum edidit, cum suum virus adversus divinitatem Filii evomere inciperet in Synodo A. 1566 22 Jan. et seqq. celebrata Göntziensi”⁸.

E propositioknak és a vita további iratainak, amelyeket Ember szintén közölt, korabeli kiadását nem ismerjük. Ember a címet és a szöveget is szó szerint Szilágyi kéziratából vette át.

Az 1566. évi tordai zsinaton kiadott hitvallásról a következőket olvashatjuk:

„Synodus in Transylvania Thordae congregata, Anno 1566. 15 die Martii, in qua ministri Ecclesiarum Ungaricae nationis nonnulli impiam de Trinitate confessionem ediderunt, praeunte Georgio Blandrata et Francisco Davidis”. A hitvallás szövegét a következő címmel közölte Ember: „Capita consensus doctrinae de vera Trinitate ministrorum Thordae congregatorum 15 die Mart. 1566.”⁹

E confessio nyomtatott kiadásáról sem tudunk.

Ugyancsak megtaláljuk Embernél az 1566. évi vásárhelyi zsinaton kiadott hitvallás szövegét: „Articuli Christiani consensus de Sancta Trinitate editi a pastoribus Ungaricarum Ecclesiarum in Transylvania in Synodo Vasarhelina Anno Christi 1566. 19. Mai. Hierem IV. Novate vobis novalia et nolite seminare inter spinas”¹⁰.

Ezekből az articulusokból nyomtatott példány nem maradt ránk, megjelenésüket azonban meggyőző érvek alapján feltételezte Kathona Géza¹¹ (= RMNY 214).

Az 1567. évi debreceni zsinaton alkotott egyházi törvényekről így tudósított Ember:

„Editi sunt hoc Anno articuli ex Verbo Dei et lege naturae compositi, ad conservandam politiam ecclesiasticam et conformandam vitam Christianam jurisdictionemque ecclesiasticam in Ungarica natione, qui apud nos vulgo maiores vocantur et sunt numero LXXIV. impressi primum Debrecini anno 1567 per Michaelem Török in 4-to” (= RMNY 226).¹²

Ugyanezen a zsinaton egy hitvallást is elfogadtak, amelyet Ember a különböző hitvallásokról szóló rövid beszámolójában említett meg: „Preaterea in Debrecini in Hungaria edita et impressa est Confessio una cum articulis quibusdam anno D. 1567 1. septemb., et inscripta serenissimo principi et domino Johanni II. . .”¹³ (= RMNY 228).

Az 1591. évi nagykárolyi zsinat tárgya a naptárreform volt.

⁷ I. m. 111. E rész szögletes zárójelben áll. Mint Ritoók Zsigmondné megállapította, Ember Pál eredeti kéziratában a szögletes zárójelbe tett részek nem szerepeltek. (MKsz 1973. 368.)

⁸ I. m. 138.

⁹ I. m. 147–148.

¹⁰ I. m. 159.

¹¹ MKsz 1965: 267.

¹² LAMPE: I. m. 162–163.

¹³ I. m. 126.

„Postquam Kalendarium Gregorianum octodecim comitatum cis et ultra Tibiscanorum et Baroviensium pastores ultra decennium communibus votis impugnassent, tandem in synodo Karolina A. 1591. 10. Febr. celebrata, generalem contra illud protestationem ediderunt sub hoc titulo: *Judicium ecclesiarum ex verbo Dei in Hungaria reformatarum quo rationes solidae redduntur, quo minus Gregorianum Kalendarium in ecclesia acceptari possit in synodo Karolina habitum Anno 1591 10. Febr.* (Prostat apud me integer iste tractatus synodalis.)¹⁴

E vitairat nyomtatott példányát ma nem ismerjük.

A felsorolt példák azt mutatják, hogy a zsinati kiadványok esetében az „edo 3” szó önmagában nem jelenti feltétlenül a nyomtatásban való kibocsátást. Az eddig kialakult képhez hozzátehetjük, hogy azoknak a zsinati iratoknak, amelyekről szóló beszámolójában Ember nem használta az „edo 3” szót, nyomtatott kiadásuk nem ismert,¹⁵ ezért, bár Debreceni Ember Pál szóhasználatában különben az „edo 3” következetesen nyomtatott művekre utal, teljes bizonyossággal mégsem állíthatjuk, hogy az itt felsorolt valamennyi zsinati kiadvány megjelent nyomtatásban, de az egészen bizonyos, hogy az „edo 3” ige ezekben az esetekben is olyan műveket takar, amelyeket a közzététel és a kinyomtatás igényével állítottak össze, arra készítettek elő. Ismerve a kor nyomdai lehetőségeit és elvárásait, megalapozottan feltételezhetjük, hogy ezek az iratok többségükben valóban meg is jelentek, s Debreceni Ember Pál ismerhette még példányukat, vagy esetleg olyan kézírati másolatból dolgozott, amely nyomtatott példányról készült.

Ezek alapján a következő művek megjelenését feltételezzük kiegészítés képpen az RMNY XVI. sz-i anyagához.

S 214 A

<Capita consensus doctrinae de vera Trinitate ministrorum Thordae congregatorum 15. die Mart 1566. [Kolozsvár 1566.]>

XVIII. századi adat alapján feltételezhető Unitárius hitvallás.

E mű megjelenésére Debreceni Ember Pál feljebb idézett szavai alapján következtethetünk. Az erdélyi református egyház 1566. évi, Blandrata György és Dávid Ferenc által vezetett zsinata fogadta el a háromszakaszos unitárius jellegű hitvallást. Tartalmát Kathon Géza elemezte.¹⁶ Szövegét Ember Pál művéből ismerjük.¹⁷ E hitvallás kinyomtatása azért is valószínű, mivel mind Dávidéknak, mind Meliuséknak szembevetendő az a törekvése, hogy az általuk tartott zsinatok iratait nyomtatásban is megjelentessék. Minden bizonnyal Heltai sajtója alól látott napvilágot e munka is, ugyanúgy mint a Heidelbergi Káténak unitárius jellegű változtatásokkal megjelent 1566. évi kolozsvári kiadása is (= RMNY 215).

S 658 A

<Judicium Ecclesiarum ex Verbo Dei in Hungaria reformatarum quo rationes solidae redduntur, quo minus Gregorianum Kalendarium in Ecclesia acceptari possit in Synodo Karolina habitum Anno. 1591. 10 Febr. [Debrecen 1591.]>

¹⁴ I. m. 331.

¹⁵ I. m. pl. 98., 104., 105., 133. stb. kivétel, természetesen ha pontos impressum adatokat közölt Ember, mint pl. a csengeri zsinat hitvallásáról: „Confessionem exhibuerunt et declarent... et si serius demum A. Dom. 1570 typis mandata et excussa sit ista confessio Debrecini ab Andrea Lupino.” 109. l. (Debreceni úgy vélte, hogy e zsinatot 1557 vagy 1558-ban tartották, azonban minden bizonnyal 1570-ben ült össze.)

¹⁶ KATHONA Géza: A Heidelbergi Káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban. = *Studia et Acta Ecclesiastica*. I. Bp. 1965. 95–96. Ezenkívül lásd még: ItK 1967. 486–492., PIRNÁT Antal; és 1969.: 697–699, KATHONA Géza.

¹⁷ Lampe: I. m. 147–148.

XVII–XVIII. századi adat alapján feltételezhető református vitairat. IX. Gergely pápa 1582. évi naptárreformjának mind a keleti, mind a protestáns egyházak hevesen ellenálltak. Az új naptárnak a pápa által elrendelt bevezetésétől ugyanis autonómiájukat féltették. A magyarországi reformátusok is tiltakoztak ellene. Ennek volt egyik állomása az 1591. évi nagykárolyi zsinat. A zsinat összeülését közvetlen előzménye az volt, hogy Magyarország után¹⁸, 1590-ben Erdély is törvénybe iktatta az új naptár használatát:

„Az új kalendáriumot . . . mi is bevettük és országul acceptáljuk, ilyen conditioval hogy semmiben a medgyesi generalis gyűlésben végzett articulosoknak ne derogáljon, és, hogy evvel élésüknek ideje a jövőndő nagy karácsony napján kezdhessék.”¹⁹

E törvényekre lehetett válasz a nagykárolyi zsinat tiltakozása.

Debreceni Ember Pál, akinek kezében volt a mű egy példánya, nem jelölte meg a nyomtatás helyét, ezért valószínű, hogy az a kiadványon nem is szerepelt. Ennek oka feltehetően az volt, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben törvénybe iktatták már az új kalendárium kötelező használatát. Így az tűnik legvalószínűbbnek, hogy a a protestatio Debrecenben jelent meg.

E vitairat szövege Szilágyi Benjámín István kéziratos synodáliából ismert. Bár Ember Pál számos adatot e kéziratból merített, mégsem valószínű, hogy a protestatiót ebből közölte, mert egyrészt nem hivatkozik rá, mint más esetekben, másrészt rövid híradása két helyen is eltér a kézirattól. Ő ugyanis 19 dioceseset sorol fel, akik aláírták a protestatiót, a kéziratban viszont 20 dioecesis neve szerepel,²⁰ ezenkívül Ember szerint a második aláírás Abauyvariensis, Szilágyinál viszont Uyvariensis alak áll.

Egri Lukács tételeinek kinyomtatása kevésbé valószínű, mivel Debreceni világosan megírta, hogy azokat Szilágyi kéziratából ismerte, s nem is valószínű, hogy az Erdélytől 1566-ban már távol élő Egri Lukács unitárius jellegű propositioinak kinyomtatására Károlyi Gáspár és Melius Juhász Péter közelében akadt volna nyomdász. Ennek ellenére sem zárhatjuk ki azonban teljes bizonyossággal a tételek nyomtatott formában való terjesztését sem.

* * *

XVI. századi nyomtatványaink teológia-történeti elemzése alapján a ma ismertnél több prédikációs kötet, iskolai tankönyv és vitairat felbukkanását várhatjuk. Különösen a prédikációs kötetekkel kapcsolatban mutatkozik fehér folt. 1570 és 1600 között eddigi ismereteink szerint református részről kifejezett igehirdetés nyomtatott formában csak Károlyi Pétertől és Decsi Istvántól jelent meg, a két szerzőtől összesen három prédikációgyűjtemény. Igaz, közülük kettő második kiadást is megért.²¹ Ugyanebből az időből 10 református énekeskönyv, 8 káté, 9 dogmatikai jellegű mű és 23 vitairat megjelenéséről tudunk.²²

¹⁸ 1588. jan. 8. 28. articulus. Kiadva: FRAKNÓI Vilmos: *Magyar országgyűlési emlékek VII. k.* Bp. 1881. 375. l.

¹⁹ SZILÁGYI Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek III.* Bp. 1877. 374.

²⁰ Lampe: I. m. 331.

²¹ RMNY 277, 506, (és 560), 539, (és 865).

²² RMNY 276, 313, 343, 357, 429, 582, 640, 798, 804, 832; 308, 328, 346, 395, 525, 595, 609, 801; 347, 430, 454, 470, 525, 624, 705, 731; 277–279, 280–281, 287, 293, 300–302, 312, 329, 358, 572, 624, 641, 675, 709, 716, 756, 814, 830, 863.

Ennek a képnek az alapján a református egyház irodalmának struktúráját éppen az jellemezné, hogy a prédikáció műfaja jelentősen háttérbe szorult, sőt mintha a biblia-olvasás, bibliamagyarázat elvesztette volna a protestáns istentiszteletben betöltött központi szerepét. Ellene mond ennek azonban, hogy a reformáció felfogása szerint éppen a prédikáció az evangélium terjesztésének leghatásosabb módja. Hodászi Lukács, Károlyi Péter *Symbolum Apostolicum*ához (RMNY 865) 1600. jan. 7. keltezéssel írott előljáró beszédében pl. a következőket mondja:

„Hogy pedig meg ne fogyatkoznánk; az Ur naponként állat elő keresztyén tudós és böles tanítókat . . . az kik mind az idvesség tudomány és a mi hitünknek ágazatának a Szentírás szerint való igaz értelmét nekünk prédikálják és magyaráznak . . . Ilyeneket sokakat adott volt az Ur minékünk ezelőtt való esztendőkbén: kik mind élő beszédekkel, mind pedig írásokkal hasznosan forgolódtanak az Istennek házában, de mostan az Urban nyugosznak, nevetek pedig renddel előszámálnom nem itélem, hogy szükséges legyen.”

Derecskei Ambrus is hasonlóképpen ír 1603-ban megjelent könyve bevezetésében.²³ Melius pedig egyenesen átkot mond az írni nem akaró — holott az írásra képes — prédikátorokra, restségüket egyebek közt a maradék iránt való hűtlenségnek is bélyegzi — állapítja meg Révész Imre²⁴. Az istentisztelet fogalmának protestáns értelmezése szerint pedig a prédikáció, e fontos alkotóelem, sohasem szorulhat a perifériára. Kellett tehát további prédikációs köteteknek lennie, minden biztonnyal voltak is, csak példányaikat szétolvashatták.

Szenci Molnár Albert a *Postilla Scultetia* (RMK I. 475) ajánlólevelében felsorolja azokat a református szerzőket, akiknek magyar nyelvű könyvei akkor közkezen forogtak:

„Ezt is akarom, hogy alkalmassan megláttam micsoda könyvek forogjanak a mi népeinknek kezekbe, s melyek nélkül szükölködjenek. Láttam egynehány rutalmas eretnek könyveket is; de vannak hála Istennek azok ellen szép hasznos magyar könyvek és ki-nyomtatott prédikációk is. Tudniillik Melius Péteré, Hellopeus Bálinté, Károlyi Péteré, Félegyházi Tamásé, Beregszászi Péteré, Derecskei Ambrusé, Gyarmati Miklósé: de szánandó dolog, hogy ritkány nyomtatattanak ki és igen drágán adatnak.

Magyar postillát négyet láttam: Kulcsár Györgyét, Beythe Istvánét, Bornemisza Péterét és Telegdi Miklósét . . .”

A felsorolt szerzők közül Beregszászi Péter kivételével valamennyitől ismerünk magyar nyelvű művet vagy műveket. Beregszászi Péternek azonban csak latin nyelvű munkáit tartottuk eddig számon.²⁵ Szenci azonban itt kifejezetten magyar nyelvű könyvekről beszél, megalapozottan feltételezhetjük tehát, hogy Beregszászi Péternek magyar könyve is jelent meg.

Beregszászi Lőrinc Péter (†1587) a reformáció harmadik nemzedékének egyik legképzettebb személyisége, Wittemberget megjárta diák, egykor sárospataki tanár, majd Károlyi Péter utóda a nagyváradi parókián, végül a bihari református egyházmegye

²³ RMK I. 382. „Az tanítók ez sok romlások és veszedelmek között nemcsak szorgalmatosan való tanításukkal építik a lelki Siont és Jeruzsálem templomának megrepedezett kőfalait, hanem írásokkal is, hogy így ne csak életekben hanem megholtok után is legeltetnék az Krisztus Jézusnak megfáradott és megepedett juhocskáit. Nem szidalmazhatjuk tehát az mi atyánkfiait is, kik ezekről gondoskodván, hogy tudniillik az magyar nemzetnek megholtok után is szolgálhatnának nagy szép írásokat hattanak, ki egy formában, ki másban ki egy nyelven, ki másban. . .”

²⁴ Melius igehirdetéséről = *Melios (Juhász) Péter a Szent Pál apostol levelének magyarázatja*. Bp. 1937. 5.

²⁵ RMNY 572 és RMK III. 759.

esperese. Közelebről sajnos, nem tudjuk, mi lehetett magyar nyelvű könyve tartalma. Mint már kifejtettük, e korszakból feltűnően kevés prédikációs kötetünk maradt fenn. Szenci, bár felsorolásában tanítás-, ill. vitairat szerzőt is említ, mégis elsősorban a prédikációs kötetekről beszél. Ezért gondolunk arra, hogy Beregszászi elveszett műve prédikációkat tartalmazott. Mint igen jól képzett lelkészről és egyházkormányzóról joggal lehet feltételezni, hogy vitairatain kívül befelé is épített: gyülekezeteinek prédikált és prédikációit ki is nyomatta.

A kötet megjelenésének körülményeiről sajnos semmi bizonyosat nem tudunk mondani. Legvalószínűbb, hogy lelkipásztori működésének összegezeképpen a szerző életének vége felé, tehát 1580–86 között jelenhetett meg. Ebben az időben Váradon csak ideiglenesen működött nyomda, ezért valószínűbb, hogy megjelenési helye Debrecen lehetett.

Feltételezésünket így foglalhatjuk össze:

S 525 A

⟨Beregszászi Lőrinc Péter: *Prédikációk magyar nyelven.*⟩ [Debrecen 1580–1586.]

* * *

A különböző szakterületen dolgozó kutatók közötti kooperáció a könyvtörténetben is eredményesen segítheti a kutatást. Ezért jött létre a Közép-kelet-európai Reformáció Történetének Kutatóintézete főmunkatársa és az Országos Széchényi Könyvtár RMNY csoportjának munkatársa között együttműködés, amelynek első kísérlete e rövid közlemény.

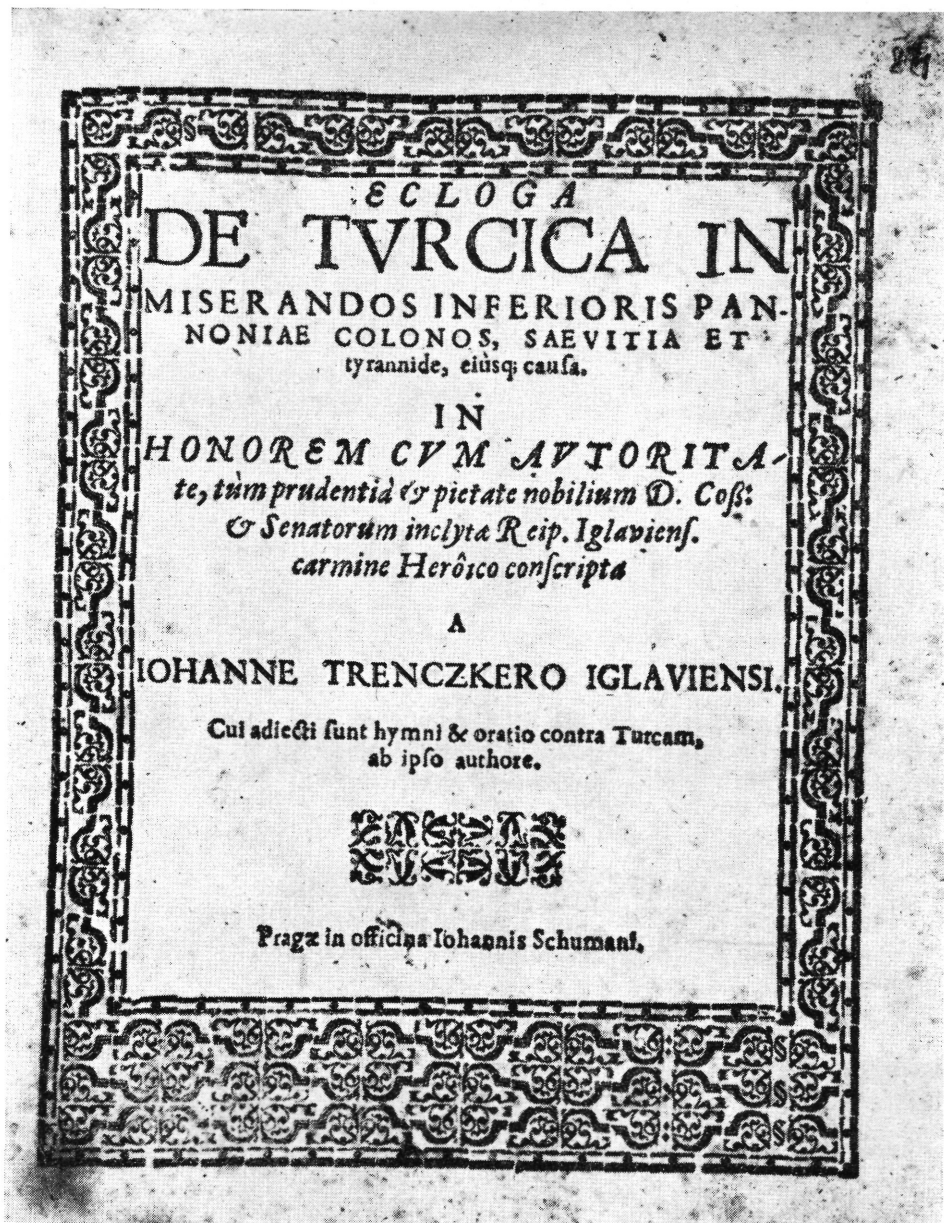
BARCZA JÓZSEF — HELTAI JÁNOS

Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez). A brünni Egyetemi Könyvtár „D Mb 5” jelzetű kolligátumának 84. füzeté könyvészeti és irodalomtörténetileg egyaránt érdekes latin nyelvű hungaricát őriz: törökellenes vers- és prózagyűjteményt Johann Trenczker, morvaországi német diák tollából. Nemcsak a mű látszik ismeretlennek, de a szerző neve is aligha fordult még elő hazai könyvészeti szakirodalmunkban. Az egyébként tíz leveles, nyolcadrét alakú, évszám nélküli adligátum valószínűleg a XVI. század végén került ki egy prágai nyomdából.¹

Rövid tartalma a következő:**A1a** Címlap: *Ecloga de Turcica in miserandos Inferioris Pannoniae colonos saevitia et tyrannide eiusque causa in honorem cum auctoritate tum prudentia et pietate nobilium D. coss. et senatorum inclytae reip. Iglaviens. carmine heroico conscripta a Iohanne Trenczker Iglaviensi. Cui adiecti sunt hymni et oratio contra Turcam ab ipso authore. Pragae in officina Iohannis Schumani.* **A1b** üres. **A2a**: Trenczker nyolc soros disztichona patrónusaihoz. **A2b—B2b**: *Ecloga.* **B2b—B4a** *Hymnus contra Turcam capitalem Christiani nominis hostem, versu iambico dimetro acatalecto compositus.* **B4a—C1a**: *Hymnus contra Turcam praecedenti brevior ijsdem versibus iambicis dimetris.* **C1a—C2a**: *Oratio contra Turcam hostem () Christi et patriae nostrae infensissimum, ex Sacra Scriptura desumpta.* **C2b**: üres.

V. KOVÁCS SÁNDOR

¹ Mikrofilmje az MTA Irodalomtudományi Intézet Könyvtárában (Eötvös Könyvtár), MFC 33. jelzet alatt található.

Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez.
Az elmúlt esztendőben Angliában csakúgy, mint Magyarországon megújult az érdeklődés Bánfihunyadi János személye és munkássága iránt. Ez a két korszak határán működő alkémista, később a vegyészetet akadémiai szinten oktató tudós élete nagy részét Angliában élte le, ahol mint azt Weszprémi István nyomain a későbbi kutatók (Kropf, Magyary-Kossa és mások) kiderítették, meglehetősen megbecsülésnek örvendett és élete vége felé a londoni Gresham College „professzora” lett. Legalábbis Bánfihunyadi így nevezi magát egyetlen fennmaradt, Medgyesi Pálhoz írt levelében.¹ Mielőtt Bánfihunyadi professzorságának és angliai karrierjének egyéb kérdéseit tisztáznánk, szeretnénk ismertetni egy becses kultúrtörténeti leletet, amely nem csupán Bánfihunyadi angliai tartózkodásának eddig homályos részleteit világítja meg, hanem tisztázza egyéb, eddig vitatott életrajzi adatait is.

Az oxfordi Christ Church kollégium könyvtárában van egy NA 5.2. jelzetű magyar biblia, amely hajdan Bánfihunyadi János tulajdonát képezte: ő ajándékozta ezt a könyvet, a teljes magyar biblia második, 1608-i hanai kiadását (RMK I. 411) a Bodleian Library-nak, az oxfordi egyetem könyvtárának. Mivel azonban a Bodleynak az ajándékozás időpontjában már volt egy példánya ugyanebből a bibliából (1615-ben szerezte), a magyar alkémista díszesen bekötött és 1617-ben dedikált példányát duplumnak tekintette és később (egy könyvtárosi bejegyzés szerint 1676-ban) eladta a Christ Church könyvtárának. A Bánfihunyadi-féle Szentírás-példány könyvtábláján az angol király (I. Jakab) címere látható, ezt fogja közre az évszám: 16—17. A címer alatt a H • I • NB monogram jelzi, hogy a könyv eredetileg „Hunyadi Iohannes (de) Nagybánya” tulajdona volt.

A könyv első lapjain két, kézzel írt szöveget találunk — mindkettő az ajándékozó, Bánfihunyadi tollából származik. Bal oldalt a magyar alkémistának az oxfordi egyetemhez írt latin üdvözlő verse áll, jobb oldalt pedig magyarul írt, fél-homokóra-alakban bejegyzett magyarázata az ajándékozás időpontjáról és körülményeiről. A latin vers így hangzik:

Ad Antiquissimam et Celeberimam Academiam Oxoniensem

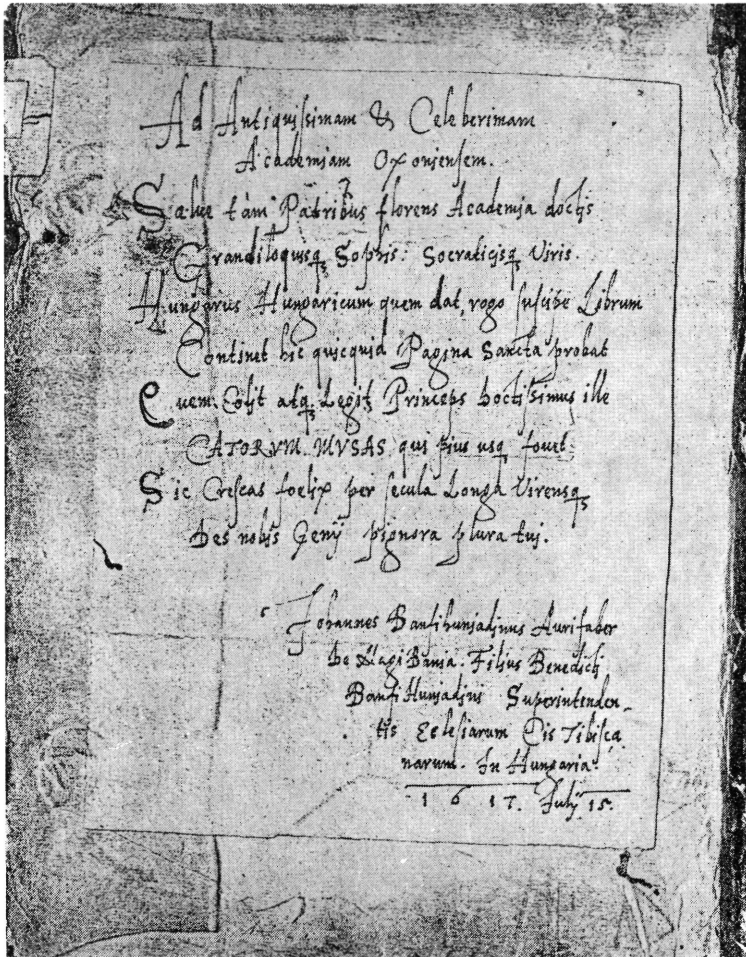
Salve tam Patribus florens Academia doctis
Grandiloquusque sophis: Socraticisque viris.
Hungarus Hungaricum quem dat, rogo suscipe Librum
Continet hic quicquid pagina sancta probat.
Quam colit atque legit Princeps doctissimus ille
CATORUM MUSAS qui pius usque fovet.
Sic crescas foelix per secula longa virensque
Des nobis Genii pignora plura tui.

Amely megközelítő (korántsem tökéletes) magyar fordításban így hangzik:

A nagyon régi és nagyhírű oxfordi akadémiához

Üdvözlégy, Egyetem, mely tudós atyák által virágzol,
bölcsek és szépszavúak: szókráteszi férfiak ők.
Ezt a magyar művet magyar adja — vegyétek e könyvet,
nincsen benne más, egyedül szent szövegek.
Ezt ama nagytudományú Herceg gondozta s olvasni is érti,
aki Cato múzsáit is pártfogolni kegyes.
Boldogan gyarapodjál sok-sok századon át,
s hozzon Génuszod gazdag gyümölcsöket.

¹ Közzétette SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi Protestáns Közlöny* 1874: 269, idézi a többi közt HERÉPEI János, *Adattár III*. Budapest—Szeged, 1971. 266. l.

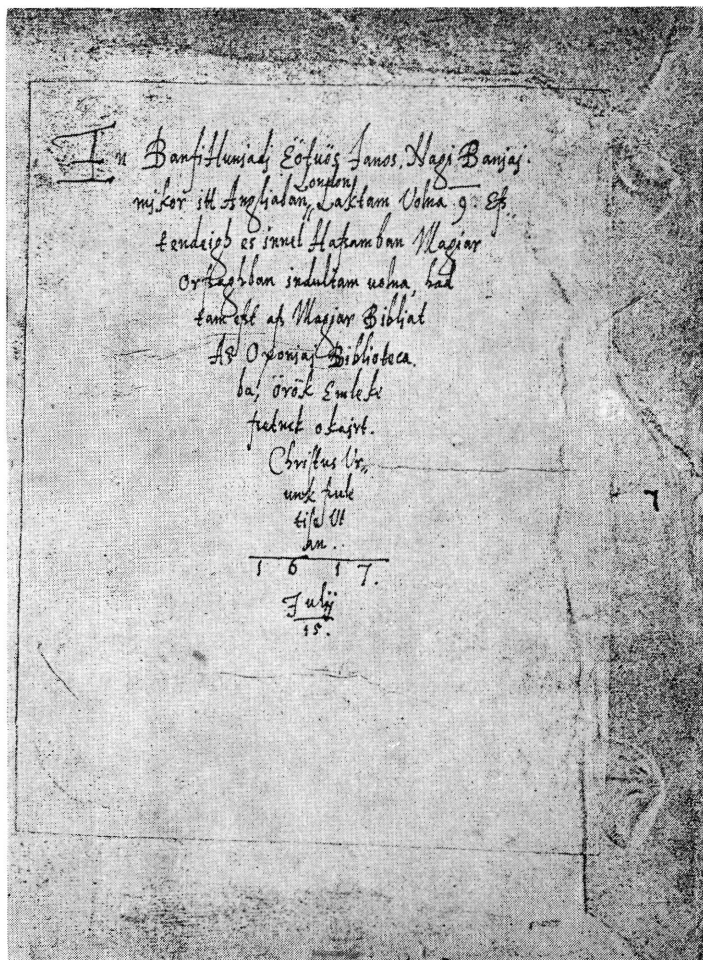

1. kép

A rövid latin vers aláírása azért különösen érdekes, mert igazolja Herepeinek azt a feltevését, hogy Bánfihunyadi János apja Bánfihunyadi Mogyoró Benedek református püspök volt, akit tiszttségére 1595-ben választottak meg Nagykárolyban.² Szövegünk ugyanis miután „Johannes Banfihuniadinus Aurifaber de Nagi Bania” néven mutatta be a szerzőt, még hozzát teszi: „Filius Benedicti BanfiHuniadini Superintendentis Ecclesiarum CisTibiscanarum. In Hungaria.” Bánfihunyadi itt alighanem azért hangsúlyozza, hogy „jó családból” származik, hogy az oxfordi tudós doktorok ne nézzék le őt, aki csak alkémista, illetve aranyműves³ (aurifaber), — és nincs magasabb társadalmi rangja vagy egyetemi végzettsége.

² HEREFEI: *Adattár III.* 438–439. 1.

³ Bár alighanem mindkét mesterséget űzte, valószínűbb, hogy a nagybányai születésű, „Eötvös” középnévű Bánfihunyadi főleg ötvösmunkával kereste meg kenyerét első angliái éveiben. Erre mutat John H. Appleby közlése is (*Ambix*, 24: 2, 97. l.), ahol egy bírósági tanúvallomással kapcsolatban Bánfihunyadit 1625-ben „goldschmidh”-ként emlegetik.

2. kép

Ami magát az üdvözlő verset illeti, abban csak egy érdekes mozzanat van — a „Princeps doctissimus”-ra való hivatkozás. Első pillantásra talán azt hihetnők, Jakab királyról van szó, de azután megvilágosodik, kire gondol Bánfi-hunyadi — minden bizonnyal Móríc hesseni hercegre, Szenci Molnár Albert mecénására, akiről a magyar nyelvű biblia új szerkesztője, s kiadója ezt írja a hanai *Biblia* ajánlásában:

„És mivelhogy ennyi ékes nyelveknek tudása után ez nyelvet ... [a magyart] meg akartad tanulni, engemet is, ki ez nyelvnek nem utolsó ékesgetője vagyok (távol legyen az kérkedés) szokott kegyességednek rajtam elébbnyújtásával méltóztass”.⁴

Bánfi-hunyadi már biztosra veszi, hogy Móríc olvas magyarul, s tudja róla, hogy nem csak a nyelvekben járatos, hanem polihisztor, iskolaalapító, aki a történettudományt,

⁴ Szenci Molnár Albert válogatott művei. Budapest, 1976. 223. 1.

s a többi tudományokat (így a kémiát is!) támogatja. Felmerül a kérdés — honnan tudja? Csupán Szenci Molnár ajánlásából? Lehetséges, de az sem lehetetlen, hogy mielőtt Angliába került volna, Bánfihunyadi — aki Németországon minden valószínűség szerint áthaladt, megfordult Hessen-Kasselben is, ami abban az időben az alkémisták egyik központjának számított. 1614 és 1621 között itt (Oppenheimben és Frankfurtban) jelentek meg a kor egyik legismertebb alkémistájának, Michael Maiernak a művei; maga Móric herceg is buzgón foglalkozott a „hermetikus tudományokkal”. Ha Bánfihunyadi németországi tartózkodására, esetleges ottani tanulmányaira nincs is egyelőre adatunk, Angliába érkezésének dátuma a Christ Church kollégiumban talált bejegyzések alapján most már pontosan rögzíthető: 1608. Ezt Bánfihunyadi magyar nyelvű szövegéből tudjuk, amely így hangzik:

„Én BanfiHuniadi Eötvös Janos. Nagi Baniai. mikor itt Angliában [közbeszúrva: 'London'] laktam volna 9. esztendeigh es innet Hazamban Magiar orszagban indultam volna, hadtam ezt az Magiar Bibliat Az Oxoniai Bibliotecaba, örök emlekezetnek okairt. Christus Urunk szuletise utan 1617. Julii 15.”

Nem tudhatjuk bizonyosan, milyen alkalomból látogatott el a magyar alkémista Oxfordba, de véleményem szerint nem valószínű, hogy pusztán városnézésre utazott volna oda; inkább azt gyanítom, hogy ismert valakit Oxfordban, azt látogatta meg, s ekkor mutatták meg neki a nemrégien alakult egyetemi könyvtárat. Ki tudja, talán vendéglátója bízta is arra, ajándékozzon „örök emlékezetnek okáért” valamilyen könyvet a Bodley-nek, ahol Bánfihunyadi feltehetőleg olvasgatott is. Ez a valaki lehetett Arthur Dee, aki valaha Oxfordban tanult, s akit Bánfihunyadi ekkor már minden valószínűség szerint ismert, de lehetett más is — például a híres matematikus Thomas Allen. Ennek az Allennek egy asztronómiai kéziratáról (*Claudi Ptolemei de Astror. Judiciis, Lib. 3*) két másolat készült. Az egyik Sir Thomas Aylesbury birtokába került, a másik pedig William Lillyn keresztül Elias Ashmolehoz; de tudjuk, hogy Lilly az ő példányát Bánfihunyaditól, „a nagy vegyésztlől” kapta.⁵ Allent, aki a Gloucester Hall-ban volt Fellow és szenvedélyes polihisztor hírében állott — a matematikán és az asztronómián kívül az alkémia is érdekelte —, Bánfihunyadi már egy korábbi látogatása során megismerhette. Ezt a lehetőséget megerősíti az a tény is, hogy később a magyar alkémista együttműködött Sir Kenelm Digbyvel, Allen volt tanítványával.

Akár családi, akár más okok készítették Bánfihunyadit arra, hogy 1617-ben hazatérjen, biztosra vehető, hogy 1619-ben már újra Angliában tartózkodott⁶ és hamarosan megnősült. Csak ezután találjuk az első, névszerinti hivatkozást rá, John Booker asztrológus 1623-ban lejegyzett receptjében — itt már neve latinos, angol fülnek könnyebben hangzó változatban, „Huniades”-ként szerepel.⁷ Ezen a néven emlegetik a korabeli angol szerzők a törökverő Hunyadi Jánost is, s főképp ebből a hasonlóságból eredhetett a legenda, hogy Bánfihunyadi a híres királyi család leszármazottja lenne.⁸ 1619-ben Bánfihunyadi

⁵ Anthony A. WOOD: *Athenae Oxoniensis*, Vol. II. London, 1815, 544 l.

⁶ Erre utal Joachim Morsius Bánfihunyadihoz intézett dedikációja az *Epistola ad . . . Jacobum I. De Perpetui Mobilis inventione* c. Cornelius Drebbel mű előszavában. Ez a levél Drebbel, *Tractatus duo . . .* c. kiadványának függelékeként jelent meg 1621-ben, Hamburgban. Morsius 1619-ben járt Londonban, ekkor ismerhette meg Bánfihunyadit, akit „legkedvesebb barátjaként” jellemez.

⁷ A Booker-recept a Bodleian Library MS. Ashmole 204, f. 143 kéziratában található, magyarul már közölte MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek . . . I.*, Budapest, 1929. 278. l. „Huniades”-t ír Thomas NASHE: *Lentenstufe* c. értekezésében, *Works*, Vol. 183. l.

⁸ Ezt a legendát inkább az ifjabb John Huniades terjeszthette presztizs-okokból. Hiszen ha valóban lett volna ilyen kapcsolat, idősebb Bánfihunyadi nem mulasztotta volna el annak feltüntetését az oxfordi biblia ajánlásában.

már elhatározta, hogy megtelepszik Angliában, felesége is angol nő, Dorothy Colston, aki kenti nemesi családból származik. Azért tesszük házasságának évét 1619-re, mert egy évvel később már megszületett első gyermeke, Erzsébet, s újabb évre rá fia, János, vagyis ifjabb „John Huniades”, akit később „Uniades”-ként is emlegetnek.⁹ Ezeket az adatokat a Bánfihunyadi-utódok londoni síremlékéről tudjuk. Ifjabb Bánfihunyadi János 1696-ban halt meg, 75 éves korában, nővére, Elizabeth Benson tizennégy évvel később, kilencven évesen.¹⁰ Bánfihunyadinak rajtuk kívül még két gyermeke született, róluk azonban nincsenek közelebbi adataink.

Az Angliába vándorolt magyar alkémista további sorsára nézve az angol források jóval többet mondanak, mint a magyarok. Néhány éven át nincs hírünk Bánfihunyadi tevékenységéről, csak 1633 táján látjuk őt viszont Londonban, mint Sir Kenelm Digby „operátorát”, vagyis asszisztensét. Erről a kapcsolatról maga Digby számol be, amikor arról ír, milyen kísérleteket hajtott végre a Gresham Collegeban elhelyezett laboratóriumában.¹¹ Ekkoriban ismerte meg Bánfihunyadit Lilly, az asztrológus, aki később neki ajánlotta egyik művét, s valószínűnek látszik, hogy körülbelül ekkortól datálódik Bánfihunyadi kapcsolata a Gresham kollégiummal, ahol John Webster már 1635 táján hallgatott tőle egy kurzust „a közönséges vegytanból”.¹² 1633 és 1644 között tehát Bánfihunyadi János a Gresham Collegeban tanított, minden valószínűség szerint latin nyelven. Nem volt viszont „teljes professzora” a kollégiumnak — nem is lehetett az, hiszen a Greshamban csak hét tárgynak volt kinevezett, s a kollégiumban bennlakó professzora, a kémiaának nem volt. Történetesen még ha lett volna, akkor sem választhatták volna meg erre a posztra Bánfihunyadit, mert az alapszabályok értelmében professzor csak nőtlen ember lehetett.¹³ Amennyiben tehát komolyan vesszük Bánfihunyadi önjellemzését, amely szerint ő „a chymiában professzor”, azt vagy úgy kell értenünk, hogy rendszeresen tanított a kollégiumban, vagy pedig Magyary-Kossának lehet igaza, aki föltételezte, hogy élete végén a kollégium megadta a professzori címet az akkor már magas kort elért vegyésznek.¹⁴ Különben William Lilly az *Anglicus, Peace or No Peace*. London, 1645 előszavában, amit Bánfihunyadinak ajánl, a címetet egyszerűen mint „a hermetikusan filozófia legjelesebb kutatóját” (Hermeticeae Philosophiae indagator solertissimus), egyszerűen pedig mint „a kémia professzorát” emlegeti, s azt állítja: „ebben az újabb korban senki sem ért el többet, alig van, akit a tudós Hunyadi mellé lehetne állítani”.¹⁵

Bár Bánfihunyadit műveltebb kortársai a jelek szerint számon tartották, s megbecsülték, s ennek a tiszteletnek köszönhetjük két arcképe fennmaradását, amelyek közül az itt mellékelt Marshall-féle, 1646-os rajz látszik hitelesebbnek,¹⁶ az erkölcsi megbecsü-

⁹ lásd Anthony POWELL: *John Aubrey and his friends*. London, 1948. 204. l.

¹⁰ *London County Council Survey of London, vol. VIII. The Parish of St. Leonard, Shore-ditch*. London, 1922. 112–113. l. Idézi F. Sherwood Taylor és C. H. Josten az *Ambix*, Vol. 5, 3–4, 115. lapján.

¹¹ Sir Kenelm DIGBY: *Of the Vegetation of Plants*. London, 1669. 226. l. „Hans Hunneades the Hungarian was my Operator.”

¹² John WEBSTER: *Metallographia or an History of Metals*. London, 1671. 161. l. Hivatkozik rá már Kropf a *Budapesti Szemle*, 1907. 33. lapján.

¹³ Dorothy STIMSON: *Scientists and Amateurs*, London, 1949. 28. l. Amennyiben valaki megnősült, le kellett mondania professzori állásáról.

¹⁴ MAGYARY-KOSSA: I. m. 277.

¹⁵ Egészében közzétette F. Sherwood Taylor — C. H. Josten az *Ambix*, V. 1–2. (1953) számában, magyar fordítását lásd SCHULTHEISZ—TARDY: *Bánfihunyadi János az újabb adatok tükrében* című cikkében, *Orvosi Hetilap*, 1969. 110, 2350. l. Az utóbbi tanulmány összefoglalót ad az újabb angol kutatásokról is.

¹⁶ Megjelent az *Ambix* V. 1–2. számában, itt a lap szerkesztőinek engedélyével reprodukáljuk. „Bánfihunyadinak ezt a képét már két magyar kiadvány is közölte, Magyary-

lés nem járt különösebb anyagi sikerrel. Legalábbis erre vall az a tény, hogy mikor a Commonwealth idején a magyar tudósra száz font adót vetettek ki, azt nem tudta megfizetni. Mivel ezt az adót a jövedelem és az ingatlan alapján állapították meg, s gyakran túl magasra becsülték, Bánfihunyadi adóját annak fellebbezése után azzal engedték el, hogy „igazolta, hogy nem ér meg 200 fontot, négy gyermeke van és hogy nem tud megélni foglalkozásából, a kémiából”.¹⁷ Egy-két évvel korábban Sir Theodore Mayerne-re, a király orvosára, akit Bánfihunyadi is ismert, ugyanez a bizottság ezer font adót vetett ki, vagyonát tehát a Bánfihunyadi tízszeresére becsülte.¹⁸ Ennek nem mond ellent az, hogy a magyar alkémista fia, ifjabb John Huniades ötven évvel később már vagyonos emberként halt meg — ő alighanem fukarabbul bánt a pénzével, mint apja.

Jóllehet Bánfihunyadi János több ízben hazakészült Erdélybe — a Lilly-féle előszó erre határozott formában hivatkozik — 1646 augusztusában, hetven éves korában mégis Amszterdamban érte utol a halál.¹⁹ A tudós alkémistából és aranyművesből nagyhírű vegyészé lett magyar jövevény alakja még egy ideig foglalkoztatta az angol kortársak képzeletét, de aztán munkássága lassan feledésbe merült. A korábbi „hermetikus filozófiát” éppen a Bánfihunyadi halála körüli években kezdte felváltani az egzakt tudományos gondolkodásra serkentő újabb szemlélet. Bánfihunyadi munkatársai vagy tanítványai, így Sir Kenelm Digby és Jonathan Goddard később fontos szerepet játszanak a Royal Society megalakításában és működésében. Bánfihunyadi Jánosnak nyomtatásban ugyan nem maradt fenn műve, de mint az újabb kutatások bizonyítják, azok közé tartozott, akik munkájukkal hathatósan egyengették a tudomány kísérleti alapokra helyezését, a kémia, mint modern tudományág megteremtését.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Oxford)

Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból. A régi hazai színes pergamenkötés típusát a szakmai köztudatban a XVIII. század második felében keletkezett debreceni példányok képviselik.¹ A magyarországi könyvkötés történetének mindmáig legátfogóbb összefoglalásában pedig jellegzetesen kolozsvári és debreceni stílusként szerepel.² Ismertetője a világos, fehér vagy krémszínű, síma pergamen-borításnak geometrikus mezőkre osztott síkjain a bélyegzőkkel, görgetőkkel felvitt aranyozott ornamentika: reneszánsz, barokk, esetleg rokokó vagy népies ízlés nyomait tükröző vázák, virágos motívumok, levéldíszek. A minták mezőit élénk zöld, piros, kék stb. színekkel díszítették.

A következőkben a leírt típustól némileg eltérő, a XVIII. század első feléből való és az ország nyugati részén készült, egy közelebről nem ismert nagyszombati könyvkötő

Kossa *Magyar orvosi emlékek*, valamint Gál István *Hungary and the Anglo-Saxon World*. Budapest, 1943 c. művében. Mivel mindkét kiadvány viszonylag ritka, indokoltnak éreztük a kép újraközlését”.

¹⁷ *The Calendar of the Proceedings of the Committee for Advance of Money*, Part II. London, 1888, 679. l. A bejegyzés dátuma 1646. február 4-e, „Hans Huniades, Whitechapel” alatt.

¹⁸ I. m. Part I. 186. l.

¹⁹ Ezt a kérdést Kropf tisztázta: *Budapesti Szemle*, 1907. 35. Richard SMYTH: *Obituary*. London, 1849, 22. alapján.

¹ VARJÚ Elemér: *A „debreceni” kötés*. = Magyar Bibliofil Szemle 1924. 34–47.

² ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században*. Bp. 1937. 69–70.

mester kezétől származó és szignált színes kötést mutatunk be.³ A mellékelt ábrákon látható díszes könyv az 1702-ben készült nagyszombati *Missale Romanum*ot és a magyar szentek miséjének 1701-ben készült kiegészítő füzetét tartalmazza.⁴ A kötést 1960-ban néhai Fabró József, a Képzőművészeti Gimnázium egykori restaurátor tanára művészi munkával helyreállította. Eredményeként a víztől és penésztől erősen megrongált, színeiben csaknem teljesen kifakult kötésen a geometriai formák, az aranyozott vonalas minták, a bélyegzők és görgők nyomatai úgyszólván teljesen láthatókká lettek. A színezésből a zöld (az ábrákon a sötét mezők) maradt meg legépebben; felfedezhető azonban a virágok piros vagy sárga színének nyoma is. A 330 × 218 mm méretű kötéstáblák hiányzó zárószíjait a restaurálásakor pótolták (2. ábra). Az első és a hátsó tábla díszítése teljesen azonos, csupán a középen lévő IHS-monogram helyén hátul a MARIA-embléma látható. A kötet gerincének mérete 330 × 82 mm, és rajta két, geometrikusan szerkesztett, kettős körbe foglalt csillag dominál, egyébként a táblákon is látható díszítő motívumok variálódnak.

Az első kötéstábla külső pergamen borításának felső szegélyén a következő felirat olvasható: EX VOTO OPTULIT MICHAEL HORVAT 1733. (1. ábra) Ezt a feliratot az első kötéstábla utáni előzéklapon egykorú kézírással a következő bejegyzés egészíti ki: *Anno 1733. die 7 9bris ex Devotione erga B. V. Sassiniensem Dnus Compactor* [áthúzva: *N. N.*] *obtulit Michael Horvat Tyrnaviae*. Majd kissé lejjebb: *Cessum pro Eccla Samsonien. in Rfis quinque attestor. P. Superior mp.* (4. ábra) Ezek szerint a díszesen bekötött misszálét Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő 1733. november 7-én, Szűz Mária iránti tiszteletből és fogadalmi ajándékként a Nyitra megyei Sasvár templomának ajánlotta. A toldásból azután az is megtudható, hogy a sasvári pálos prior ezt a misszálét később a sámsoni egyháznak öt rajnai forintért átadta. A kötés tehát eredetileg fogadalmi ajándéknak készült a sasvári templom részére, amely a XVIII. században kedvelt búcsújáró kegyhely volt, és amelyet a pálosok gondoztak.⁵ A pálosok használatára vall a kötetben az a külön beragasztott egyleveles melléklet, amely a rend legfőbb pártfogójának, Remete Szent Pálnak a római misszáléból egyébként hiányzó miseszövegét tartalmazza.

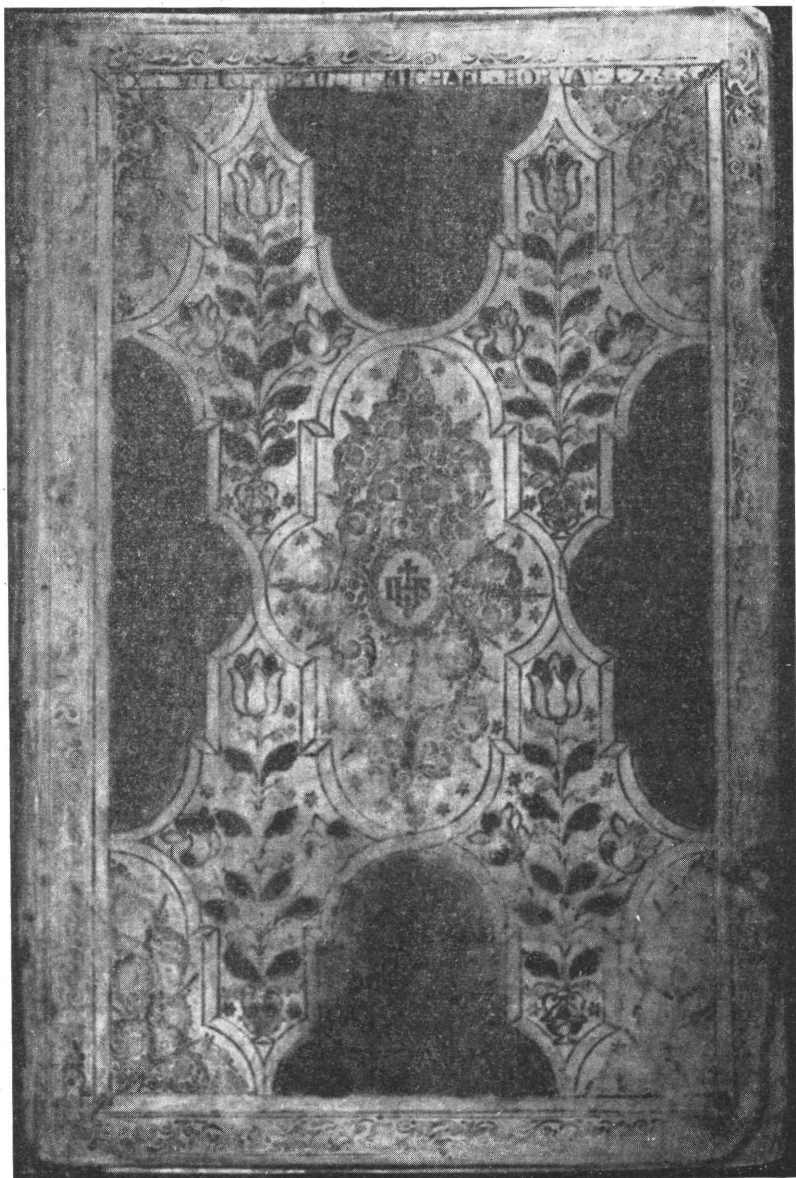
A kötet nyomdatörténeti szempontból is számottevő emlék. A fóliáns törzsét a *Missale Romanum* 1702-i nagyszombati kiadása teszi (RMK II. 2127), amihez a magyarországi liturgikus gyakorlatban előforduló szentek, ünnepek miséinek *Missae in festis propriis sanctorum patronorum regni Hungariae* címmel ugyancsak Nagyszombatban 1701-ben nyomtatott függeléke (RMK II. 2087) járul. A díszes, piros-fekete nyomású misszálé és a függelék a címlapok tanúsága szerint Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek rendelkezésére készült. A *Missale Romanum*-ot kilenc, egész lapos metszet díszíti. Közülük az *Annuntiatio* (L₁ b lap), a karácsony (31. lap), az *Epiphania* (70. lap) és a mindenszentek ünnepét (868. lap) ábrázolón az antwerpeni Gaspar Gouttats, az *Assumptio* képén (812. lap) pedig a német származású és Nagyszombatban, Kassán és Pozsonyban dolgozó Mauritz Lang szignója látható. A metszetek stílusából következtetve valószínű, hogy a többi, jelzetlen kép is e két mester munkája.⁶

³ E jelentős könyvtörténeti emlék részletes leírását az is indokolja, hogy magántulajdonban van, és a kutatás számára ezért nehezen hozzáférhető. E helyen is köszönetet mondok tulajdonosának, Rumy Tamásnak (Felsőgöd), aki a becses művelődéstörténeti emléket szakszerűen restauráltatta és az ismertetéséhez szíves volt hozzájárulni.

⁴ RMK II. 2127 és 2087.

⁵ BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria*. Bp. (1943). 41.

⁶ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 35, 168–169. Csúpan két Gouttats-metszetről tesz említést.

1. ábra

A kötetben még három, utólag beragasztott, nyomtatott pótlás is található. Ezek a következők:

1. Az 594. lap után egy levélen: *Die 10. Januarii missa de S. P. Paulo primo Eremita, juxta Proprium ejusdem ordinis*. Külső kiállítását tekintve a XVIII. században készült. A nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve.

2. A kötet végén a magyar proprium után beragasztva: *Pro Dominica II. post Epiphaniam missa in festo Sanctissimi Nominis Jesu. Pro tota Ecclesia.* A piros-fekete nyomással, a *Missale* külső kiállítását követő egyleveles nyomtatványon a nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve. A betűtípusokból következtetve a nagyszombati nyomdában készült 1721 után, mert a Jézus neve ünnep ettől az évtől kezdve szerepel a római egyház általánosan kötelező gyakorlatában.

3. Az előbbi egyleveles nyomtatvány után ragasztva: *Orationes sanctorum quae necdum passim in Missalibus Romanis impressae habentur.* Fekete nyomással készült kétleveles nyomtatvány. A nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve. A betűtípusokból következtetve a nagyszombati nyomdában készült 1737 előtt, mivel a jezsuita Franciscus Regis-t „boldog”nak címezi, holott 1737-től már „szent”-ként tisztelték.

Valószínű, hogy mindhárom pótlás 1733-ban, a díszes kötés elkészítésekor került a kötetbe.

HOLL BÉLA

FIGYELŐ

A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma. Az Országos Széchényi Könyvtár 1977-ben alapításának 175. évfordulójához érkezett el. A Széchényi Ferenc által létrehozott Országos Könyvtár (Bibliotheca Széchényiana Regnicolaris) alapítóokmánya 1802. november 25-én nyerte el a királyi megerősítést. Az alapító nagy értékű gyűjteményével, amely mintegy 13 000 nyomtatott könyv és 1200-nál több kéziratos mű mellett sok-száz térképet, metszetet, továbbá kép-, szobor- és éremgyűjteményt is felölelt, megvetette a magyar kultúra értékeinek feltárására, feldolgozására és megismertetésére hivatott intézmény, majd intézményrendszer alapjait. Így a magyar múzeumügy, a magyar közgyűjtemények is erre az adományozásra vezethetik vissza eredetüket. 1977 végén a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös központi rendezvényekkel emlékezett meg az alapításról és az eltelt 175 év fejlődéstörténetéről. De a két intézmény külön-külön is megragadta azokat az alkalmakat, amelyek a jubileum kapcsán közművelődési tevékenységet kínáltak.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár *jubileumi ünnepségére* a Múzeum dísztermében 1977. október 3-án, 11 órakor került sor. Az ünnepségen részt vett Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese és Óvári Miklós, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács helyettes elnöke, Orbán László, az Országos Közművelődési Tanács elnöke. Fülep Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának megnyitója után Molnár Ferenc kulturális államtitkár ünnepi beszédében méltatta azt a szerepet, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár fennállása óta a tudományos kutatásban és a magyar közművelődésben betöltött.

A jubiláló intézményeknek a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a haladó nemzeti kultúra ápolásában és terjesztésében kifejtett történelmi jelentőségű tevékenységükért, valamint a szocialista művelődéspolitikai megvalósításában betöltött szerepükért a Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetés adományozta. A kitüntetések az ünnepségen Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács helyettes elnöke nyújtotta át.

Az évforduló alkalmából a Múzeum-kertben megkoszorúzták az alapító Széchényi Ferenc szobrát. Koszorút helyeztek el a szobor talapzatán a Hazafias Néprfront Országos Tanácsa és Budapesti Bizottsága, a Kulturális Minisztérium, a Fővárosi Tanács, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum képviselői.

A jubileumi ünnepség és a koszorúzás után Jóború Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, *jubileumi emlékkiállítás* nyitott meg a Múzeumban.

Ezen a kiállításon a két anyaintézmény és a Nemzeti Múzeumból később kivált, önálló múzeumok is a közönség elé tárták gyűjteményeik válogatott értékeit. A kiállított dokumentumok térbeli elhelyezkedése az intézmények történeti kialakulását is szimbolizálta. Külön teremben kapott helyet — az egyik, úgynevezett Kandalló-teremben — az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeinek történeti kialakulását bemu-

atató részleg. Vitrineiben korvinák is kiállításra kerültek, így történt visszaulálás reneszánsz kultúránk fényes emlékezetű Bibliotheca Corviniana-jára, Mátyás király könyvtárára. A díszteremben a Magyar Nemzeti Múzeum tárta az érdeklődők elé java kincseit. Ugyanebben a teremben voltak láthatók a még a múlt században megindult specializálódás következtében a Magyar Nemzeti Múzeumból kivált, önállósodott intézmények: a Néprajzi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és a Nemzeti Galéria gazdag gyűjteményeit reprezentáló tárgyi dokumentumok; a magyar múltból és az egyetemes kultúrából nemzeti kincseinkké szervesült alkotások és emlékek. Külön teremben — a másik Kandalló-teremben — a Természettudományi Múzeum kiállított tárgyai, értékei kerültek bemutatásra. Ez az elrendezés, a három teremben történt kiállítás jelképezte, hogy az 1802-ben alapított közgyűjtemény már a kezdetben, a múlt század első évtizedeiben, az egységes gyűjteményszervezés idején és az 1808-tól létrehozott Nemzeti Múzeum keretei között három részlegre tagolódott: a könyvtárra, a régiségtárra és a természetrajzi osztályra. A kupola-teremben történt kísérlet arra, hogy a kiállítás rendezői a közgyűjtemények történeti kialakulását — a magyar történeti, politikai, gazdasági és kulturális fejlődésbe ágyazva — egységes keretben, lehetőleg átfogóan, itt a részletekbe nem hatolva, körképszerűen, a dokumentációs anyagot valóságosan is mintegy körbefuttatva ábrázolják.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös jubileumi megemlékezése, a közösen rendezett kiállítás és a fiatalabb intézmények közreműködése jól példázta azt a törekvést, amely manapság a közgyűjtemények eddigénél szorosabb együttműködésére irányul. Kívánatos, hogy mind a tudományos kutatásban, mind a gyűjteménygyarapítás érintkező területein, de kiváltképpen a közművelődés szolgálatában jöjjön létre és szilárduljon meg a specifikus funkciókat betöltő intézmények hatékony együttműködése.

A két intézmény képviselői ugyancsak közösen, a központi fővárosi ünnepséget közvetlenül megelőző napon: 1977. október 2-án, Nagycenken emlékeztek az alapítóra. A Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár és a Győr-Sopron megyei Múzeumi Szervezet rendezésében került sor ünnepségre a nagycenki kastély főépületében. Ebben a kastélyban gyarapította Széchényi Ferenc annak idején gazdag gyűjteményét, amellyel adományképpen megvetette az Országos Könyvtár alapját, sőt a Nemzeti Múzeumét is.

Az 1977. évi múzeumi hónap (október) keretében négy részből álló múzeumtörténeti előadássorozat megrendezésére került sor, ennek október 14-i előadása az Országos Széchényi Könyvtárról szólt.

A könyvtár külön is számos alkalmat megragadott arra, hogy a közvéleményt tájékoztassa az intézmény hagyományos és új funkcióiról és feladatairól. Továbbá törekedett a szakkörök elé tárnai a könyvtártörténeti tanulságokat. Közművelődési céllal igyekezett közműveltségünkben terjeszteni a jubiláló intézmények művelődéstörténeti és művelődéspolitikai jelentőségét.

A Nemzeti Múzeummal közös, nagy kiállítás mellett a könyvtár „175 éves az Országos Széchényi Könyvtár” címen tárlókban és tablókban tárta olvasói elé történetének főbb mozzanatait az intézmény olvasószolgálatának előterében. Ez a kiállítás augusztus 29-től november 2-ig állt fenn a könyvtárat látogatók számára.

A Rádió több adásban sugárzott műsort a jubiláló nemzeti könyvtárról. Ezekből kettőt említünk. Az egyik önálló, egyórás adás keretében a különgyűjtemények és a törzsgyűjtemény történeti kialakulását, azok legfőbb értékeit ismertette, valamint a mai szolgáltatásokról tájékoztatta a hallgatókat 1977. szeptember 2-án. A másik, az 1977. október 2-i *Kulturális Magazin* műsorának az elején, a könyvtár alapításának az előzményeiről és körülményeiről szólt, az 1802-es feltételeket igyekezett bemutatni.

A Televízió 1977-ben — egy sorozat részeként — felvételeket készített a könyvtári állomány kiemelkedő gyűjteményrészlegeiről, azok egyes különlegesen értékes darabjairól, bepillantott a könyvtári műhelyekbe. Ez a műsor, más értékes történeti gyűjteményeink bemutatásának részeként, 1978-ban kerül a TV műsorára.

A *Könyvtáros* című folyóirat 1977. évi 9. számában *Hagyomány és újat építés. 175 éves az Országos Széchényi Könyvtár* címmel adott alkalmat az évfordulóra emlékezésre és ugyanebben a számban közölt interjút az OSZK-ról, mint könyvtári kutatóműhelyről, továbbá közölt cikket az Országos Széchényi Könyvtár „mikrofilmtáráról”.

A könyvtárosok számára nyújtott tájékoztatást szolgálta a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1977. november 3–4-i budapesti vándorgyűlése alkalmából november 4-én szervezett látogatás az Országos Széchényi Könyvtárba, amelyen a könyvtáros kollégák egy csoportja kapott szóbeli referátumot a könyvtár régi és új feladatairól, majd tekintette meg együttesen a múzeum épületében rendezett központi kiállítást.

A *Magyar Könyvszemle* jelen számában, utólag emlékezik hazánk nemzeti könyvtárának jubileumára, talán kissé késve, ám azzal a megfontolással, hogy az évforduló alkalmából adódó visszapillantások nem összpontosulhatnak a központi rendezvények idejére, ugyanis Széchényi Ferenc alapítólevele 1802. november 2-án kelt, a királyi jóváhagyás november 25-i keltű, az intézmény közönség előtti megnyitásának pedig volt egy 1803. augusztus 20-i és egy 1803. december 10-i ünnepélyes időpontja. Így a megemlékezések egy egész éven át indokolhatók.

HAVASI ZOLTÁN

A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetekinek repertóriumai. A *Magyar Könyvszemle* örömmel és várakozással üdvözölte már indulásakor a Petőfi Irodalmi Múzeum *Bibliográfiai Füzetekinek* sorozatait, és azóta is figyelemmel kíséri a megjelenő köteteket. Mint bebizonyosodott, a sorozatok megőrizték kezdeti lendületüket, és napjainkig — közel hat év alatt — összesen huszonegy füzetrel jelentkeztek.

Ezek a kiadványok szorosan kapcsolódnak mind a múzeumi-könyvtári gyűjtőmunkához, mind irodalomtudományunk anyagfeltáráshoz, ezúttal mégsem térünk ki az egyes sorozatok részletes ismertetésére, hiszen indulása, 1972 óta ezeket a bibliográfiai munkákat már széles körben ismerik és használják, most csupán a *Bibliográfiai Füzetek* fő témaköreit idézzük fel. Az első sorozat irodalmi és irodalomtörténeti érdekű folyóiratokról nyújt leíró bibliográfiát,¹ a második egy-egy irodalomtörténetileg fontos folyóirat repertóriumát jelenteti meg,² a harmadik irodalomtörténetírásunk könyv alakban megjelent eredményeit regisztrálja.³ A magyar irodalom első kiadásait tartalmazza a bibliográfiai negyedik csoportja.⁴ Végül, — úgy tűnik — a kezdeti tervek kiegészítéseképpen a *Bibliográfiai Füzetek* egy ötödik, „E” sorozattal is bővült, amely a magyar szocialista irodalom első kiadásait gyűjti össze.⁵

¹ Utolsó megjelent kötete: LAKATOS Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok. H–K.* Bp. 1975. 612 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. A. sorozat 6–7.)

² Jelen ismertetésünk e „B” sorozat eddig megjelent repertóriumáival foglalkozik.

³ LUKÁTS János: *A magyar irodalom története. A–Zs.* Bp. 1973–1976. 807 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. C. sorozat 1–8.)

⁴ BOTKA Ferenc: *A magyar irodalom első kiadásai. A–C.* Bp. 1973–1974. 200 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. D. sorozat 1–2.)

⁵ *Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig.)* Bp. 1975. 325 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. E. sorozat 1.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum eddigi bibliográfiai kiadványai megérdemelt, kedvező visszhangot keltettek, és irodalmunkban rendszeresen jó tájékozódást biztosítanak. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, hogy napjainkig az ilyen típusú bibliográfiai műfajnak az egyetlen bázisa ez a vállalkozás, és a kutatás szempontjából pedig gyakran az egyetlen lehetőség is, minthogy jórészt nehezen elérhető forrásokhoz segíti hozzá a szakembereket.

„A periodikák bibliográfiai feldolgozása egyike a legfáradságosabb és legtöbb időt igénylő könyvészeti munkáknak; nem csoda, ha éppen ezért hírlap- és folyóiratirodalmunk bibliográfiai feltárása még igen hézagos.”⁶ A *Bibliográfiai Füzetek* ezen hiányosságok megszüntetéséhez nagymértékben járulnak hozzá, hiszen a „B” sorozat indulása óta nyolc füzetnyi repertóriumot jelentetett meg, mintegy tizennégy folyóirat feldolgozását végezve el. A repertórium sorozat középpontjában a magyar szocialista mozgalom, az avantgarde és a polgári radikális törekvések folyóiratainak feltárása áll, amely lehetővé teszi az 1945 előtti lapjainkra való visszatekintést.

A sorozat első füzeteként a Kassák Lajos által szerkesztett és kiadott nemzetközi jelentőségű *Dokumentum* (1926–1927) és *Munka* (1928–1939) repertóriuma⁷ jelent meg, amelyek irodalmi és művészeti szempontból egyaránt jelentős szerepet tölthettek be a magyarországi kulturális életben. 1973-ban, Tácsics Mihály születésének 175., halálának 90. évfordulója alkalmából a *Munkások Újsága* (1848), a *Forradalom* (1849), az *Arany Trombita* (1869)⁸ című Tácsics-lapok feldolgozása készült el. Mindhárom lap, de különösképpen az *Arany Trombita* működése „jelentős mozzanat volt a kezdeti munkásmozgalom és a korai szocialista irodalom történetében.”⁹ A sort a húszas évek egyik igen jelentős, számottevő kulturális fóruma, a *Magyar Írás* (1921–1927)¹⁰ repertóriuma folytatja, amelyet Raith Tivadar szerkesztett, nem kis nehézségek árán. Ezt követte az Ignóus Pál és József Attila kezdeményezésére született, nagy politikai jelentőségű *Szép Szó* (1936–1939) repertóriuma.¹¹ A Kommunisták Magyarországi Pártja hazai és külföldi vezetőinek elhatározása hívta létre az 1931–1933 között megjelenő *Társadalmi Szemlé-t*,¹² melynek repertóriuma Gorkij, Molnár Erik, Lukács György, Illyés Gyula és mások cikkeire hívja fel figyelmünket. A következő repertórium-füzet az avantgarde mozgalom szempontjából oly jelentős három másik Kassák-folyóirat *A Tett* (1915–1916), a *Ma* (1916–1925) és a 2×2 (1922) feltárását végezte el,¹³ majd ezt a nehéz, 1935–1937 közötti időszakban megjelenő *Gondolat* című kommunista folyóirat repertóriuma¹⁴ követi. A sort végezetül Gömöri Jenő Tamás *Tűz* (1921–1923) és Fényes Samu *Diogenes* (1923–

⁶ KÓKAY György: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei.* = MKsz 1973. 91.

⁷ KÁLMÁN Lászlóné: *Dokumentum (1926–1927), Munka (1928–1939).* Repertórium. Bp. 1972. 158 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 1.)

⁸ ILLÉS Ilona: *Munkások Újsága (1848), Forradalom (1849), Arany Trombita (1869).* Repertórium. Bp. 1973. 164 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 2.)

⁹ ILLÉS Ilona: *Munkások Újsága (1848), Forradalom (1849), Arany Trombita (1869).* Repertórium. Bp. 1973. 13.

¹⁰ LAKATOS Éva: *Magyar Írás (1921–1927).* Repertórium. Bp. 1973. 188 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 3.)

¹¹ KENDÉNÉ PALÁGYI Erzsébet: *Szép Szó (1936–1939).* Repertórium. Bp. 1974. 152 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 4.)

¹² KÁLMÁN Lászlóné: *Társadalmi Szemle (1931–1933).* Repertórium. Bp. 1974. 100 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei B. sorozat 5.)

¹³ ILLÉS Ilona: *A Tett (1915–1916), Ma (1916–1925), 2 × 2 (1922).* Repertórium. Bp. 1975. 223 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 6.)

¹⁴ PALMAI Magda: *Gondolat (1935–1937).* Repertórium. Bp. 1976. 94 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 7.)

1927) címen megjelent emigrációs lapjainak repertóriumára¹⁵ zárja. Ez a pusztasorsolás is bizonyítja, hogy mind irodalomtudományi, mind sajtótörténeti, de még művészeti szempontból is sikerült helyesen megválasztani a feldolgozandó folyóiratok sorát.

A feldolgozás módszere kettős jellegű:

„Az egyes részközlések konkrét megnevezésétől elvonatkoztató, matematikai feltárást, amely folyóiratirodalmunk egészét átfogja, egyes esetekben felcseréltük, pontosabban kiegészítettük a „hagyományos” úttal, a repertorizálás mikrofilológiájával. De csak ott, azon forrásoknál, amelyek ezt megkívánták, amelyek a fejlődés csomópontjai, alkotóműhelyei voltak, s amelyeknek részletező feltárása hozzásegít egy-egy korszak, írói csoportosulás vagy mozgalom mélyebb megértéséhez, s ezen túlmenően irodalmunk fő fejlődésvonalainak dokumentálásához.”¹⁶

Alapvetően ez határozza meg a feldolgozás módját, amely a folyóiratok anyagától függő, és aszerint változó tematikus rendszer szerint csoportosítja anyagát, ezen belül pedig tételszámozást és betűrendet alkalmaz. Mindezeket sajtótörténeti szempontból is figyelemreméltó leíró és értékelő jellegű előszó, szakirodalmi felsorolás, az egyes folyóiratok gondos könyvészeti leírása előzi meg, és névmutató zárja le.

Örvendetes az a körülmény is, amelyet a lapok illusztrációira, borítófedeleire, vagy lapjainak leírására fordítottak a feldolgozók, hiszen e lapok nagy része művészeti szempontból is jelentős. Kár viszont, hogy — feltehetően technikai, anyagi nehézségek miatt — illusztrációk nem kaptak helyet a repertóriumokban. Így például a feldolgozott lapok réjlécei, pedig ezek közül nem egynek neves grafikus volt a tervezője.

A repertóriumok Botka Ferenc gondos szerkesztői munkáját és Kálmán Lászlóné, Illés Ilona, Lakatos Éva, Kendéné Palágyi Erzsébet, valamint Pálmai Magda körültekintő és következetes feldolgozását dicsérik.

Biztatóak a további tervek is, amelyek a félperiodikumok, az antológiák és a napisajtó feldolgozását célozzák, de ez már valóban nem lehet csupán e szerény létszámú munkaközösség kizárólagos feladata.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Szent László emlékkiállítás Esztergomban. 1977-ben emlékezett meg a magyar állam és egyház Szent László (1077–1095) trónralépésének kilencszázadik évfordulójáról. Az esztergomi Keresztény Múzeum dr. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek kezdeményezésére külön emlékkiállítással hódolt a nagy király előtt. Az alábbiakban szeretnénk erről, a Cséfalvay Pál múzeumigazgató által rendezett kiállításról elsősorban könyvtári s levéltári szempontból, áttekintést nyújtani.

A kiállítás eredeti dokumentumok, fotokópiák stb. segítségével próbálta felidézni László királyt, korát, utóéletét, elsősorban hazánk határain belül, de olykor azon túlra is tekintve.

A Lászlóval kapcsolatos dokumentumok közül megemlítenénk VII. Gergely pápa leveleit, melyek a Vatikáni Levéltárban őrzött regisztrumokból készített fotokópiákon kerültek bemutatásra: a pápa Carpinetában 1077. jún. 9-én kelt levele, melyben arra buzdítja Nehemiás esztergomi érseket, „ut regem qui inter vos electus est, . . . notificantes et consulentes sibi ut apertius nobis suam voluntatem, et reverentiam sedis apostolicae

¹⁵ ILLÉS Ilona: *Tűz (1921–1923), Diogenes (1923–1927)*. Repertórium. Bp. 1977. 235 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 8.)

¹⁶ BOTKA Ferenc: *A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia kérdései*. = MKSz 1975. 42.

debitam per idoneos legat s denuntiet devotionem” (*Registrum Gregorii Papae VII.*, lib. II. n. 25. *Registra Vat.* t. II. fol. 131. — latin szövege: Gombos: *Catalogus fontium historiae hungaricae*, nr. 2588. — magyar fordítása: Makkai—Mezey: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*, nr. 7.), valamint magához László királyhoz Rómából 1079. márc. 21-én írt levele, melyben a jogtalanul száműzött bajor grófokat a király kegyébe ajánlja (*Registrum Gregorii Papae VII.*, lib. VI. n. 29. *Registra Vat.* t. II. fol. 166v—167r — latin szövege: Gombos, i.m. nr. 2589., magyar fordítása: Makkai—Mezey, i.m. nr. 8.).

László lelkületéről tanúskodik az Oderisium montecassinói apáthoz 1091 nyarán küldött levele: „qamvis peccator existam, quum cura terrena dignitatis absque gravissimis non potest promoveri criminibus” (*Archivum abbatiae Montecassinensis. Epistolarium Petri Diaconi.* Registr. III. n. 158. fol. LXX. — hasonmás, kiadása latin—magyar szöveggel: Fraknoi: *Szent László levele a montecassinói apáthoz.* Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. nov. 11-én tartott ülésén. Bp. 1901. *Értekezések a történeti tudományok köréből.* XIX. kötet VIII. Bp. 1904. 279—291.).

A pannonhalmi apátság 1093 körüli javadalomösszeírását fotokópiában lehetett megtekinteni: „Én László király, a Pannónia hegyén fekvő Szent Márton monostort, amelynyire királyi módunkból teltett, nagy javakkal ajándékoztuk meg. Ezért . . . én, László, . . . mindent megszámbláltattam, és ebben az oklevélben összerattam” (*Pannonhalmi levéltár Capsa 2. A. — A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története I.* Bp. 1902. 75. (hasonmás), p. 590—592 (latin szöveg), magyar fordítás: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Bp. 1963. 63—64. (magyarázatokkal).

Közvetlenül Lászlóval áll kapcsolatban II. Paschalis pápa Pármában, 1106. nov. 2-án kelt oklevele, melyben a pápa Hugo saint-gillesi apát kérésére megerősíti a László király által 1091-ben alapított somogyvári Szend Egyed apátsággal kapcsolatos királyi rendelkezéseket. Ebben említi meg a pápa, hogy akkor még a király holtteste nem volt Váradon, hanem átmenetileg Somogyváron nyugodott: „ubi et eius corpus venerabile requiescit”. (A pápai oklevél fotokópián látható, eredetije a saint-gillesi plébánia levéltárában, a Mazer Hectortól származó gyűjteményben — Vö. Baumgarten: *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. Századok*, 1906. 389—411., ad rem 410. nr. V. — Latin szövege: MPL 163, 198—199.).

A 11. század végének bemutatása céljából állították ki a budapesti Egyetemi Könyvtár néhány töredékét: 1) A Pseudo-Dionysius Areopagita töredék a 11. század közepén Itáliában használt kódexnek egy könyvkötésben megmaradt lapja, melyen a magyar, talán éppen esztergomi mester a margón elhelyezett glosszában a fordítás egy helyét a görög szövegre hivatkozva javítja: „quod hic grecus habet . . .” (Fragm. lat. 76.), 2) A Collectio Dionysio-Hadriana töredék a 11. század második feléből, mely Franciaországból került hozzánk és maga a collectio azok közé az egyházi jogi könyvek közé tartozott, melyek László nagy munkáját, István művének befejezését, az egyházi jog elvei szerint segítették (Fragm. lat. 72), 3) Egy 11. századi főpapi szertartáskönyvből származó töredék a húsvéti vigília keresztelési szertartásának szövegével (Fragm. lat. 79.).

A korba való beilleszkedést segíti még az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár két, 11. századi kódexe, az Oláh-féle liège-i evangéliumskönyv (Ms. III. 180.) és Nagy Szent Gerjes pápa leveleskönyve, mely a moissaci bencés apátságban keletkezett (Ms. I. 22.).

Fotón állították ki a zágrábi érseki könyvtár MR 89 jelzetű, 11. századi esztergomi benedikcionálját (fol. 84v—85). A Miatyánk után a nép felett mondandó, áldó imádságokat tartalmazó kódex Esztergomból került az 1090-es években a László által alapított zágrábi püspökségbe.

Szent László utóélete elsősorban a liturgikus könyvekben kísérhető figyelemmel. A *Regis regum civis* himnusz Váradon, László király szenttéavatása (1192) alkalmából keletkezhetett. A bemutatott budapesti Egyetemi Könyvtár-i töredék egy premontrei himnu-

szos könyv egyik megmaradt foliója a 14. század közepéről (Fragm. lat. 173). Ugyanez a himnusz olvasható az esztergomi Bibliothéka ún. budai pszaltériumában (Ms. I. 3b. fol. 51v—52) is, a 16. század elejéről.

A Főszékesegyházi Könyvtár nyomtatott esztergomi 15—16. századi misszáléiban, breviáriumában, az 1505-ös *Ordinarius*ában és az 1523-as *Psalterium Choralé*jában a liturgikus tisztelet különféle megnyilvánulásai kísérhetők figyelemmel: mindkét ünnepének, június 27-nek (szenttéavatás alkalmábólí elevatio) és július 29-nek (halála napja) miséje a *Novae laudis attollamus* szekvenciával, valamint zsolozsmája a már fentebb idézett *Regis regum civis* himnusszal. Az 1505-ös esztergomi *Ordinarius* szerint László ünnepét: mivel ő Magyarország patrónusa, a saját helyén, azaz június 27-én kell megünnepelni, „Item festum S. Ladislai regis: ex quo est patronus huius incliti regni, tenetur loco suo”.

Az ezekben a liturgikus könyvekben található fametszetek különféle formában jelenítik meg Lászlót. Külön ki kell emelni a Bibliothéka 1511-es, Chereödy János-féle nyomtatott zágrábi misszáléjának színezett fametszetét, melyen a Madonna a magyar szentek: István, Imre és László társaságában látható. Csak fotón tudták bemutatni Pálóczy György esztergomi érseknek a salzburgi Studienbibliothekben őrzött breviáriumában látható Szent László képet (VI. E. 60. 362. lap.) (Vö. Hoffmann Edit: *Pálóczy György esztergomi érsek két könyve. M. Bibliofil Szemle*, 1925. 32—36. és ugyanó: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 43.).

Szent László liturgikus tiszteletének továbbélését mutatja az esztergomi káptalan által 1748-ban kiadott votív misekönyvben a Szent László votív mise szövege, mivel Mattyasovszky László (†1705) esztergomi kanonok, nyitrai püspök, védőszentjének tiszteletére votív miseszöveget alapított az esztergomi káptalanban (Bibliothéka 8039).

Kedvelt alakja László a magyar legenda- és krónikairodalomnak is. Az *Anjou-legendárium* 1975-ös hasonmás kiadása és a *Képes Krónika* fölnagyított színes fotói segítettek a szent és nagy király megjelenítésében. A Thuróczy-féle *Chronica Hungarorum* mindkét 1488-as kiadása, a brünni és az augsburgi, az Egyetemi Könyvtárból került a kiállításra (Inc. 338—339). Csak fotón látható az *Érdy-kódex*, a Karthauzi Névtelen által a 16. század elején, a mohácsi vész napjaiban és utána írt kézirat Szent Lászlóval foglalkozó része.

A prédikációs irodalomban többek között az Esztergomban is működött ferences szerzetes, Laskai Ozsvát (†1511) három beszédet is közöl a szent királyról (*Biga salutis*, Hagenau, 1499. Sajó—Soltész 2485, a Bibliothéka példánya). A további könyvek a Szent Lászlóval foglalkozó későbbi irodalom termékei.

Külön kell megemlékeznünk az oklevelekről, melyek Szent László és Esztergom „kapcsolatára” derítenek fényt. A középkori Esztergom Új városában, Nova civitas-ában, a mai Vízivárosban a 14. században biztosan állott egy Szent László templom. IX. Bonifác pápa 1400. máj. 1-én búcsút engedélyez az esztergomi „S. Ladislai de Minore alias Nova Civitate” temploma meglátogatóinak (*Főkáptalani Levéltár*, 44—3—1. Vö. *Vatikáni Magyar Okirattár* I/4. Bp. 1889. nr. 252. pp. 201—203.). Az esztergomi főkáptalan 1428. febr. 11-én kiállított oklevele ugyane templom gondnokairól, Biró Miklósról és Gyürki Mihályról, valamint a templom egykori, előző plébánosáról, Istvánról és a jelenlegiről, Miklósról emlékezik meg (*Főkáptalani Levéltár*, 51—2—6. Vö. *Az esztergomi főkáptalan fekvő, s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára*. Pest, 1871. nr. 174. pp. 196—197.). Továbbá Szent László volt a Nova Civitas védőszentje, mert Esztergom Új Város tanácsa által 1474. dec. 6-án kiállított oklevél pecsétjén Szent László király látható (*Főkáptalani Levéltár*, 53—3—13.).

Ötletes térkép mutatta be, hol található a középkori Magyarországon, elsősorban a peremvidékeken Szent László templomok és freskók. Ezekből fotókon ízelítőt kaphattunk. A kiállítást gazdagították a Szent Lászlót ábrázoló festmények, metszetek, szobrok, ötvöstaragyak (a győri hermának a Nemzeti Múzeumban őrzött másolatát tették ki a III.

Béla-féle halotti koronával, két kehely a Nemzeti Múzeumból), miseruha, azonfelül pénzei és ereklyéi.

Az ereklyékkel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy 16. sz.-i feljegyzésről. Az esztergomi bazilika kincstárában ugyanis ma egy Szent László lábcson (femur) van. Ez az ereklye azért nevezetes, mert a hozzátartozó feljegyzés az egyedüli forrás, mely tudósít a váradi sír pusztulásáról. Szegedi Benedek, a váradhegyfoki Szent István prépostság kanojkja éppen akkor ment 1565. jún. 22-én a váradi székesegyházba, amikor a szent király sírját feltörték és szétszórták. Ő ezt a darabot titokban elvitte, Báthori Andrásnak ajándékozta, Báthori pedig már a következő évben, 1566. jún. 2-án az esztergomi egyháznak adta át megőrzésre (Prokopp Gyula: *Szent László esztergomi ereklyéje*. Vigília 1963. 535—539., teljes szöveggel és forrásokkal).

A kiállítás megnyitására a szent király halálának évfordulóján, 1977. július 29-én került sor. Előtte az alkalomhoz méltóan Esztergom-Víziváros, a régi Nova Civitas plébániatemplomában — mely a középkorban Szent Lászlót, most pedig Loyolai Szent Ignácot tisztelettel pártfogójául — ünnepélyesen elvégezték a Szent László vesperást a középkori esztergomi rítus szerint, úgy, ahogy a szenttéavatás időpontjától, 1192. június 27-től 1630-ig énekelték Magyarországon, amikor Pázmány behozta a római rítust.

A kiállítást dr. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek nyitotta meg, anyagát pedig tudományos előadás keretében, Szent László alakját földéizve bemutatta dr. Mezey László c. egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora.

KOVÁCH ZOLTÁN

Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása. 1977 júniusában az a megtiszteltetés ért, hogy jelen lehettem az ÖNB utolsó tíz esztendei szerzeményeinek legjelentősebb darabjaiból, a gyönyörű barokk olvasótermében rendezett kiállításán, amelyet dr. Rudolf Fiedler, jelenlegi főigazgató nagyszámú közönség előtt nyitott meg.

Hasonló, nagyszabású kiállítást az ÖNB 1967. jún. 2. és okt. 14. között rendezett *Schätze und Kostbarkeiten der Österreichischen Nationalbibliothek* címen, amely két évtized szerzeményeiből szintén a legfontosabbakat mutatta be és egyúttal számot adott nagyhírű, akkor nyugalomba vonuló főigazgatójának, Dr. Josef Stummvollnak e téren is megmutatkozó eredményeiről. A jelenlegi kiállításnak szintén hasonló a feladata: Fiedler főigazgató is nyugalomba készül.

Az ÖNB gyarapodási kiállításainak mindenkor az adott hangsúlyt, hogy fel kell tárnai a gazdagságát, sokféleségét és újabb gazdagodását, mégpedig nyomtatványosztályára, különgyűjteményeire bontva. Ilyen bontásban — 9 különgyűjteménye van — állománya hat millió felé közeledik. A jelenlegi kiállításon 63 tárlóban, 400 kiállított darab volt megcsodálható: inkunábulumok, kéziratok, könyvek, papiruszok, zeneművek, a színházi irodalom, térképek, globusok, grafikák, fénykép- és filmfelvételek, szobrok. Mindez jól megszerkesztett forgatókönyv rendjében.

Ismertetés nem részletezhet, csak tallózhat, és ez magában rejti azt a veszélyt, hogy az értékes áldozatul esik az érdekesnek; a mi esetünkben a magyar vonatkozásút is ide kell sorolni.

A három tárlóban elhelyezett régi osztrák irodalomból említésre méltó Fabricius, Paul: *Almanach auff das jar 1559*, Wien, Singriener. Fabricius udvari matematikus kalendáriumi előjegyzési naptárnak is szánta. Az antikvár könyvpiacnak másik hasonlóan ritka példánya az az 1729-ben kiadott gyógyszerészeti lexikon: *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*, melynek Bécsben Kurzböcknél, 1744-ben kiadott újraprintját szerezte meg az ÖNB. A régi osztrák irodalom tárlójában helyezték el a felvi-

lágosodás szolgálatában álló *Wienerische Kirchenzeitung für das Jahr 1785* kötetét is. Az 1784-től 1789-ig megjelent orgánium működésének nagy ellenzéke volt.

A régi gyermekkönyvek világszerte ritkák, mert majd mindenütt ronggyá olvasták őket, és abban az időben a könyvtárak sem gyűjtötték a gyermekirodalmat. Ezért értékes darabja a kiállításnak a Leopold Chimani kiadásában, 1837-ben megjelent *Des jungen Staatsbürgers nützliche Beschäftigungen in den Erholungsstunden*, Wien, Pichlers Wwe.

A régi, nem osztrák irodalom („nichtösterreichische Antiquaria”) egyik megszerzett értéke Martin Luther: *Von dem leyden Christi, 1522*; e „Fellenfürst-típusú” reformációs irat nyomdászát máig sem sikerült megállapítani.

A „külhoniak” között igen szép Salomon Kleiner: *Vera et accurata delineatio omnium templorum et coenobiorum*. . . Augsburg, Pffeffel, 1724—1737, mely a bécsi és Bécs környéki templomoknak, kolostoroknak látképeit tartalmazza. A metszetek Salomon Kleiner rajzai után készültek; egyébként Kleiner rajzai is az ÖNB birtokában vannak.

Az eredeti grafikákkal illusztrált szép könyvek közül kiemelkedő Ödön von Horváth *Rechts und Links. Sportmärchen*. Berlin 1969, Hassling, 12 színes linómetszetét Wolfgang Jörg és Erich Schönig készítették.

Jó helyet foglal el a kiállított periodikák között, több a tudományok különböző területeit képviselő lapok társaságában, az 1973-ban Kismartonban (Eisenstadt) indított *Pannonia. Magazin für europäische Zusammenarbeit*. A folyóirat erősen az osztrák—magyar kapcsolatok jegyében áll sok magyar munkatársával. Hasonlóan a közös tárlóban levő *Problems of Control and Information Theory*. Bp. 1972-től.

A röplap- és plakátgyűjtemény részére megszerzett soproni nyomtatvány: *Die Mundkünstlerin, die erste und einzige in der Welt* (1840 körüli) is felhívhatja figyelmünket. A 8° alakú kis füzet képpel és nyolc oldalas szöveggel beszél el annak a kar nélkül született, Sopron megyei lánynak a történetét, aki szájával művészi kézimunkázni tud, e tudományát már a külföld is megcsodálta. (Ugyanez a gyűjtemény számos, a második világháborúra vonatkozó röplappal is szerepel.)

A középkori kéziratok közül említendő Jacobus de Voragine: *Leben der Heiligen, Winterteil*; az 1 r. fol. miniatúrával és arany iniciáléval, többi lapjain 10 festett és számtalan egyszerű, vörös iniciáléval. Kötéstábláit 1450 és 1475 között Bécsben Mátyás mester készítette.

Értékes ösnyomtatvány a nürnbergi Anton Koberger által 1492-ben kiadott P. Vergilius Maro: *Opera*. Mit Kommentar von Servius Donatus, Christophorus Landinus, Domitius Calderinus.

A modern kéziratok között találjuk a budapesti születésű (1930) és 1956 óta Ausztriában élő Sebestény Györgynek *Agnes und Johanna* c. 3 felvonásos komédiája autográf kéziratát (1970). E színművet először a bécsi Volkstheater adta elő. A másik budapesti születésű, majd Belgrádba került és ma Bécsben élő írónak, Milo Dornak *Die weisse Stadt* c. autográf regény-forgatókönyvét szerezte meg az ÖNB.

Külön tárlót kaptak az írói hagyatékok, itt említenénk Robert Musilnak 163 lapból álló, autográf naplóját (1880—1942) és a főművéből (*Der Mann ohne Eigenschaften*, 1930—1943. 3 köt.) 2 autográf lapot. (Musil életét és jelentőségét tükröző gazdag anyaggal, ez év augusztusában a Petőfi Irodalmi Múzeum a klagenfurti Robert Musil Archivummal együtt rendezett kiállítást.)

Az ÖNB Musil mellett állította ki a vele társadalomszemléletében, irodalomesztétikái felfogásában rokonítható kortárs írónak, Heimito von Doderernek hagyatékát, melyben több száz autográf kézírata, közel három és félezer autográf levele és nagy regényéhez (*Die Strudelhofstiege*. Roman-Studien, IV) készített tanulmányai szerepelnek. Fordítóink és az Európa Kiadó még adósok a Doderer-oeuvre fordításával: mindössze egy elbeszélése és egy-két ismertetése jelent meg folyóiratainkban (*Nagyvilág* etc.), pedig velünk is van

némi laza kapcsolata (*Világirodalmi Lexikonunk* nem említi): Lenau édesanyja második házassága által az ükanyja; a *Roman No 7.* c. regényében a vízesést a századeleji, zágrábi festő, Csikos Béla: *A Šunja vízesései* c. képeinek hatása alatt és nyomán írta le. Csikos képe a nagy etnográfiai mű, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen Horvátország és Szlavónia kötete* (1902.) számára készült.

A zenegyűjteménynek nyolc tárlójában a hangszerek osztrák és külföldi mestereinek alkotásai, a legkülönbözőbb zenei műfajok láthatók: többek között Sebastian Bach, Haydn, Bruckner, Beethoven, Richard Strauss művei. Lisztnek az Auguszt Göllerich által leírt 125. pszalmusza (kórusra és orgonára) partitúráján a cím és aláírás autográf. Bartók Béla kétszer is szerepel. Richard Strauss *Tematikus analízise* autográf kéziratával és egyik korai művének: Op. 1. *Rhapsodia zongorára és zenekarra*. Partitúra (Rózsavölgyi, 1910) első kiadásával. — Szép számmal állítottak ki a *Korunk zenéje* címszóval is.

A térképgyűjtemény a XVI. sz.-tól napjainkig vásárolta Ausztria és a világ más tájainak térképeit, topográfiai látképeit. Közülük kedves udvariassággal maga a főigazgató, Dr. Fiedler hívta fel figyelmemet Johannes Andreas Pfeffel d. Á.: *Regnum Hungariae* (Augusta Vindelicorum/Augsburg—Vienna/Wien 1720). Parvus Atlas. Pars. I. c. alkotására. Megtudtam, hogy ez az első, színes rézmetszéssel készült térkép, amely Savoyai Jenőnek a törökökön aratott győzelmei után a nagyhatalommá vált Habsburg birodalmat, és a Magyarországgal közvetlenül határos területeket ábrázolja; hogy az Augsburgban letelepedett, délnyugatnémet Pfeffel a bécsi művészeti akadémián tanult és császári rézmetsző lett, de végül is nem térképeivel, hanem arcképeivel jeleskedett.

Most már futólag sem szólhatunk a színházi gyűjteménynek autográf és nyomtatott, vagy tárgyi dokumentumairól, amelyeket hazai és külföldi drámaírókkal, színészekkel, előadásokkal kapcsolatban megszerzett; forgatókönyvekről, színpadképekről, fotokról és képzőművészeti alkotásokról. Vagy az arckép- és képarcívumnak szemet-szívet gyönyörködtető, grafikus és modern technikával létrehozott, tíz tárlóban elhelyezett képeiről: a szellem, a művészetek, a társadalom nagyjainak, az osztrák történelemnek, Bécsnek ábrázolásairól, a XVII. sz.-tól kezdve. Időzni kellene a könyvkötés művészetét, a restaurálás mai magas színvonalát bemutató tárlók mellett is!

A kiállítási ismertetés elszerényítő voltát akkor érezzük igazán, ha kezünkbe vesszük az *Erwerbungen der Österreichischen Nationalbibliothek. Präsentation bedeutender Sammlungsobjekte aus dem Gesamtzuwachs 1968—1977* című katalógust (Wien 1977. 107 l. + ill.). Az egyes fejezetekből kitűnik, hogy mennyivel gyarapodtak az elmúlt tíz esztendő alatt az egyes gyűjtemények. Például a nyomtatványtár: 248 439 kötettel + 27 579 röplappal és plakáttal + 11 285 exlibrisszel + 3429 folyóirattal és 15 újsággal; a kéziratár: 5449 kézirat + 54 468 autográffal + 22 inkunábulummal + 16 művészi kötésű könyvvel, kézikönyvtára 4493 kötettel, diaprojektívjei 3578-cal. Ilyen gyarapodást mutat a többi gyűjtemény is, és végösszegük a csakhamar hat milliós állomány előlegezése. A bibliofil számba menő katalógusról még annyit, hogy az egyes darabok leírása mellett név- és tárgymutatóval, a katalógus számokat a könyvtári szignatúrákkal egyezettető táblázattal is tájékoztat.

A kiállítást nem a csekélyszámú kiválasztottaknak, hanem az ÖNB búvárainak szánták, hogy figyelmeztesse őket arra a gazdag lelőhelyre, amelynek kianázása már több mint 250 éve díjtalan.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Kuriózumok a francia nem periódikus publicisztika köréből. „Az újság néha igazat mond, de mindig túloz, és még gyakrabban hamis hírek hordozója. Elrettentő gyilkosságról számol be — sokszor primitív fametszettel illusztrálva — vagy természeti csapásról, valamely természeti jelenségről, különös kalandról. Öt centime-ot fizetsz érte, de így

is azt érzed: megloptak. Boldogok a lelki szegények, akiknek még vannak illúzióik egy-egy ilyen újság olvastán” — írja a költő, Gérard de Nerval a 19. században Párizsban oly elterjedt újságlapokról, röplapokról, a nem periodikus publicisztika e termékeiről.¹ Balzac is ír ezekről az újságokról a párizsi sajtóról készített monográfiájában 1842-ben², és egy évvel korábban Gaetan Delmas teljes fejezetet szentel ugyanezeknek az újságlapoknak, a *Hogyan látják a franciák magukat* című, akkoriban nevezetes munkájában.³

1955-től Jean-Pierre Seguin, a párizsi Bibliothèque Nationale vezető könyvtárosa, legújabbban a nevezetes Pompidou központ könyvtárának igazgatója, publikál tanulmányokat és könyveket folyamatosan ezekről az újságlapokról, amelyeknek néhány fontos megállapítását ismertetjük a következőkben.⁴

A 19. században ezeket az újságlapokat már „canard”-oknak hívják Franciaországban, és az ország szinte összes nagyvárosában nyomtatják. Előfordul, hogy csak ezer példányban nyomtatnak egy-egy újságlapot, de az is, hogy akár húszezres példányszámot jelentenek meg egy-egy érdekesnek ígérkező újságból.

Ma Párizsban a napilapokat nevezik „canard”-nak, a múlt században még a nem periodikusan megjelenő újságlapokat nevezték így, amelyek sokszor nehezen ellenőrizhetően mesélik el a valóságot, „vagyis olyan abszurd mesék, amelyekkel a hallgatók hiszékenységet teszik próbára” — közli a nagy Littré értelmező szótár, és egyúttal a 17. századtól kezdődően jelöli meg a szó ilyen jellegű értelmezhetőségét.

Mindenesetre több évszázadon át igen elterjedt olvasmánynak számítottak Franciaországban is — miként lényegileg egész Európában ezek az újságlapok. Ugyanazon időszakon belül is megállapíthatóan többretegű ez az irodalom. Más terjedt ugyanis a városokban; másféle újságlapok kiáltó címeinek kiabálásával kereste kenyerét a városi újságárus, és tartalmukban, címükben, sőt formájukban és terjedelmükben is másféle újságlapok terjedtek ugyanakkor a francia falvakban. Mint erről Robert Mandrou professzor⁵ és Geneviève Bollème⁶ is írtak, a nép művészete ez, vagy legalábbis a néphez közelálló, a nép számára írták ezeket a híreket, történeteket, amelyek ezeken a ponyvaujságlapokon megjelenve sokszor több hónapos, esetleg több éves késéssel mesélték el az aktuális háborús eseményeket.

E műfaj kezdetét Jean-Pierre Séguin Franciaországban 1488-ban jelöli meg. Ez az első francia verses újságlap a Bretagne-i háborúról. Az első „prózaí” újságlap 1492 februárjában Anne de Bretagne Párizsba érkezéséről és koronázásáról tudósít. Ezek a viszonylag hűvös, hivatalos hangú információk még nem számíthattak akkoriban túlságosan nagy olvasóközönségre — jelentőségük főként abban rejlik, hogy a középkori kéziratban terjesztett informáló levelek hagyományával szakítva ezek voltak az első nyomtatott

¹ Gérard de Nerval: *Le Diable de Paris*, tome II. (Paris, 1845.)

² Balzac: *Monographie de la presse parisienne* (Paris, 1842.).

³ Gaetan Delmas: *Les Français peints par eux-mêmes*. (1841.)

⁴ Jean-Pierre Séguin néhány fontosabb publikációja e témakörben: *Nouvelles à sensations, canards du XIXème*, collection „Kiosque”, Colin, 1959. in 12. — *L’information en France avant le périodique, 517 canards imprimés entre 1529 et 1631*. Paris, Maison-neuve et Larose, 1964. — *Feuilles d’information non périodiques ou „canards” en France*. Revue de Synthèse, 3e série, no 7, juillet-septembre 1957. — *Les canards de fait divers de petit format en France, au 19e siècle*. Arts et traditions populaires, 1956, no — s 1 et 2. — *Un grand imagier parisien Garson Ainé. Son oeuvre et notes sur les canards et canardiers parisiens de la première moitié du 19e siècle*. Arts et traditions populaires, avril-juin 1954. — *Antoine Chassignon imprimeur, libraire et canardier parisien (1810–1854)*.

⁵ Robert Mandrou: *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles*, 2e édition revue et corrigée, la Bibliothèque Bleue de Troyes. Paris, Stock, 1975. 262 p.

⁶ Geneviève Bollème: *La Bible bleue*. Anthologie d’une littérature populaire. Flammarion, 1975. 490 p.

tudósítások. Nálunk is hasonló jellegű, hivatalos hangú újságlapokkal veszi kezdetét alkalmi újságlapjaink története, — a Mátyás király békekötéseiről szólókkal.

A franciák itáliai hadjáratáról 1494 szeptemberétől kezdődően, néhány hónap leforgása alatt már nagy tömegben nyomtatták az újságokat. Mai napig fennmaradt 40 darab e néhány hónap publicisztikai terméséből.

De ugyanebben az évben nyomtatták ki másodszer és harmadszer Kolumbusz Kristóf latin nyelvű útibeszámolóját is újság formájában Párizsban. Terjednek a különböző fikatív, fantasztikus útlevelek is, amelyekből néhányat a 19. századig is több ízben utána nyomtak.

A műfaj a 16–17. században kialakul már, és lényegesebb jegyeit a 19. századig őrzi — állapítja meg J. P. Séguin.

Ezeknek az újságlapoknak közvéleményformáló erejét felismerve, már a 16. századtól kezdődően hoznak rendelkezéseket a mindenkori uralkodók és kormányok az újságlapok kinyomtatására és terjesztésére vonatkozóan. S minthogy ezeknek az újságlapoknak csak egyik része — rétege — szegődik az uralkodó politikájának szolgálatába, a 16. századtól megkezdődik az újságot nyomtatók és kolportálók háborúja a hivatalos engedélyekért, illetve azok megkerüléséért, a cenzúrarendezetek kijátszásáért.

Az olcsó papíron gyakran zugnyomdások nyomtatják ezeket a tudósításokat, leggyakrabban egy-egy nagy nyomdász vállalkozása és neve — vagy éppen a névtelenség mögé rejtőzve.

A történelem, a politikai témák ezeken az újságlapokon anekdotikus elemekkel teltek meg. És az akkori politikai hétköznapiak egy-egy jelentősebb — vagy jelentősebbnek vélt — alakja köré épültek ezek a tudósítások. A természeti csapások és a legkülönösebb, háborzongató történetek is gyakran valami mélyebb, fontosabb jelentés hordozói. Így magyarázzák a római árvizet az istentagadók bűneivel, így rohannak ki egyes újságlapok a luteránusok ellen egészen addig a történetig merészkedve, amelyben a lutheri „eretnek” dalokat éneklő nő szörnyszülöttnek ad életet. Ezeket az újságokat az uralkodók is igyekeztek szolgálatukba állítani.

A legősibb újságlapok írói is a legújabb hírekről akartak más tájékoztatni, nagy tömegeket érintő eseményekről akarnak írni, hajszoáltak a szenzációt. Miként a kiküldött tudósítók, helyszíni riportokban számolnak be a mindenkit érdeklő világégeségekről — persze többnyire egyéni tettek elbeszéléséből értesülhetünk és következtethetünk csak ezeknek az eseményeknek valódi jelentőségére.

Olcsó papíron, avult nyomdatechnikával és régi, elkopott, sokszorosan felhasznált falmetszetekkel jelentek meg igen gyakran ezek az újságlapok még a 19. században is Franciaországban. Mi lehetett sikerük titka — és ennek vizsgálata érdekes lenne már e műfaj európai történetének szempontjából is.

Nem mellőzhetőek itt természetesen azok a fikció hatását erősítő anekdotikus elemek sem, mint amilyenek a házaló — „kolportáló” alakjának behelyezése a történetbe — mint például a csodatevő szenttől gyógyuló, vagy éppen a hajótörésből megmenekülő tengerész figurája.

Még fontosabb azonban az, amire már J. P. Séguin is utal cikkeiben: a falvak népe sejtí a számára szomorú társadalmi valóságot, ismeri nehéz, kiútalannak tűnő életét — szívesen menekül ebbe a kissé népmesei, igazságosabbnak tűnő, fantasztikus szenzációkkal teli és igazságot osztó világba. A kérdést legsűrűbben Mandrou professzor vetette fel — s itt e közleményben röviden és általánosítva meg sem válaszolható mennyi ebben az irodalomban a múltba menekülő, konzervatív tendencia és mi az, ami értékeket mentett át, őrzött meg — és mi az, ami egészen újat, a modern riportokat, a modern újságrírást készítette elő ezekben az „abszurd mesékben”.

VAMOS ÉVA

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 292 l.

Bajkó Mátyás könyve a felvilágosodás és a reformkori köznevelésünk egész rendszerét felölelő monográfia részeként látott napvilágot. Benne a szerző az elődök és a saját régebbi kutatásainak eredményeit foglalja össze. Az egyes oktatási és nevelési intézmények régebbi történetéhez az elődök, a címben említett korszakokat illetőleg nagyrészt saját munkájára támaszkodik.

A könyv címét nem érezzük szerencsésnek, pontosnak. Az *iskolakultúránk* szót látva, azt gondolja az ember, hogy a tanulóifjúság (esetleg a tanárok) műveltségéről, irodalmi, költői tevékenységéről szóló könyvet vesz kézbe, melyben a tanulók ismeretanyagáról, vizsgaversenyeiről, disputációkról, az iskolai színjátszásról, az iskolai költészet szerteágazó műfajairól, a kantációkról stb. nyer majd tájékozódást. A szerző is érezte, hogy meg kell magyarázania, mit ért az iskolakultúra fogalmán. Meg is teszi ezt mindjárt az első oldalon, ahonét kiténik, hogy a közértelmezéstől eltérőleg itt a szónak igen összetett és gazdag tartalma van, mivel felöleli az intézményes oktatást és nevelést kívülről, a gazdasági, társadalmi és szellemi kultúra részéről érő behatásokat, az intézményeken belüli tartalmi, szervezeti, metodikai törekvéseket, valamint a személyi adottságokból fakadó fejlesztési irányzatokat. A s nak ilyen értelemben való használata azonban túlságosan bonyolulttá teszi az iskolatörténeti munkát.

Elbizonytalanodik az ember a *kollégium* szó láttán is. A legtöbb ember általában református tanintézetre gondol, mint amilyen a debreceni, sárospataki, enyedi kollégium. A szó azonban a XVIII. század végéig katolikus középiskolát is jelentett. Bajkó pedig bevonja a tárgyalásba a pozsonyi, eperjesi, soproni evangélikus liceumokat, Losonc partikuláris intézetét is. De nem beszél pl.

az unitáriusok kolozsvári kollégiumáról vagy a piarista kollégiumokról. A fentebbi értelmezésben vett iskolakultúránkról csak református és evangélikus vonatkozásban szól. S bár el kell ismernünk, hogy kultúr-történeti jelentősége a felvilágosodás idején és a reformkorban a könyvben tárgyalt református és evangélikus iskoláknak volt elsősorban, ha a címben nem szerepel ott ez a két szó vagy helyettük a kissé tágabb értelmű *protestáns* jelző, a Bajkó munkájából elének táruuló képet egyoldalúnak találhatjuk. A felölelt korszakokban ugyanis a szerzetesrendek, elsősorban a piaristák iskoláiban, de az unitáriusoknál is találunk haladó törekvéseket tantervi és módszertani tekintetben egyaránt. Kétségtelen, hogy az utóbbiak másként viszonyultak a Ratio Educationis szelleméhez, a bécsi iskolapolitika egységesítő törekvéseihez, mint az autonómiájukat féltékenyen őrző reformátusok. De hát az evangélikusoknál is mindkét Ratioval kapcsolatban kompromisszumos megoldások születtek, mikor részben alkalmazkodtak Bécs iskolapolitikájához, részben pedig a korszerűsítés irányában haladtak. Igaz, hogy a Ratiok tantervét elfogadni is korszerűsítést jelentett; de ezen túlmenően mind az unitáriusok, mind a katolikusok igyekeztek megteremteni a realisztikus oktatást, magyar nyelvűvé tenni azt, legalább egyes tantárgyakban, tanítani hasznos és nemzeti ismereteket (hazai történelem, magyar nyelv, földrajz stb.), terjeszteni az újabb filozófiai tanokat stb. Maga a szerző mondja az egyik helyen; „a felvilágosodás szerzőinek művei a piarista gimnáziumok tanulóinak rendszeres olvasmányai voltak”.

A szerző néhány elvi szempont felvetése és neveléstörténeti érvekkel alátámasztott periodizációs kérdés rövid tárgyalása után a magyarországi iskolarendszert a sárospataki, debreceni, nagyenyedi, marosvásárhelyi, kecskeméti, pozsonyi, eperjesi, soproni, pápai kollégiumoknak tantervi, módszertani rendszerét, oktató-nevelő munkáját ismerteti a felvilágosodás, az ezt követő

hanyatlás (kb. 1780—1820-as évek) és a reformkor időszakában. Mindezt részben megvalósult gyakorlatból, részben csak tervezetés formájában ránk maradt szándékdékből az iskolák egy vagy több kiemelkedő tanáregyéniségének meghatározó munkásságában. A tárgyalás folyamán a leginkább összetartozó egységet az evangélikus liceumok alkotják. Célra vezetőbb lett volna a református kollégiumokat legalább az erdélyi, illetőleg magyarországi csoportosításban vizsgálni. Mintha a jelen elrendezés ötletszerű volna.

Módszertanilag kifogásolható némileg, hogy egy általános előtörténeti fejezet után (*Iskolarendszerünk a korszak elején*) az egyes intézményeknél legtöbbször újra sor kerül az előzmények ismertetésére (néhol elég terjedelmesen, ld. Nagyenyednél!), ami ismétlésekhez vezet. Ismétlésekkel találkozunk olyankor is, amikor a különböző iskolák reformtörekvéseiről vagy inkább tanárainról tájékoztat, és a fejezetek tanárportréiban többször ugyanazokról a tervekről még egyszer olvassunk.

Bajkó könyvéből az állapítható meg, hogy a hazai protestáns iskolákban a fejlődés, a történet vonala lényegében egyező vonásokat mutat. A XVIII. század második felében mindegyikük többé vagy kevésbé a felvilágosodás hatását tükrözi. Új tárgyak jelennek meg, kiterjed a természet-tudományok oktatása, korszerűbb ismeretek elsajátítására törekednek; az életre nevelés célkitűzésében a teológia, a latin nyelv tanítása kissé háttérbe kerül, tért hódít a racionalizmus, terjed a felvilágosult filozófusok, tudósok műveinek és szellemének ismerete. Egyes helyeken már ekkor hozzákezdnek a nemzeti nyelvű tanításhoz, sőt diáktársaságok alakulnak a nemzeti műveltség megalapozására, kiszélesítésére. A századforduló táján és a XIX. század első évtizedeiben azonban hanyatlás következik be, bár egyes iskolákban ezekre az évekre is áthúzódik a felvilágosodás hatása; megint felülkerekedik a latin nyelv, a deáki tudomány és a teológia. Erre jön a reformkor ellenhatása: a magyar nyelvű és nemzeti tanrendszerek. Modern módszerekkel, oktatta nevelik a polgárosodás életkívánalmainak megfelelni tudó, jobban boldoguló embereket. Közös vonása a tanulmányi autonómiájukat féltő prot. kollégiumoknak (ide értendő az unitáriusok kolozsvári kollégiuma is), hogy mintegy önszántukból meg-megújítják tanulmányi rendszerüket, hogy a két Ratioval szemben védekezzenek, azoknak — a szerző szavaival élve — „mintegy elibe mennek”, bár időnként éppen ez az autonómia gátolta a

haladó nevelésügyi törekvéseket. Ezért született annyi tantervi elgondolás, kísérlet ezekben az évtizedekben. Bár a kollégiumok bizonyos reformokat meg is valósítottak, korántsem tudtak maradéktalanul megfelelni a kor követelményeinek. Túlságosan ragaszkodtak a hagyományos iskolaszervezethez és rendezhez, s ezért egyetlen új iskolatípus sem jött létre.

Mikor erről a fejlődésről értekezik Bajkó a könyvében a felsorolt iskolákról szóló egyes fejezetekben, mivel lényegében jóformán azonos a fejlődés vonala, elkerülhetetlenül újabb ismétlésekbe bocsátkozik. Ezért merül fel az olvasóban, nem lett volna-e célszerűbb a kérdést nem egyes iskolákra bontva, hanem együttesen tárgyalni, így mutatva be a felvilágosodás és a reformkor haladó törekvéseit; már ezen a fokon szintézisben tárgyalva a visszahúzó és előremutató erők küzdelmét. Így a könyv esetleg nem tartalmazott volna annyi részletet. (Talán több minden nem is tartozik szorosan a tárgyhoz ezekből a részletekből, mint pl. az enyedi kollégiumnak a várossal folytatott borháborúja vagy egyik-másik tanár életpályájának ismertetésében a témával nem mindig érintkező írói tevékenység ismertetése, a művek felsorolása.) Miközben Bajkó számos vonatkozásban új adatokkal gazdagítja ismereteinket, nem biztosítja a gyors eligazodást, az áttekinthetőséget, az értékes mozaikok nem állnak össze egységes képpé.

Ennek a lényegében nagyon hasznos, izgalmas részekben bővelkedő, új összefüggéseket felfedő, átértékeléseket és új meglátásokat nyújtó könyvnek észrevételeink ellenére számos érdeme van. Főleg a XVIII—XIX. századfordulótól találunk benne új ismereteket. Már korábról is, de főként a reformkorból eddig lappangó, figyelemre nem méltatott dokumentumokat ismertet. Utat mutat a sok-sokféle terv útvesztőjében. Egyik legérdekesebb fejezete a könyvnek az *Egy Pesten felállítandó iskolakollégium tervei* című. A Dunamelléki Református Egyházkerület hirdette meg azt a pályázatot, melyre az életre és a munkára nevelés realiztikus elgondolásait tartalmazó pályaműveket az ország különböző tájairól beküldték. A beérkezett pályázatok száma, gondolatokban, tervekben való gazdasága mutatja, hogy a reformkorban a nevelés és az oktatás is nemzeti ügyvé lett, legjobb pedagógusaink a társadalmi haladásért küzdöttek. A részletesen ismertetett reformtervek közül különösen izgalmas a népi radikalizmus szellemét képviselő Vajda Péteré.

VARGA IMRE

Józef Adam Kosiński: Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. Ossolineum, 203 l.; — **Mieczysław Radojewski: Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum.** Wrocław—Warszawa, 1976. Ossolineum, 151. l.

J. M. Ossoliński herceg (1748—1826) által a XIX. század elején alapított hírneves Ossolineum 1870-ben nyitotta meg kapuit Lwów (Lvov)-ban. A történeti, irodalmi s művészeti érdeklő könyvtár és múzeum a nemzeti művelődés szolgálatában állott a felosztott, s elbukott fölkelésektől megrázott lengyelországi részekben. Bár a múlt század óta számos publikáció, könyvészeti tanulmány érintette vagy választotta témájául a sokat emlegetett ritkaság-gyűjteményt, teljesebb igényű feldolgozás alig készült róla. Egy alapvető összefoglalás, a megbízható áttekintés hiánya készítette J. A. Kosiński annak kimondására, hogy az Ossoliński-gyűjtemény ma is valóságos „terra incognita”. S ha kissé megkése is, érdemes fölívni a figyelmet a szerző hézagpótló munkájára. Kosiński véleménye szerint a meglehetősen szegényesnek tartható régebbi közlemények, katalógusok s önálló írások nem adtak hiteles képet a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményről, mert valójában másfélszer több nyomtatott könyvről van szó, mint amennyiről a szakirodalom tudott. A korabeli művelődés szemszögéből fontos annak hangsúlyozása is, hogy az Ossolineum könyvtárát már akkor is használták, mielőtt Lwówba helyezve a nyilvánosság előtt megnyitották.

A Zaktad Narodowy Imienia Ossolińskich 1967. évi 150 éves jubileuma előtti évtizedben napvilágot látott kutatási eredmények pótolnak bizonyos hiányokat. Bibliográfiák jelentek meg a „*Rocznik Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich*” évfolyamaiban; megjelent az incunabulumok katalógusa. T. Mikulski külön tanulmányban foglalkozott az alapító személyével (*J. M. Maksymilian Ossoliński pogrobowiec Oświecenia. In: Ze studiów nad Oświeceniem. Zagadnienia i fakty.* Warszawa, 1956.) és alapítványának létrejöttével (*Narodziny Biblioteki.* In: Zaktad im. Ossolińskich 1827—1956. W dziesięciolecie działalności we Wrocławiu. Wrocław, 1956.), a háború után Wrocławba került részlegének működésével. A hatvanas években több közlemény számolt be a kéziratos és nyomtatott állományról, folyóiratokról, a könyvtári gyűjtemény gyarapodásáról. Ilyenek például B. Górska: *Katalog czasopism XVI—XVIII w. w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum* („Ze skarba kultury” 1963, z. 13) és M. Bohon: *Katalog starych*

druków Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI. (Wrocław, 1965.) vagy a becses kéziratos szerzői dedikációkról kiadott J. Kosiński—J. Szczepaniec: *Rękopiśmienne dedykacje autorskie XVI—XVIII wieku w zbiorze starych druków Biblioteki Ossolineum* („Ze skarba kultury” 1964, z. 16) és J. Długosz: *Rękopiśmienne dedykacje autorskie w księgozbiórze Ossolineum* (Wrocław, 1967.), valamint B. Olszewicz—Z. Rzepa: *Katalog rękopisów geograficznych Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu* (Warszawa—Wrocław, 1965.). A feldolgozó munkákból kiemelendő J. Trzynałowski vázlatos történeti áttekintése, *Zaktad Narodowy im. Ossolińskich, 1817—1967. Zarys dziejów.* (Wrocław, 1967.)

A XVIII. és XIX. század fordulójára körüli lengyel művelődés és nemzeti kultúra szemszögéből rendkívüli fontosságú gyűjtemény wrocławai részében folyó munkálatok az Ossolineum-kutatók új fázisát alkotják. A könyvtár lwóvi működéséről számol be F. Siarczyński: *Dziennik czynności urzędowych księgozbióru Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.* Red. Z. Rzepa. (Wrocław, 1968.) munkájában. Egy másik a kéziratos gyűjtemény inventáriumairól és könyvtári katalógusairól ad képet, W. Jabłońska: *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich* („Ze skarba kultury” 1969, z. 20). A jeles évfordulóval összefüggő újabb kutatási eredmények bibliográfiai mutatóját is közzétették: F. Sawicka: *Bibliografia publikacji dotyczących jubileuszu 150-lecia Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich* („Rocznik Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich” T. 6. 1970).

Az Ossolineum-kutatásokról adott általános helyzetkép után a szerző az alapító Ossoliński portréját rajzolja meg, kiemelve európai irodalmi tájékozottságát és olvasó szíveskedését, kultúrpolitikai tevékenységét. A tudós, politikus, literátor s bibliofil Ossoliński személye a lengyel felvilágosodás folyamatának egyik jellegzetes és kiemelkedő egyénisége, a nevéhez fűződő könyvtár pedig a megosztott lengyelországi felvilágosult művelődés jelképe. J. Maszkowski örökölte meg a könyveivel s a földgömbbel körülvett kutató tekintetű embert korabeli olajportréjában. Kosiński méltán veti össze Ossoliński egész működését és muzeális könyvtári gyűjteményét a Załuskiak 1747-ben megnyitott, egyik legnagyobb európai könyvtárként számontartott gyűjteményével, hangsúlyozza ezek nemzetnevelő funkcióját.

J. A. Kosiński könyvének értékes része az Ossolineum nyomtatott és kéziratos állományának tartalmi, statisztikai, nyelvi, idő-

rendi, tárgyi, külföldi stb. jellemzése, speciális muzeális (metszet, numizmatikai, kartográfiai, ásványi stb.) gyűjteményeinek rövid leírása. Bemutatja Ossoliński könyvtárosaikat, akik titkári megbízással vagy személyes indítékú segítő szándékkal tevékenykedtek mellette, lengyelek és külföldiek, varsói, krakkói és bécsi ismerősei, mint a szótáríró és bibliográfus Samuel Bogumił Linde, a fiatalon elhalt filológus Jozef Sygert, a külföldi könyvek első (elvezett) katalógusán dolgozó Karl Joseph Hüttner, a zenei képzettségű Franciszek Mirecki, a bécsi egyetemen jogot tanult Stanisław Piotrowski, s a bécsi orvosi fakultáson végzett Szczerśny Boczkowski, aki Ossoliński halála után is dolgozott még a könyvtárban. Azzal a fejezettel függ össze Kosiński könyvének befejező része, amelyben a korabeli tudományosság kibontakozásáról nyújt tanulságos képet, elsősorban az Ossolineum mint tudományos műhely megvilágításán keresztül. A függelékben a könyvek provenienciájára vonatkozó összeállítások találhatók, pl. kolostorok és rendházak listája, amelyekből példányok kerültek az Ossolineumba. A könyvet díszítő fotokópiák egyben dokumentumok, mint pl. az Ossoliński-gyűjtemény könyvtári inventáriumának kezdő kéziratok fóliója, amely az alapító halála után készült, vagy egy proveniencia-bejegyzés Bonfinius: *Rerum Ungaricarum decades* (Basel, 1568) művére, továbbá más autográf beírások, kéziratok, metszetek, ritkaságok kópiái. Megtalálható benne az Ossolineum hírlapjainak és folyóiratainak listája az évfolyamok pontos megjelölésével 1661, 1698, 1729-től 1831-ig, főleg a varsói, krakkói, lwowi és wilnai sajtóanyag. Mindezekből hasznos tudnivalókat meríthetünk az Ossolineumban folytatandó hazai vonatkozású kutatásainkhoz is.

M. Radojewski könyvében a sok viszonytagságon átment Ossolineum Könyvtára miniatűr-gyűjteménye megmaradt állományáról adott bevezetővel s jegyzetekkel, bibliográfiával s képjegyzékkel (279 egyeség) ellátott áttekintést. Ez a miniatűr portrégyűjtemény inkább a nemzeti történelmi múltra nézve, s nem annyira művészi színvonalra tekintetben volt jelentős. Tünyomórészt anonim szerzők, gyakran amatőrök alkotásai, amelyek uralkodókat, a főkelések hőseit, literátorokat, írókat s költőket örökítettek meg. A kultúrtörténeti értékű gyűjtemény elsősorban az irodalmi élet, írói portrék szemszögéből keltheti föl érdeklődésünket lengyel s európai vonatkozásban. A reneszánsz és a barokk évszázada-

daiban különféle változatban elterjedt miniatűr portréművészet a XVIII. század utolsó negyedében s azt követő évtizedekben jutott el művészi magasságra, különösen a rokokó és biedermeier stílus virágzása idején.

A különféle főúri gyűjteményekből, bécsi kollektiókból és egyéb szerzeményekből jeles polonicák, lengyel, francia, holland, német, olasz, orosz, cseh és magyar miniatüristák alkotásai kerültek az Ossolineumba. A megörökítettek között számosan találhatók az irodalmi s művészi ízlést családi hagyományból befogadó, ápoló műpártolók, a Czartoryski familia tagjai, a galíciai Gólurowskiak, Lubomirskieik, Lanckorońskieik, többen a Potockiak közül, királyi mecénások, Sobieski, St. Leszczyński, a szász Ágostok, Nagy Frigyes, St. Poniatowski s mások. A legrégebb lengyel miniatüra III. Zsigmond Waza ismert szögletes barokk díszű portréja, amelyet Marcin Kober, előbb Báthory udvari portréfestője, majd wrocławai, s II. Rudolf prágai udvarában dolgozó mester, a lengyel király udvari portrétistája készített. A lengyel felvilágosodás nagy alakja, Ignacy Krasicki ovális portróját francia származású miniatürista, W. Lesseur-Lesserowicz, királyi kamarás, varsói művész, M. Bacciarelli tanítványa festette meg. A bőkezű mecénás, J. M. Ossoliński miniatűr arcképét a bécsi és római iskolát megjárt, Lwów környéki Jan Maszkowski örökölte meg. A kiváló felvilágosodás kori gondolkodó, St. Staszic állítólagossziluettjét őrzi a „Férfi parókában” elnevezésű kép. E. Morawska rajza után anonim művész készítette Mickiewicz szögletes méretű portróját oporowi tartózkodásakor. Kossuth Lajos arcképe a tarnóvi születésű Józef Dzwonkowskiól, a novembéri fölkelés s a magyar szabadságharc résztvevőjétől való, aki egyébként „emigráns, Károlyi (György) herceg könyvtárosa”, dilettáns művész volt. Barabás Miklós szögletes keretbe foglalt akvarellje mesterportré Wiktorina Panketről, a kötetben színes illusztrációban látható.

A közép-európai művelődéstörténeti érdeklődést az irodalom és társzművészetek összefüggésében nyújt ízléstörténetileg dokumentált ismereteket, kiegészítve L. R. Schidlof (*La miniature en Europe aux 16e, 17e, 18e et 19e siècles*. Graz, 1964. t. I–IV) összefoglalását. Az Ossolineum Könyvtára speciális gyűjteményeinek feldolgozása újabb eredményekkel gazdagítja szakmai ismereteinket.

HOPP LAJOS

Cornelia Olar — Lazar Čurčić — Sava Palančanin: Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rimnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. (A rimnici nyomda és a szerb könyvek nyomtatásának újrakezdése 1726-ban.) Novi Sad, 1976. 116, [2] l.

A Duna-völgyi népek közös múltjának egyik igen érdekes fejezetét tárja elénk ez a kis kötet, amelyet a Szerb Matica Könyvtára adott ki a Matica fennállásának 150. évfordulója alkalmából, annak a korszakalkotó kezdeményezésnek az emlékezetére, amelynek eredményeként 250 évvel ezelőtt újra megindulhatott a szerb könyvnyomtatás. A párhuzamosan, szerb és román nyelven megjelent kiadvány négy tanulmányt tartalmaz. Ezek a következők: Cornelia Olar: *A rimnici püspöki nyomda a 18. században*; Lazar Čurčić: *A szerb könyvek nyomtatásának és kiadásának újrakezdése a 18. században, a rimnici nyomdában*; Sava Palančanin: *A rimnici püspökség nyomdájában 1726—1761 között nyomtatott szerb könyvek grafikus illusztrációi*; Lazar Čurčić: *Az 1726—1761. évek között megjelent rimnici szerb könyvek papirosai és vízjegyei*.

Köztudomású, hogy már 1493-ban, Cetinjeben, a 16. században pedig a mai Jugoszlávia más vidékein is több helyen nyomtattak szerb könyveket, de a törökök által meghódított területek — sajnos — egyik nyomda sem tudott tartós tevékenységet folytatni. A szerb ortodox egyházi könyvek jelentős részét így Velencében nyomtatták ki. Amint Čurčić tanulmányából olvassuk, 1638 után pedig 88 esztendeig nem is állott módjában a szerb nemzetnek könyveket kiadni. A könyvnyomtatás újrakezdésére csupán a 18. század második negyedében nyílt meg a lehetőségük.

Moisej Petrović belgrádi és karlócai pátriárkának az érdeme elsősorban annak a kis ábécéskönyvnek a kiadása, amelyet 1726-ban nyomtatott ki az Olt-menti Rimnicul Vilcea várcsában az akkor már hírneves román püspöki nyomda. Ez a pravoszláv kátéval kombinált ábécéskönyv Nagy Péter cár pátriárkájának, Feofan Prokopovicsnak *Pervoe uczenie otrokom (Elemi oktatás az ifjúság számára)* c., Szentpéterváron többször is megjelent munkája volt, amelyet most Rimnicben két nyelven adtak ki, az eredeti orosz-ósláv szöveg mellé párhuzamosan román fordítást is csatolva. Az orosz szöveget azért nem fordították le szerb nyelvre, mert a szerbek ebben az időben az ósláv nyelvnek az oroszok által használt változatát tekintették egyházi és irodalmi életük irányadó nyelvének. Ez lett az alapja annak a korai szerb

irodalmi nyelvnek, amelyet szlavjanoszerbnek neveznek, és amelyet csak a 19. században váltott fel a nép nyelvéből kifejlődött mai irodalmi nyelv.

Emlékezzünk arra, hogy a passzarovici békekötés (1718) után Havasalföldnek az a nyugati része, amelyet Olteniának neveznek és ahol Rimnicul Vilcea is fekszik, Habsburg uralom alá került. Ugyancsak a császár kezére jutott ekkor Belgrád, valamint Szerbia északi része, a történelmi Magyarország déli területeivel együtt. A politikai változás után úgy döntött a bécsi kormány, hogy az olteniai román népet, amely ortodox vallású volt, egyházi tekintetben a belgrádi és karlócai pátriárka joghatósága alá rendeli. Ilyen körülmények között érthető, hogy a szerbek a rimnici nyomdához fordultak, amikor iskoláskönyv kiadására határozták el magukat. A pátriárka először arra gondolt ugyan, hogy a Szentpéterváron megjelent tankönyv eredeti példányaival lássa el újonnan megnyíló iskoláit — hozatott is belőlük 255, más adat szerint 400 példányt — erről a tervről azonban hamarosan lemondott, mert ezáltal az orosz birodalommal szemben ellenséges érzületű bécsi udvar haragját vonhatta volna magára és nemzetére. Érthető tehát, hogy végül is úgy határozott, hogy a felügyelete alá tartozó román nyomdára bizza az orosz tankönyv újrayomtatását. Az új kiadáson — természetesen — nem tüntették fel az oroszországi eredetet.

A havasalföldi és a moldvai nyomdák már a 17. században jelentős hírnévre tettek szert, annál is inkább, mert idegenek számára is dolgoztak. Iași-ban, majd az 1678-ban alapított bukaresti nyomdában, később pedig másutt is nagy számban jelentek meg görög nyelvű kiadványok. Bár ezek a könyvek elsősorban a román fejedelemségekbe betelepült görögök számára készültek, mégis jelentős mennyiségben vittek ki azokból a messze földön, szétszórtan élő görögök számára is. Constantin Brîncoveanu fejedelem idejében a grúz származású Antim Ivireanu, a kiváló betűmetsző, fametsző és nyomdász, rimnici püspök, majd havasalföldi metropolita különösen nagy gondot fordított a külföldi igények kielégítésére. Az antiochiai pátriárka kérésére például arab nyelvű könyveket nyomtatott 1701-ben és 1702-ben, Snagovban, illetve Bukarestben. Az általa metszett arab betűket, valamint a nyomtató felszerelést azután a szíriaiaknak adományozta Brîncoveanu fejedelem, megvetve ezáltal az aleppoi nyomda alapját. Antim nevéhez fűződik a Tbiliszibe küldött nyomda felállítására is. A grúz betűket Vahtang király kérésére — természetesen — ugyancsak ő készítette. A nyomdai felszereléssel együtt

egyik legkiválóbb nyomdászmasterét, Mihai Iştvanovici-ot is elküldte Grúziába. Cornelia Olar nem említi ugyan, de szeretnők megjegyezni, hogy Iştvanovici ugyanaz a tipográfus, aki korábban, 1699-ben Gyulafehérváron is nyomtatott román könyveket. A vázolt előzmények után — úgy véljük — nem lehetett szokatlan feladat a román nyomdászok számára, hogy 1726-tól kezdve a szerbeknek is dolgozzanak.

Prokopovics tankönyve — úgy látszik — jól bevált a szerb iskolákban, mert 1727-ben, majd 1734-ben újra kinyomatták azt, de most már csak orosz-ósláv nyelven. A román fordítás csupán 1749-ben jelent meg újra, amikor már ismét török fennhatóság alatt állott Oltenia. Bécs ugyanis — a törökökkel vívott újabb háborúja után — 1739-ben kénytelen volt feladni ezt a déli tartományát. Figyelemre méltó, hogy az egyházi alárendeltség megszűnése után is megmaradt a kapcsolat a rímnici nyomda és a szerbek között. Pavle Nenadović karlócai metropolita, midőn 1751-ben nyomdát akart létesíteni, a rímnici püspöktől kért segítséget. Három nyomdász fel is készült az indulásra, de mivel az osztrák kormányzat nem adta meg a nyomdaengedélyt, a románok közreműködésére ezúttal nem kerülhetett sor. 1755-ben viszont ismét megindult a munka a szerbek számára Rímniben. Meletije Smotricki *Slavenska gramatika* c. ósláv nyelvtanát nyomtatták ki, 1761-ben pedig Sinesije Živanović aradi püspöknek *Srbljak (Pravila molebnaja svjatih serbskih prosvetiteljev)* c. művével készülték el az Olt-menti műhelyben. Minthogy ez az utóbbi munka — a szerb szentek ünnepnapjaira írt imádságok mellett — számos kimagasló jelentőségű szerb történelmi személy, köztük több uralkodó rézmetszetes arcképét is közreadta, nagymértékben hozzájárult nézetünk szerint a szerb nemzeti öntudat ápolásához.

A jubileumi kiadvány fő tárgyáról, a szerb könyvkiadás és művelődés történetének erről, a nálunk aránylag kevésbé ismert 18. századi korszakáról Lazar Čurčić kitűnő tanulmányából igen jó tájékozódást nyerhetünk. Ugyancsak értékes adalékokat tartalmaz a rímnici szerb nyomtatványok papirosairól írott cikke is, amelyhez 20 vízjegy ábráját is mellékelte. Sava Palančanin — figyelemreméltó művészettörténeti tanulmányának közreadása mellett — arról is gondoskodott, hogy a Rímniben megjelent öt szerb nyomtatvány teljes kép- és díszítményanyaga is a további kutatás rendelkezésére álljon. Kötetünk első fejezetében Cornelia Olar a rímnici nyomda egész 18. századi történetén végigvezet bennünket. Széles körképet rajzol annak a műhely-

nek a tevékenységéről, amely annak idején olyan nagy szolgálatot tett a szerb művelődés ügyének. Kitűnő tanulmányából élénk táruul egyszersmind az is, hogy a többi havasalföldi nyomda mellett a rímnici tipográfiaának milyen jelentős szerepe volt a román nemzeti művelődés előbbre vitelében és a román irodalmi nyelv megteremtésében. A minden tekintetben gondos és csinos kiállítású kötet elején Rímnice városának egykorú látképe fogadja a könyv olvasóját.

FAZAKAS JÓZSEF

The Gaster Papers. The Library of University College London. London, 1976. 52 l.

Moses Gaster (1856—1939) román származású, Angliában élt kiváló folklorista és művelődéstörténész volt. Ezen kívül ismert kéziratgyűjtő.

Halála után a birtokában volt kéziratok részint a British Museumba, részint a manchesteri John Rylands Libraryba kerültek. Levelezése és személyi irattára a londoni University College könyvtárába.

Ez utóbbinak katalógusa fekszik előttünk. Hadd regisztráljuk a hazai vonatkozásokat. A következő magyar, vagy magyar származású tudósok voltak levelező partnerei: Bacher Vilmos, Blau Lajos, Brody Henrik, Büchler Adolf, Hunfalvy Pál, Kaufmann Dávid, Kayserling Mayer, Kohn Sámuel, Kohut George Alexander, Neubauer Adolf, Nordau Max, Perles József és Schwarz Adolf.

Sejthető, hogy Kohn Sámuel a Gaster megszerezte szombatos kódexekről levelezhetett vele (*RMKT. XVII. század.* 5. Bp. 1970. 13. 1.).

Feltűnő, hogy hiányzik a sorból Heller Bernát, akivel szoros tudományos kapcsolatot tartott, s aki több művét ismertette, számos dolgozatát egészítette ki (*Jubilee Volume in Honour of Prof. B. Heller.* Bp. 1941. 149. 1.).

Erdemes a gyűjteményt számontartanunk.

SCHIEBER SÁNDOR

Bibliothekar aus Berufung. Szerk. Walter G. Wieser. Wien, 1977. ÖNB. 72 l. Bibloschriften, 94. k.

A *Biblos*nak, a *Könyvszemle*hez hasonló bécsi lapnak sorozata 94. kötetét szerkesztője Walter G. Wieser az egykori főigazgató, Dr. Josef Stummvoll 75. születésnapja köszöntésére szánta.

Köszöntéséhez mi magyar könyvtárosok is igaz szívvel járulunk: Stummvoll min-

denkor nemcsak az osztrák, de a nemzetközi könyvtárügyet is hivatásos szolgálatának tekintette. A magyar könyvtárosokat mindenkor pártfogolta és segítette és még segíti ma is töretlen testi-szellemi erőben. Kívánjuk, hogy ilyen erővel gyakorolhassa még sok-sok éven át élethivatását!

A *Biblos*-kötet első 40 oldalán Walter Ritzer 1972-től 1977-ig Josef Stummvoll-bibliográfiát közöl három fő fejezetre bontva: A. Kiadások (Veröffentlichungen); B. Kiadói-, szerkesztői tevékenység, Ismertetések (Herausgebertätigkeiten, redaktionelle Mitarbeit, Rezensionen); C. Korunk visszhangja (Zeitgenössisches Echo). A megszámozott tételek 765-tel kezdődnek, 1057-tel fejeződnek be, mert ez a bibliográfia folytatása az 1970-es *Festschrift Josef Stummvoll* kötetben (Bd. 1, S. 50–99.) és a Walter G. Wieser: *Am Beispiel eines Bibliothekars c. műben* (1972, S. 9–33.) megjelenteknek.

Walter G. Wieser, a 94. köt. szerkesztője igen érdekes cikket közölt *Das literarische Baden c.* alatt arra való tekintettel, hogy Stummvoll Baden szülötte és ma is ott él családjával igen szép környezetben elhelyezkedő házában, amelyben a világ minden tájáról érkezett, baráti könyvtárosokat fogadott számos alkalommal.

Wieser foglalkozik cikkében mindazokkal az írőkkel, költőkkel, akik felkeresték a híres gyógyfürdőhelyet, gyógyulást és ihletet merítettek forrásaiból.

A felvonultatott írógardának — egy-kettő kivételével — majdnem valamennyi tagja kapcsolatban állott a mi irodalmi életünkkel, lévén 19. századi pesti német folyóiratainknak munkatársa, akkori kiadóink megjelentette (vö. Szemző Piroska: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* (1812–1878); Franz Grillparzerrel és barátjaként érkezett Badenbe a mi egykori egri érsekünk Pyrker János László, idejártak Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, a Collin-testvérek (Matthäus és Henrik), Josef Freiherr von Eichendorff, Joh. Ludwig von Deinhardstein, Karoline Pichler, Eduard von Bauernfeld, Friedrich Schlegel, Johann Gabriel Seidl, Ida Gräfin von Hahn-Hahn, Ludwig Uhland, Ignaz Franz Castelli, Franz Freiherr von Dingelstedt, Adalbert Stifter, Friedrich Hebbel, Peter Rosegger, Hieronymus Lorm, Heinrich Laube, Betty Paoli, Gustav Freytag. A szerző századunkba is átnyúl a Badent az irodalom fémjelével ékesítők felsorolásával, a badeni „ráhatás” bontogatásával. (41–47. l.)

Az ezután következő három cikket maga az ünnepelt: Stummvoll írta.

Az *Inflation. Erinnerungen* (48–63. l.) egyben a jóhumorú, mindig szellemes embert is tükrözi: a cím az IFLA és az infláció

kifejezések kontaminációja. Meg is magyarázza: az IFLA-Councils 1958-i madridi ülésezése idején alkotta a főlésszámú, nyolc alelnök megválasztásakor, amely visszatevészel vegyes derűtséget kellett, közben ő maga is a „nyolcak” között volt.

— Stummvoll e visszaemlékező írásában 1929-től 1966-ig követi a fontosabb eseményeket, jellemzi az érdemesebb szereplő személyeket az IFLA Rómában, Madridban, Oslóban, Londonban, Baselen, Koppenhágában, Bécsben, Brüsszelben, Párizsban, Szófiában, Hágában tartott üléseit idézve (e városok közül egy-egy többször is ülésezései színhelye volt). Stummvoll nagyon szép, jellemző emléket állít a többi között egykori főnökeinek, a lipseai Deutsche Bücherei nagynevű igazgatójának Heinrich Uhlendahlnek és az ÖNB egykori főigazgatójának, Josef Bicknek. Említésre méltó az 1948-i londoni ülésen S. R. Ranganathanról (Calcutta) alkotott véleménye: „... (er) war eine sehr interessante, ja imponierende Erscheinung, die für das indische Bibliothekswesen Ausserordentliches und für das internationale Bibliothekswesen gleichfalls Hervorragendes geleistet hat ... Persönlich habe ich von Ranganathan den Eindruck eines geschlossenen, in sich gefestigten, fast genialen Menschen bewahrt, der gewann, je näher man ihm kam.” Ilyen képet rajzolt az OSZK egykori főigazgatója, Fitz József is róla, mikor az első magyar könyvtárosképző tanfolyamon tanította. — Stummvoll kiemeli az 1964-ben, Rómában folyt azon ülést, amelyen először jelentek meg a Szovjetunió és a keleti államok küldöttei. És itt újra megszólal Stummvoll kedves humora: az először megjelentek küldöttei közül az egyik a megszabott 15–20 percnyi felszólalási időt majd egy órányira nyújtotta, Stummvoll ezt megnevezése nélkül szóvá tette. Később egy szovjet könyvtáros megkérdezte tőle, miért nem nevezte meg az illetőt, ő azt felelte: hiszen úgyis tudták, hogy kiről volt szó. A szovjet kolléga jót nevetett és megajándékozta egy üveg vodkával, meg Szvjatoszlav Richternek azzal a lemezével, amelyen Csajkovszkij nagy szonátáját játssza, „die mir auch heute noch immer wieder viel Freude macht” — fejezi be.

Az *Inflation* szakszempontról is jól regisztrált adatokat nyújt, akár Stummvollnak ezt követő recenziója, melyben W. Kehr—K. W. Neubauer—J. Stoltzenburg: *Zur Theorie und Praxis des modernen Bibliothekswesens* (München 1976) c. három kötetes kézikönyvét ismerteti.

Befejező cikke: *Heinrich Drimmel: Gott erhalte*, Wien 1976 szintén ismertetés. Egy történeti korszakot: a régi Monarchia elenyészését megrajzoló műnek elemzése.

A *Biblos*-sorozat 94. kötetét minden könyvtáros ismeretei gyarapítására és élvezettel olvashatja.

D. SZEMŐ PIROSKA

Karl Christ: Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 335 l. (Die Altertumswissenschaft. Einführung in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Teildisziplinen und Hilfswissenschaften.)

Karl Christ, e kézikönyv szerzője a nyugat-német ókortudomány ma is élő, jelentős egyénisége. Számos monográfiája, tanulmánya jelent meg a római történelem tárgykörében. Munkái közül különös figyelemre tarthatnak számot az antik pénz-történettel, a germánok és a római birodalom kapcsolataival foglalkozó művei, valamint historiográfiai jellegű könyve (*Von Gibbon zu Rostovzeff*, 1972).

Christ e vállalkozása, amely az 1973-as első kiadás után a nagy érdeklődésre való tekintettel, változatlan utánnnyomásban, 1976-ban ismét megjelent, hasznos segéd-eszköze mindazoknak az egyetemi hallgatóknak, kezdő kutatóknak, akik a római történelem különböző korszakainak problémáiban szeretnének eligazodni.

A római történelmet bemutató nagy összefoglaló munkák mellett, melyek nemcsak a forrásokat és a róluk szóló irodalmat tárják föl, hanem a római történelem kimerítő tárgyalásával is szolgálnak, szükség van egy rövidebb, tömörebb, elsősorban az egyetemi oktatást és a kezdő kutatók tájékoztatását kielégítő műre is. Ez a szerep jutott Christ *Römische Geschichte*-jének.

A mű előszavában a szerző az alábbi célkitűzést jelöli meg: nem a római történelem menetének ábrázolására, részletes tárgyalására törekszik, hanem *bevezetést* akar adni a római történelem tanulmányozásába. Célja tehát gyakorlati jellegű. A szerző hat fejezetre osztja fel könyvét: az első rész általános bevezetést tartalmaz, a második tárgyalja a római köztársaság történetét a Gracchusok koráig (i. e. 133.), a harmadik fejezet címe: *A római forradalom korszaka*; majd a következő tartalmaz a római császárság első két évszázadát mutatja be, az ötödik rész foglalkozik a római birodalom válságperiódusával (az i. sz. III. sz. esemé-

nyeivel), végül az utolsó fejezet a kései antiktitás (Spätantike) problémáiban igyekszik eligazítani.

A római történelem egyes szakaszait tárgyaló fejezeteket a szerző általában három részre tagolja. Először néhány mondatban az egyes periódusok fő jellegzetességeit világítja meg, ezután a részterületek forrásanyagát mutatja be, majd rátér az adott korszak fő problémáinak elemzésére és a kutatási módszerekre (a témára vonatkozó bibliográfiákon keresztül). Az általános bevezetőben a szerző a római történelem tanulmányozásához felhasználandó legfontosabb kézikönyveket sorolja föl, majd a római történelem speciális területeinek (kronológia, jog- és alkotmánytörténet, gazdaság- és társadalomtörténet, hadtudomány, vallás, tudomány és technika stb.) irodalmába vezet be. Egyúttal a rokon tudományok (irodalom-, művészettörténet, archaeológia, epigráfia, topográfia stb.) részletes bibliográfiájával is szolgál. A kézikönyvek mellett megadja mindazokat a tankönyveket, segédesszközöket, amelyek fontosak a kutató számára a római történelem egészének tanulmányozása szempontjából.

A szerző bibliográfiái összeállításakor természetesen nem törekedhetett a teljességre; válogatás kiterjed a könyvekre és a legjelentősebb folyóiratokra. Az egyes részfejezeteken belül Christ az időrendi felosztás és a tárgyi csoportosítás módszerével él: a periodizációs egységekben lényegében azonos úton jár; mindenekelőtt a forráskiadványokra és a forráskritikai irodalomra hívja föl a figyelmet, és ezek közül a legfontosabbakat annotált formában közli. A bibliográfiák annotációi változó terjedelműek, igyekeznek összefoglalni az adott művet, tudományos eredményeinek lényegét, különös tekintettel arra, hogy miben tud *újat* nyújtani a római történelem megfelelő korszakának tárgyalásában. Az összefoglaló munkákon kívül azokat a cikkeket és tanulmányokat is regisztrálja, amelyek jelentősek a római történelem egyes területeinek megismerése számára. A szerző arra törekedett, hogy egyetlen, tárgyához nélkülözhetetlen mű se maradjon ki. Örvendetes, hogy nem kerülték el figyelmét a közép- és kelet-európai történelmi kutatás eredményei sem. Így a világnyelveken hozzáférhető magyar szakirodalmat is fölveszi válogatott bibliográfiájába.

Soós István

1828—1978

MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1978. VI. 13 — Terjedelem: 11.2 (A/5) ív
78.5990 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A legkorszerűbb tudomány legkorszerűbb lexikona
a négykötetes

BIOLÓGIAI LEXIKON

mely a biológia hagyományos ágai mellett olyan
diszciplínákat is felölel, mint például

az űrbiológia
a biometria
a genetika
a molekuláris biológia
a biokibernetika
a biokémia

Főszerkesztő STRAUB F. BRUNÓ

Akadémiai Kiadó, Budapest

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
műhelyfolyóirata a

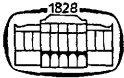
LITERATURA

Az élő, 20. századi modern magyar irodalom jelenségeit, elméleti és esztétikai problémáit világítja meg áttekinthető tanulmányok, összefoglaló jellegű cikkek és műelemzések közreadásával.

Főszerkesztő *Sőtér István*

Szerkesztő *Béládi Miklós*

Megjelenik évente 4 füzet • Évi előfizetési díja 48,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

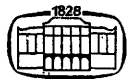
A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei

Szerkeszti MÁTRAI LÁSZLÓ

Elsősorban az Osztályhoz tartozó tudományterületek és a társadalomtudományok interdiszciplináris kapcsolataiból fakadó, ezek eredményeit összefoglaló értekezések, ismertetések, az Osztályon, illetve bizottságaiban elhangzott előadások, székfoglalók, módszertani cikkek, disszertációs viták, külföldi tanulmányutakról készült beszámolók, a fontosabb könyvekről szóló recenziók jelennek meg benne.

Megjelenik évente 1 kötet 3 füzetben

Évi előfizetési díja 40,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

Mindent megtudhat korunk tudományáról

a

KORUNK TUDOMÁNYÁBÓL!

Kiváló tudósok írják – mindenkinek

- *páratlanul érdekes témákról*
- *könnyen érthető stílusban*

A sorozat néhány sikeres kötete

Rényi Alfréd: Dialógusok a matematikáról

Szabó Imre: Az emberi jogok

Sztyepanov, J. Sz.: Szemiotika

Selye János: Stressz distressz nélkül

Beck Mihály: Tudomány – áltudomány

Csányi Vilmos: Magatartásgenetika

Ungvári Tamás: Brecht színházi forradalma

Láng István: Biológiai forradalom – hazai realitások

*Az egyes kötetek kb. 100–200 oldalon jelennek meg,
méretük 13 × 19 cm. Áruk 10,- és 25,- Ft között van*

Akadémiai Kiadó, Budapest

TARTALOM

<i>Havasi, Zoltán:</i> The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Kókay György:</i> Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa	11
<i>Botka Ferenc:</i> Munkáskultúra — nemzeti kultúra. A 100% ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről	25

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Deréky, Pál:</i> Origo Typographiae Ottomanicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Kerényi Ferenc:</i> „Vitéli játék” a győri csatáról (1817-ből)	51
<i>Fried István:</i> Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777—1841)	55
<i>Galić, Pavao:</i> Orosz Antal kölcsönkönyvtára (Zára, 1840)	59
<i>Lontai Sándor Antal:</i> Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez.)	67
<i>Beöthy Bertalan:</i> R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében	72
<i>Rónai Tamás:</i> A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez	81

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Barcza József—Heltai János:</i> Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból	86
<i>V. Kovács Sándor:</i> Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez)	91
<i>Gömöri, György:</i> Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez	93
<i>Holl Béla:</i> Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból	99

F I G Y E L Ő

<i>Havasi Zoltán:</i> A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma	104
<i>B. Juhász Erzsébet:</i> A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteinek repertóriumai	106
<i>Kovács Zoltán:</i> Szent László emlékkiállítás Esztergomban	108
<i>D. Szemző Piroška:</i> Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása	111
<i>Vámos Éva:</i> Kuriozumok a francia nem periodikus publicisztika köréből	113

S Z E M L E

<i>Bajkó Mátyás:</i> Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1976. (<i>Varga Imre</i>)	116
<i>Kosiński, Józef Adam:</i> Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. Radojewski, Mieczysław: Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Wrocław—Warszawa, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>)	118
<i>Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palančanin, Sava:</i> Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rimnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas József</i>)	120
<i>The Gaster Papers.</i> The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber Sándor</i>)	121
<i>Bibliothekar aus Berufung.</i> Szerk.: Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző Piroška</i>)	121
<i>Christ, Karl:</i> Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós István</i>)	123

S O M M A I R E

<i>Havasi, Zoltán</i> : The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Kókaay, György</i> : József Hajnóczy, le premier bibliothécaire de la Bibliothèque Széchényi	11
<i>Botka, Ferenc</i> : Culture ouvrière — culture nationale. Sur la session commémorative à l'occasion du cinquantième anniversaire de la revue 100%	25

C O N T R I B U T I O N S

<i>Pál Derékly</i> : Origo Typographiae Ottomannicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Kerényi, Ferenc</i> : „Jeu héroïque” sur la bataille de Győr (de 1817)	53
<i>Fried, István</i> : Littérature nationale — belles lettres, reflétées par les publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda (1777—1841)	57
<i>Galić, Pavao</i> : La bibliothèque de prêt d'Antal Orosz (Zara, 1840)	61
<i>Lontai, Sándor Antal</i> : Gusztáv Ernich, „l'imprimeur de l'Académie Hongroise”. (Contributions à l'histoire de l'édition des livres de l'Académie.)	69
<i>Beöthy, Bertalan</i> : Une lettre autographe du capitaine R. F. Scott dans le Recueil d'Histoire des Sciences du Musée des Sciences Naturelles	75
<i>Rónai, Tamás</i> : À l'histoire de la Bibliothèque Hongroise d'Information de New York	83

A N C I E N S L I V R E S H O N G R O I S

<i>Bareza, József—Heltai, János</i> : Le souvenir d'anciens imprimés de Hongrie du XVI ^e siècle	89
<i>V. Kovács, Sándor</i> : Une Turcica de Prague (Contribution au III ^e volume de l'Ancienne Bibliothèque Hongroise)	94
<i>Gömöri, György</i> : Des notes dans la bible d'Oxford de János Bánfihunyadi et des contributions à son activité d'Angleterre	96
<i>Holl, Béla</i> : La reliure en parchemin coloré de Mihály Horvát, relieur de Nagyszombat, de 1733	100

C H R O N I Q U E

<i>Havasi, Zoltán</i> : Le 175 ^e anniversaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi	104
<i>B. Juhász, Erzsébet</i> : Les répertoires des Cahiers de Bibliographie du Musée Littéraire Petöfi	106
<i>Kovách, Zoltán</i> : Exposition commémorative en l'honneur de Saint Ladislas, à Esztergom	108
<i>D. Szemző, Piroška</i> : Exposition de la Österreichische Nationalbibliothek	111
<i>Vámos, Éva</i> : „Le journal, cette fable absurde” ... (Quelques curiosités du domaine de la littérature publique française non-périodique)	113

R E V U E

<i>Bajkó, Mátyás</i> : Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején. (Notre culture de collège à l'époque des Lumières et à l'ère des réformes.) Ep. 1976. (<i>Varga, Imre</i>)	116
<i>Kosiński, Józef Adam</i> : Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. — <i>Radojewski, Mieczysław</i> : Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Wrocław—Warszawa, 1976. (<i>Hopp, Lajos</i>)	118
<i>Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palančanin, Sava</i> : Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rîmnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas, József</i>)	120
<i>The Gaster Papers</i> . The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	121
<i>Bibliothekar aus Berufung</i> . Red. von Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző, Piroška</i>)	121
<i>Christ, Karl</i> : Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós, István</i>)	123